

ОРШИЛ

Байгаль орчныг хамгаалах, байгалийн нөөц баялгийг зохистой ашиглах, доройтсон орчныг нөхөн сэргээх замаар эдийн засгийн тогтвортой хөгжилд, экологийн тэнцвэрт байдлыг хангах зарчим нь дэлхий нийтийн өмнө тулгамдсан асуудал болоод байна.

Ой байгалийн бусад ургамал Монгол Улсын үндсэн хуульд зааснаар төрийн өмч, төрийн хамгаалалтад байдаг байгалийн баялгийн нэгэн чухал төрөл юм. Ой бол ургамал, амьтны өөрийгөө хамгаалах, харилцан үйлчлэх бүтэц юм. Ойн модод нь бичил цаг уур, хөрсний тусгай бүтэцтэй экосистемийг бий болгодог.

Өөр хоорондоо ба хүрээлэн байгаа орчинтойгоо нягт уялдаа холбоотойгоор харилцан үйлчлэлцэн, цаг агаар, хугацаа, хүмүүсийн үйл ажиллагааны улмаас хэлбэр, хэмжээ, тоо, агуулгаараа байнга хувьсан өөрчлөгдөж байдаг мод, сөөг, ургамал ба бусад амьд организмуудын цогцолбороос тогтсон тодорхой нэгэн (ландшафт) хэв төрхийн тогтцыг ой гэдэг ойлголтод хамруулдаг.

Ойн экологийн ач холбогдол нь ургамал, амьтны аймгийн байршин амьдрах тааламжтай орчин бүрэлдүүлэх, газрын хөрсийг эвдрэлээс хамгаалах, уур амьсгалыг зөөлрүүлэх, усны эх ундарга, нөөцийг нэмэгдүүлэх, агаарыг хүчилтөрөгчөөр сэлбэж цэвэршүүлэх шим мандлын гол хүчин зүйл нь болж байдагт оршино.

Монгол улс байгаль орчныг хамгаалах түүхэн уламжлал, хууль, ёс заншилтай бөгөөд араатан гөрөөс, жигүүртэн шувууны төлийг үл агнах, үүр ичээг эвдэхгүй байх, усны эхийг цэвэр ариун байлгах, ой модыг эмх замбараагүй огтлохгүй байх, газар шороог хөндөхгүй байх зэрэг хуульчилсан ёс заншилтай байжээ.

Ийнхүү байгаль орчиндоо хандахдаа нүүдэлчдийн аж амьдралын зан заншил, соёл иргэншлийн хэм хэмжээг хуульчлан зохицуулж хойч үедээ байгалийн баялаг, түүний унаган төрх байдлыг харьцангуй сайн хадгалан үлдээсэн дэлхийн цөөн орны нэг юм.

Байгаль орчныг хамгаалах, байгалийн баялгийг зохистой ашиглах, доройтсон орчныг нөхөн сэргээх замаар эдийн засгийн тогтвортой хөгжил, экологийн тэнцвэрт байдлыг хангах зарчим нь дэлхий нийтийн өмнө тулгамдсан асуудал болоод байна.

Байгалийн баялгаа зүй зохистой ашиглах нь эдийн засгийн хувьд ач холбогдолтой ч үүнтэй зэрэгцүүлэн байгаль орчноо хамгаалах асуудлыг ямагт хамт авч үзэх шаардлага тулгарч байна.

Байгаль орчин гэсэн цогц асуудлын хамгийн чухал хэсэг нь ойн баялаг юм. Ойн менежмент, зүй зохистой ашиглалт, хамгаалалт, ойн тогтвортой хөгжлийн талаарх бүх асуудлыг цогцоор шийдвэрлэхэд ойн талаарх цаг үеэ олсон судалгаа, мэдээ, мэдээлэл чухал ач холбогдолтой юм.

Сүүлийн жилүүдэд ойг хамгаалах уламжлал алдагдаж, ой хүний үйл ажиллагааны сөрөг нөлөөлөлд өртөж, нөөц нь эрс багасаж байна. Иймд ойг хамгаалах, зөв зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх ажлыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй зөв менежментээр явуулахын тулд ой зохион байгуулалтын ажлыг шинэчлэн хийж, ойн төлөв байдалд үнэлгээ өгснөөр цаашид хэрэгжүүлэх ойн аж ахуйн арга хэмжээг төлөвлөж хэрэгжүүлэхэд баримтлах анхан шатны тулгуур материал болох тайлан, тархалтын зургийг шинэчлэн боловсруулан гаргаж байгаа нь чухал ажил юм.

Монгол орны ой түүний үүрэг, ач холбогдол

Монгол орны ойн санг бүрдүүлэгч амьтан ургамлын олон янз байдал, биологийн бусад бичил биетэн, байгалийн нөөц баялаг шүтэлцэн орших экологийн онцлог нөхцөл орчин үүсгэн зохицож ургасан байгалийн болон таримал байдлаар байгаа мод, бут, сөөгийн хам бүрдлийг ой гэнэ.

Монгол орны ойн баялаг нь нутаг дэвсгэрийн хойд хэсгийн уулархаг мужид ургасан шилмүүст, навчит ой, өмнө хэсгийн говь, цөл, хээрийн бүсэд тархан ургасан заган ойгоос бүрдэнэ.

Монгол орны ой нь Төв Азийн эрс тэс уур амьсгалтай нөхцөлд ургадаг учир байгалийн жамаар сэргэх чадавхаар нэн хязгаарлагдмал, ойн түймэр, хөнөөлт шавж болон хүний үйл ажиллагааны сөрөг нөлөөлөлд хялбархан өртөмтгий чанартай байдаг.

Байгаль цаг уур, газарзүйн нөхцөлөөс хамаарч ойн ургах орчны нөхцөл, ойн өсөлт, ургалтын эрчим, модны чанар, нөөц зэрэг таксацын дундаж үзүүлэлтүүд нь модны төрөл тус бүрд өөр өөр байна.

Ой нь байгалийн чухал өвийг бүрдүүлдэг, эдийн засгийн чухал ач холбогдол бүхий баялаг бөгөөд даян дэлхийн байгаль орчны тогтвортой байдлыг хангаж байдаг. Ой нь хүнс, мод болон модон бүтээгдэхүүн зэрэг өргөн хэрэглээний бүтээгдэхүүний эх үүсвэр бөгөөд уур амьсгалыг зохицуулах, усны нөөцийг хамгаалах, ядуурлыг бууруулах, тайвшрал, гоо зүйн тааламжийг хангах зэрэг экосистемийн үйлчилгээний эх үүсвэр нь болдог.

Монгол Улсын ойн сангийн талбай 2020 оны 12 дугаар сарын 31-ний өдрийн байдлаар 18 596.1 мян.га байна. Энэ нь Монгол орны нийт нутаг дэвсгэрийн 11.9 хувийг эзэлж байна.

Манай орны ой сан 140 гаруй зүйлийн мод, сөөгөөс бүрдэх бөгөөд 83.4 хувийг навчит болон шилмүүст ой, 16.6 хувийг заган ой эзэлнэ. Монгол оронд зонхилгогч гол мод нь шинэс бөгөөд байгалийн ойн талбайн 63.0 хувийг, нөөцийн 79.3 хувийг эзэлдэг.

Тухайн газар нутгийн ойрхог чанарыг тогтоохдоо ойгоор бүрхэгдсэн талбайгаар тооцож үнэлдэг. Монгол орны ойн сангийн ойгоор бүрхэгдсэн талбай (улсын хэмжээний ойрхог чанар) нь нийт газар нутгийн 7.96 хувийг эзэлж байна.

Монгол улсын ойн сангийн талбайн 84.9 хувийг навч, шилмүүст ой, 15.1 хувийг заган ой эзэлнэ.

Монгол орны ой гол мөрний усны нөөцийг зохицуулах, хөрсийг элэгдэл эвдрэлээс хамгаалах, уур амьсгалыг зөөлрүүлэх, хүлэмжийн хийг шингээх амьтан, ургамал, бичил биетний амьдрах тааламжтай орчныг бүрдүүлэх, мөнх цэвдгийг барих зэрэг экологийн өндөр ач холбогдолтойгоос гадна Сибирийн их тайгын үргэлжлэл, дэлхийн гурван томоохон ус хагалбарыг дагаж ургадаг онцлог нь түүний экологид гүйцэтгэх үүрэг ач холбогдлыг олон улсын шинжтэй болгодог.

Монгол орны ой мод нь экологийн төдийгүй нийгэмд зориулагдсан үр өгөөж, ашгийн үндсэн нөөц болж, амьжиргааны эх үүсвэр, ажлын байр бий болгох, нийгмийн сайн сайхан байдлын хангамжийг бүрдүүлэх, соёлын үнэ цэнэ болох зэрэг нийгмийн өндөр ач холбогдолтой байдаг.

Ой мод нь экологийн онцгой ач холбогдолтойгоос гадна ахуйн болон үйлдвэрлэлийн зориулалтаар ашиглах тодорхой нөөцтэй, эдийн засгийн асар өндөр ач холбогдолтой, нөхөн сэргээгддэг байгалийн үнэт баялаг юм.

Ерөнхий бичлэг

1. Ой зохион байгуулалтын ажлын зорилго

Энэ удаагийн ой зохион байгуулалтын ажлын зорилго нь Увс аймгийн ойн сангийн төлөв байдал, ойн талбай, нөөц, таксацын үндсэн үзүүлэлтүүдийн өөрчлөлтийг тогтоож ойн нөөцийг хамгаалах, зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх үндэслэлийг тусгасан ой зохион байгуулалтын ажлын тайлан, тархалтын зургийг шинэчлэн боловсруулах явдал юм.

2. Ойн сангийн судлагдсан байдал

Манай орны ойн санд 1956-1957 онуудад хуучнаар ЗХУ-ын техник хэрэгсэл, мэргэжилтнүүдийн тусламжтайгаар анхны агаарын тоймчилсон судалгааг явуулж ойн сангийн нийт талбай, нөөц, таксацын үзүүлэлтүүдийг тогтоосон байдаг.

Увс аймгийн ойн санд анх 1990 онд аймгийн нийт ойн санг хамруулан ой зохион байгуулалтын ажлыг хийж гүйцэтгэсэн байдаг. Улмаар 2002 онд Ханхөхийн нурууны байгалийн цогцолборт газрын хэмжээнд, 2007 онд Түргэн уулын дархан цаазат газар, Цагаан шувуутын дархан цаазат газрын хүрээнд хэсэгчилэн ой зохион байгуулалтын ажил хийгдэж байсан байна.

3. Ой зохион байгуулалтын техникийн тодорхойлолт

Ой зохион байгуулалт гэж ойн талбай, нөөц, тархац, бүрэлдэхүүний хэмжээ, чанар, төлөв байдал, өөрчлөлтийг судлан тогтоож, ойн нөөцийг хамгаалах, зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх арга хэмжээг цогц байдлаар тодорхойлох үйл ажиллагааг хэлнэ.

Ой зохион байгуулалтын ажлыг Засгийн газрын 2013 оны 105-р тогтоолоор баталсан "Ой зохион байгуулалт хийх журам", 2005 оны "Геодезийн солбицол, өндөр тусгагийн нэгдсэн тогтолцоог батлах" тухай 25-р тогтоол, Ойн газрын даргын 2009 оны 88 тоот тушаалын 3 дугаар хавсралт "Ой зохион байгуулалтын ажил гүйцэтгэх заавар" зэрэг хууль эрх зүйн баримтын дагуу хийж гүйцэтгэсэн.

Ойн санг тоолж бүртгэх, өөрчлөлтийг гаргах, ойн ашиглалт, хамгаалалтын арга хэмжээг зүй зохистой явуулах, мэдээллийн санд өөрчлөлтийг тооцож байхад хялбар эмх цэгцтэй байх зорилгоор сум тус бүрийн ойн санг 800-1000 га орчим талбайтай хэсэглэлүүдэд хувааж баруун хойноос зүүн урагш дэс дараалуулан дугаарладаг. Хэсэглэлийн хилийг байгалийн үл хөдлөх тогтцыг ашиглан тогтоосон хуучин хилийг өөрчлөөгүй бөгөөд хоёр өндөрлөгийг холбосон шулуун шугамаар тогтоосон аймаг, сумын хилээр хязгаарлав.

Ойн санг хэсэглэлд хуваасан байдал, хэсэглэлүүдийн хилийн уулзвар цэгийн солбицлыг харуулсан тойм зургийг хавсаргав. Ойн таксацын үндсэн үзүүлэлтүүдийг хээрийн хэмжилт судалгаагаар хэмжигч багаж ашиглан тогтоов.

Ойн сангийн тооцоог ойн мэдээллийн сангийн "FOREST", "MS Access" тайлан боловсруулалтыг "WORD", ойн тархалтын зураг боловсруулалтын ажлыг "ArcView GIS-3.2" программ хангамжуудаар боловсруулж ойн мэдээ, боловсруулж гаргасан баримт материалыг ойн мэдээллийн санд хадгалсан болно.

Энэ удаагийн ой зохион байгуулалтын ажлын гол зорилго нь ойн төлөв байдал, тархалт, нөөц, таксацын үндсэн үзүүлэлтүүдийг шинэчлэн тогтоох, ойн өөрчлөлт, түүний шалтгааныг тодорхойлж "Ойн сангийн тархалтын зураг, тайлан мэдээ"-г сум, аймгийн түвшинд шинээр боловсруулах явдал юм. Ой зохион байгуулалтын ажлын үр дүнд ой бүхий сум тус бүрээр доорх материалыг боловсруулан гаргав. Үүнд:

- 1: 50 000 масштабтай ойн тархалтын зураг (сум тус бүр) - 2 хувь

- Ой зохион байгуулалтын ажлын тайлан (сум тус бүр) - 2 хувь
- Ойн таксацын бичлэг, төслийн хавсралт хүснэгт (сум тус бүр) - 2 хувь
- Ойн тойм зураг (сум тус бүр) - 2 хувь
- Аймгийн нэгдсэн тайлан - 2 хувь

4. Ой зохион байгуулалтын ажил гүйцэтгэх үндэслэл

Ой зохион байгуулалтын ажлыг гүйцэтгэхдээ Монгол улсын "Ойн тухай" хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.2 дахь заалт, Байгаль орчин, аялал жуулчлалын Сайдын 2020 оны А/25 дугаар тушаал, "Увс аймгийн ойн санд ой зохион байгуулалтын ажил гүйцэтгэх" ажлын 84 тоот гэрээ зэргийг үндэслэн хийж гүйцэтгэлээ.

Ой зохион байгуулалтын хээрийн хайгуул судалгааны хэмжилт, тооллогын ажлыг мэргэжлийн эрх бүхий аж ахуйн нэгж гүйцэтгэсэн бол материал боловсруулалтын ажлыг "Ойн судалгаа хөгжлийн төв" УТҮГазрын Ойн нөөцийн судалгаа, ашиглалтын алба хариуцан гүйцэтгэв.

5. Ой зохион байгуулалтын ажил гүйцэтгэсэн хугацаа

Ой зохион байгуулалтын бэлтгэл ажлыг 2020 оны 2-5 сарын хооронд, хээрийн хайгуул судалгааны ажлыг 6-10 сарын хооронд, материал боловсруулалтын ажлыг 2020 оны 10 сараас 2021 оны 3 сарын хооронд хийж гүйцэтгэв.

6. Ой зохион байгуулалтын ажлын аргазүй

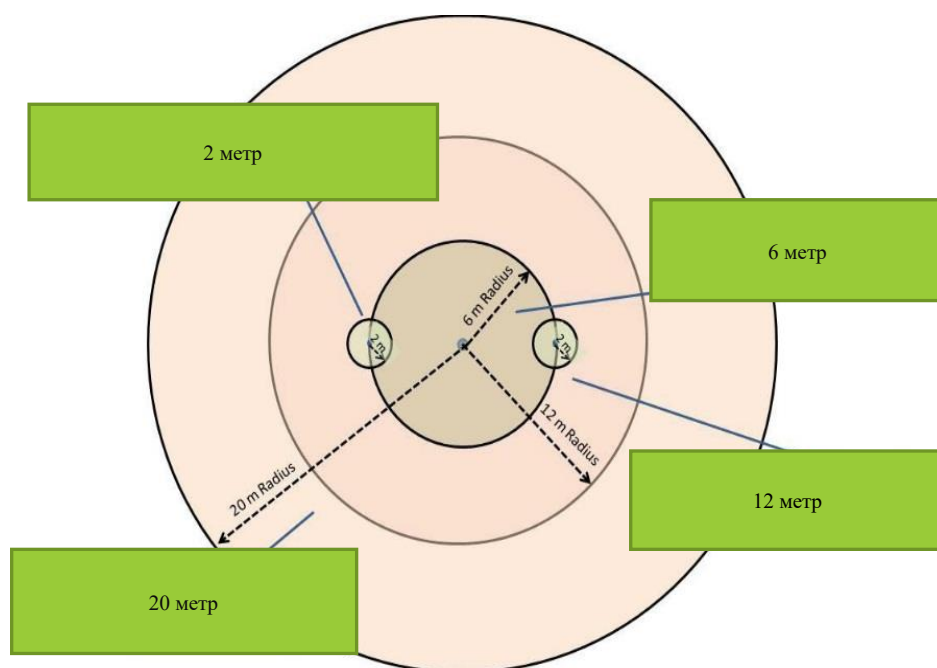
Ой зохион байгуулалтын ажлын гүйцэтгэгчийг "Төрийн болон орон нутгийн өмч, хөрөнгөөр бараа, ажил, үйлчилгээ худалдан авах тухай хууль"-ийн дагуу мэргэжлийн эрх бүхий аж ахуйн нэгж, байгууллагуудын дунд нээлттэй тендер зарлан сонгон шалгаруулсан. Ойн сангийн талбайн хэмжээ болон байршлыг харгалзан Увс аймгийн ойн санг 1 багц болгон тендер зарласан бөгөөд "Увс аймгийн ойн санд ой зохион байгуулалт хийх ОНСАА 2020-01" тендерт "Гранд форест" ХХК гүйцэтгэгчээр шалгарч хээрийн хайгуул судалгаа, хэмжилт тооллогын ажлыг хийж гүйцэтгэсэн.

Ой зохион байгуулалтын ажлын үр дүнг дээшлүүлэх, бодит байдалд ойртуулах үүднээс хэмжилтэд тулгуурласан буюу дээж талбай байгуулан хэмжилт тооллого хийх аргачлалаар хийж гүйцэтгэв.

Дээж талбайн загвар нь нэг цэгийн байршилд тухайн ойн янз бүрийн өтгөрөл бүхий хэсгийг хамруулах, статистикийн хувьд вариацийн коэффициентийг илтгэх, хээрийн ажлын үед хэмжилтэд зарцуулагдах хөдөлмөр, цаг хугацааг хэмнэх, хэмжилтийн алдаа гарах нөхцөлийг бууруулахад чиглэгдэнэ.

Статистик дүн шинжилгээ хийх үед бага зайнд ойн ургамалжилтын нягтшилын өөрчлөлтийн олон төрлийг хамруулах, хэмжилтийн үр дүнгийн статистик шинжилгээний вариацийн коэффициентийг нэмэгдүүлэх зорилготой дээж талбайн загвар нь давхар тойргуудаас бүрдэнэ.

Дээж талбайн загвар болон дээж талбайн давхар тойргийн загварыг дараахь зургаар харуулав.

Зураг 1. Дээж талбайн давхар тойргийн загвар

Дээж талбайд хийх хэмжилт харилцан адилгүй радиустай тойргуудад хийгдэх бөгөөд тэдгээрийн радиус нь хэмжилтэд хамрагдах модны цээжний өндрийн диаметр (1.3 метр) болон онцлог хэмжээний хязгаарыг тодорхойлдог. Тойргуудад хийгдэх хэмжилтийн төрлүүдийг 1-р хүснэгтээр үзүүлэв.

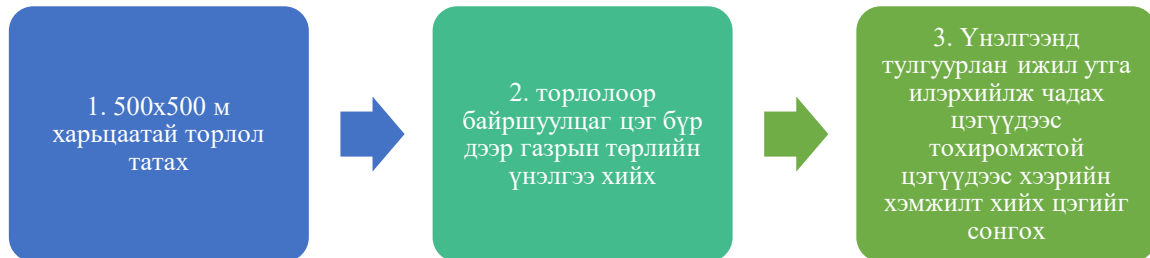
1-р хүснэгт

Тойргийн радиус ба түүнд хийгдэх хэмжилтүүд

Тойргийн радиус	Хэмжилт, судалгаа
2 метр	Төв цэгээс баруун, зүүн зүгт 6 метрийн зайнд 2 метрийн радиустай 2 тойрогт байгалийн сэргэн ургалтын тооллого хийнэ. Тооллогыг 10-50 см, 51-150 см, 151 см дээш гэсэн өндрийн 3 ангиллаар тоолох ба цээжний өндрийн диаметр 5.99 см хүртэл байна.
6 метр	Цээжний өндөрт 6.0 см-14.9 см диаметртэй мод болон биологийн олон янз байдлын тооллого хийгдэнэ.
12 метр	Цээжний өндөрт 15.0-29.9 см диаметртэй мод тоологдоно.
20 метр	Цээжний өндөрт 30.0 см-ээс дээш диаметртэй мод, газрын налуу болон ландшафт, мал бэлчээрлэлт, ойн ташингын бүтэц, ойн нөхцөл, үүрэг, ойн түймрийн нөлөө, хөрсний эвдрэл зэрэг үзүүлэлтийг хэмжиж тэмдэглэнэ.

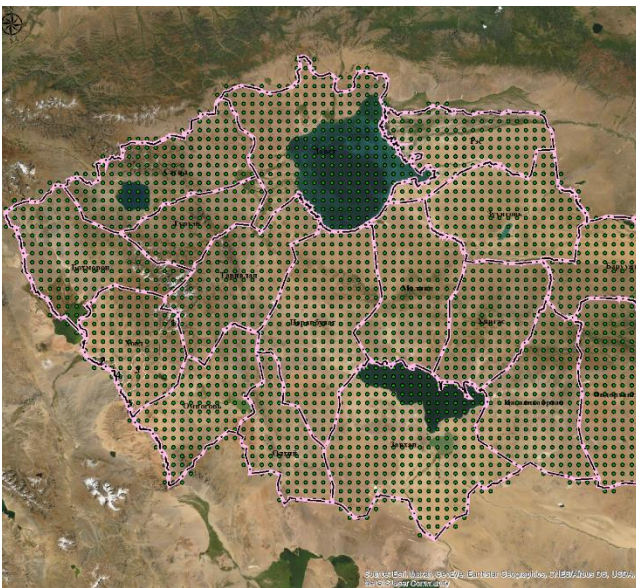
Хэмжилтийн цэгийн сонголт

Ой зохион байгуулалтын ажлын бэлтгэл ажлын хүрээнд ойн сангийн талбайг урьдчилсан байдлаар тодорхойлох, хээрийн хэмжилт тооллогын цэгийг сонгон байршуулах ажил хийгдсэн.

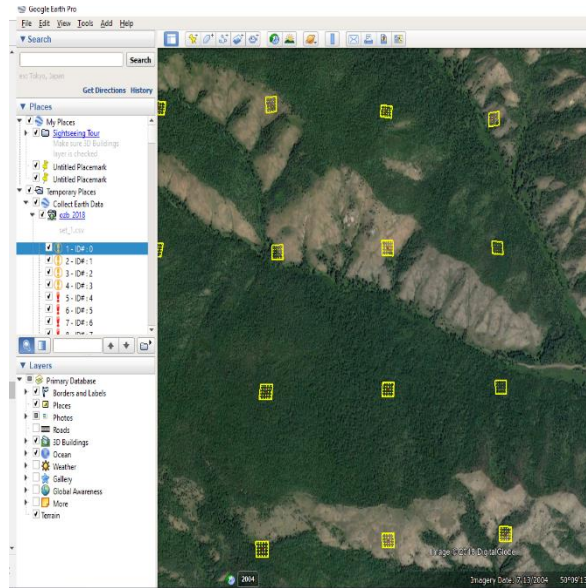

Зураг 2. Хээрийн хэмжилтийн цэг сонгосон дараалал

Увс аймгийн ой зохион байгуулалтын ажлын хээрийн хайгуул судалгааны ажлын хэмжилтийн цэгийг тодорхойлохдоо QGIS газарзүйн мэдээллийн системийн программ хангамжийн тусламжтайгаар аймгийн газар нутгийн хэмжээнд 0.5 х 0.5 км-ийн тор татаж торлолын огтлолцол бүр дээр үнэлгээний цэгийг тархаан байршуулсан.

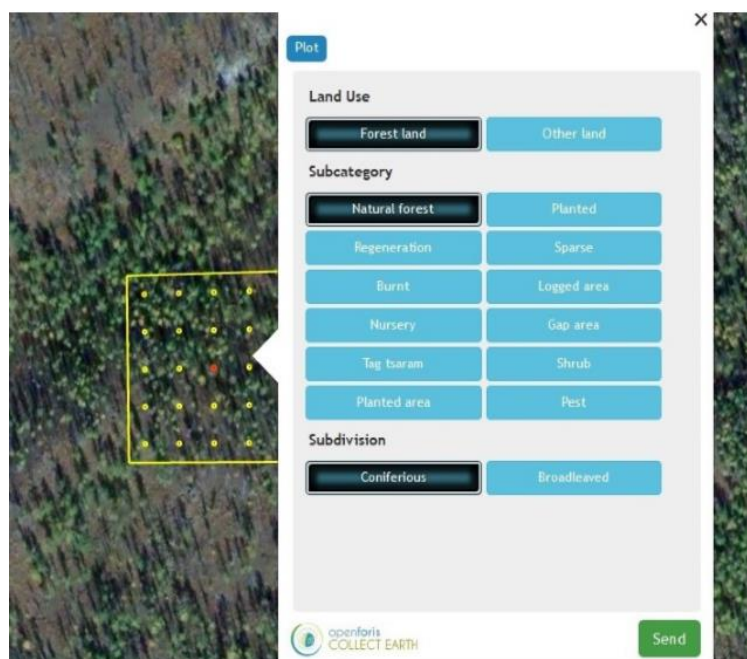
Зураг-3. Нийт газар нутгийн хэмжээнд торлол татсан байдал

Зураг-4. Торлолын огтлолцол бүр дээр буусан үнэлгээ хийх дээж талбайг харуулсан байдал

Тархаан байршуулсан нийт 9425 цэгт НҮБ-ын Хүнс хөдөө аж ахуйн байгууллагаас гаргасан газрын төрлийн өөрчлөлтийг тодорхойлох “OPENFORIS Collect Earth” программ хангамжийн тусламжтай үнэлгээ хийж ойн сангийн газрын төрлийг тогтоосны дараа газрын төрөл тус бүрээс сонголт хийж ижил утга илэрхийлэх цэгүүдээс оновчтой хувилбаруудыг сонгож хээрийн хэмжилт хийх цэгүүдийг байршуулсан.

Увс аймгийн хэмжээнд нийт 586 дээж талбай байгуулж хэмжилт, тооллого хийхээр сонгон байршуулсан.

Зураг 5. 3OPENFORIS Collect Earth3 программын үнэлгээний загварчлал

Ойн сан:

- Байгалийн ой
- Сөөг, торлог
- Таримал ой
- Шатсан талбай
- Цагаан энгэр
- Бусад газрын төрөл

Бусад газар:

Увс аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийг хамруулан 9425 цэгт “OPENFORIS Collect Earth” программ хангамж ашиглан хийсэн газар ашиглалтын үнэлгээний үр дүнг доорх хүснэгтээр үзүүлэв.

2-р хүснэгт

Газар ашиглалтын үнэлгээ

Газрын төрөл	Газрын ангилал	Цэгийн тоо	Талбай мян.га
Ойн газар	Байгалийн ой	6099	152475
	Сөөг, торлог	53	1325
	Тармаг мод	1178	29450
	Шатсан талбай	29	725
	Мод бэлтгэсэн талбай	15	375
	Цагаан энгэр	48	1200
	Таримал ой	1	25
	Ойжуулсан талбай	4	100
	Хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн талбай	23	575
Ойн сангийн талбайн нийт дүн		7450	186250
Бусад газар		1975	49375
Нийт		9425	235625

Увс аймгийн ойн санд хээрийн хэмжилт судалгаа явуулсан дээж талбайн байршлын солбицлын жагсаалтыг ой зохион байгуулалтын ажлын тайланд хавсаргав.

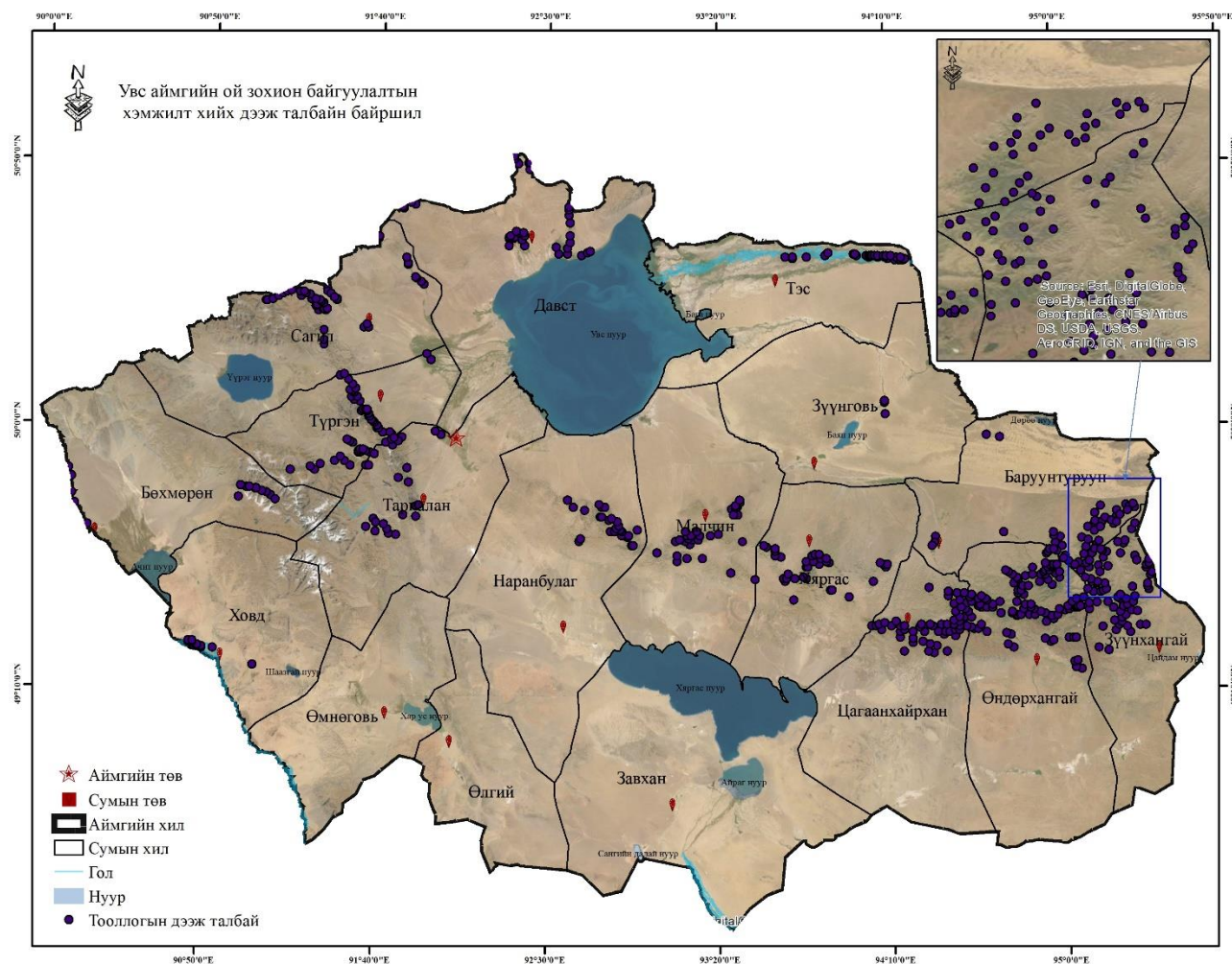
7. Хяналт, баталгаажуулалт

Ой зохион байгуулалтын ажил гүйцэтгэхийн өмнө I зөвлөгөөнийг гүйцэтгэгч болон захиалагч тал, Увс аймгийн Байгаль орчин, аялал жуулчлалын газар, ой бүхий сумдын байгаль хамгаалагч, ойн ангийн мэргэжилтэн нарыг оролцуулан 2020 оны 06 сарын 08-ны өдөр Улаангом хотод зохион байгуулсан.

Ой зохион байгуулалтын хээрийн хайгуул судалгааны ажлын явцад "ОйСХТ" УТҮГ-аас томилогдсон төслийн менежер болон орон нутгийн байгаль хамгаалагч бусад холбогдох албан тушаалтан нар хяналт тавьж ажилласан ба хяналтын тооллого хийж зөрчлийг арилгах, заавар аргачлалыг мөрдөх талаар заавар, зөвлөмжөөр хангаж ажилласан.

Ой зохион байгуулалтын ажлын тайлан, ойн зураглалын ажил дууссаны дараа II зөвлөгөөнийг цахим хэлбэрээр зохион байгуулж орон нутгийн саналыг тусган нэмэлт засвар хийв.

Ой зохион байгуулалтын ажлын үр дүн, тайлан зураглалын ажлыг Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яамны “Ойн нөөцийн мэргэжлийн зөвлөл”-ийн 2021 оны 06 сарын 21-ны өдрийн хурлаар хэлэлцүүлж баталгаажуулан 1 хувийг ойн мэдээллийн сангийн архивт хүлээлгэн өгсөн. Увс аймгийн ойн санд хээрийн хэмжилт судалгаа явуулсан дээж талбайн байршлыг 6-р зургаар харуулав.

Зураг-6. Увс аймгийн ойн санд хэмжилт, тооллого хийсэн цэгүүдийн байршлыг харуулсан тойм зураг.

НЭГДҮГЭЭР БҮЛЭГ

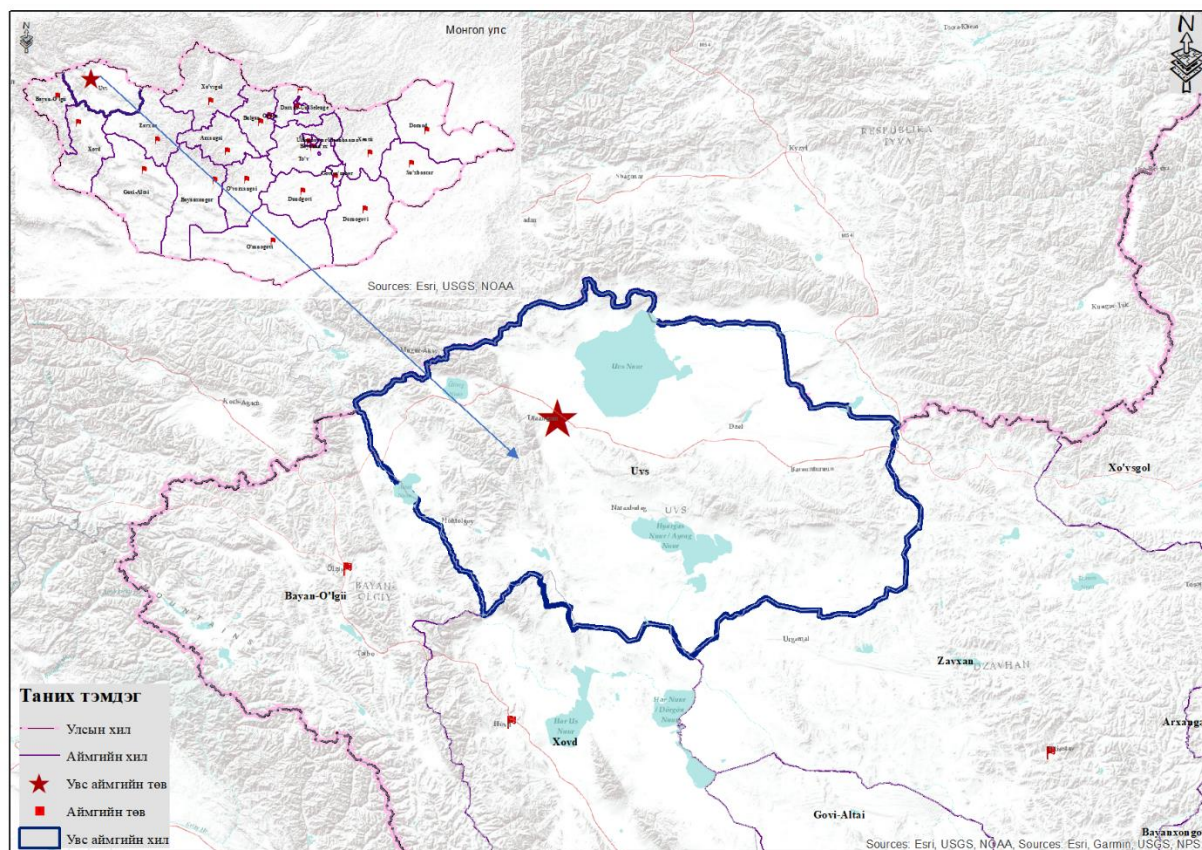
УВС АЙМГИЙН БАЙГАЛЬ, НИЙГЭМ ЭДИЙН ЗАСГИЙН ТӨЛӨВ БАЙДАЛ

1.1. Газар зүйн байрлал

Увс аймаг нь Монгол Улсын баруун хэсэгт Хан Хөхий, Хархираа, Түргэний уулс, Увс нуурын хотгорын баруун урд захад оршино. Улаанбаатар хотоос 1417 км зайд хойд талаараа ОХУ-лс, зүүн талаараа Завхан аймаг, өмнө талаараа Ховд аймаг, баруун талаараа Баян-Өлгий аймагтай тус тус хил залган оршино. Увс аймаг нийт 69.6 км² газар нутагтай. Аймгийн төв Улаангом нь далайн түвшнээс дээш 939 метр өргөгдсөн. Хамгийн өндөр уул нь д.т.д 4116 метр өндөр Хархираа уул юм.

Тус аймгийн нутаг нь Увс, Хяргас нуур түүний эргэн тойрны говийн бүс, Хархираа, Түргэн, Хан Хөхийн өндөр уулс бүхий говь цөлөөс өндөр уулсын мөнх ца, мөсөн гол хүртэлх Төв Азийн гадагш урсгалгүй ай савын босоо бүслүүрийн бүхий л хэв шинжийг тусгасан өвөрмөц тогтоцтой. Байгалийн мужлалаар Увс, Хяргас хуурын хотгорын цөлжүү хээр, хуурай хээрийн дэд муж, Хан Хөхийн нурууны дундаж өндөр бэлэрхэг уул бүхий хээр, ар хажуугийн ойн дэд муж, Монгол Алтайн зүүн хэсгийн цулдам уул, хотгор ян сарьдаг, уулын нуга, уулын хээрийн дэд мужид тус тус багтдаг. Хамгийн нам цэг нь д.т.д 758.9 метрт Увс нуурын түвшин, хамгийн өндөр цэг нь д.т.д 4250 метрт Цагаан Дэглий оргил юм.

Хархираа, Түргэний уулс нь залуу атираат уул бөгөөд Хяргас, Увс нуурын хотгороор шинэ төрмөлийн эриний хурдас тархсан. Чулуун нүүрс (Нүүрст хотгор, Хар Тарвагатай) бий бөгөөд барилгын материалын баялагтай, мөн жамц давсны асар их нөөцтэй Шүдлэн уул энд байдаг.

Зураг-7. Увс аймгийн газарзүйн байршил

1.2. Уур амьсгал

Байгальд гарч буй хувьсал, байгалийн иж бүрдлийн өөрчлөлтөд уур амьсгалаас үзүүлэх нөлөө хамгийн чухал байр суурийг эзэлдэг. Уур амьсгал гэдэг маш өргөн утгатай бөгөөд түүнд сав газрын агаарын ба хөрсний дулаан, хүйтэн, хур тунадас, салхи, нарны гэрлийн цацралт, ууршилт зэрэг уур амьсгалын олон нэгжүүд багтах боловч тэдгээр нь газар зүйн бусад нөхцөлүүдтэй хамтран шууд буюу шууд бусаар нөлөөлнө.

Увс аймгийн цаг уурын байдал нь Их нууруудын хотгор, Алтайн салбар уулсын бүсэд орших тул эрс тэс эх газрын уур амьсгалтай. Увс нуурын хотгор нь эргэн тойрон уулсаар хүрээлэгдсэн уулс хоорондын хотгор төдийгүй төв Азийн антициклоны төв юм. Иймээс өвлийн улиралд агаарын даралт нэгдүгээр сард 1054 гПа болж, агаарын температурын хувьд Монгол орны хамгийн хүйтэн газар юм. Зуны улиралд хамгийн дулаандаа 7-р сард хөрсний гадаргын дундаж температур 30 хэм хүртэл дулаардаг. Өвөл нэгдүгээр сард 48 хэм хүрч хүйтэрнэ. Жилийн дундаж салхины хурд 1.4 м/сек, жилийн хур тунадасны нийлбэр 139.8 мм байна.

1.3. Ус зүйн нөхцөл

Увс аймаг нь усзүйн сүлжээний хувьд бараг бүхэлдээ Төв Азийн гадагш урсгалгүй ай савд багтдаг. Аймгийн усны нөөц 1.121 м3/жил, өрнөд бүсийн нөөцийн 12.8 хувийг эзэлнэ.

Увс аймгийн нутгаар Түргэн, Тэс, Нарийн, Завхан, Ховд зэрэг том голууд урсах бөгөөд Увс, Хяргас, Үүрэг, Ачит, Хар-Ус, Дөрөө, Баян нуур гэхчлэн том нуурууд элбэгтэй. Хартэрмэсийн, Хавцал боомын, Бургастайн зэрэг рашаан ус бий.

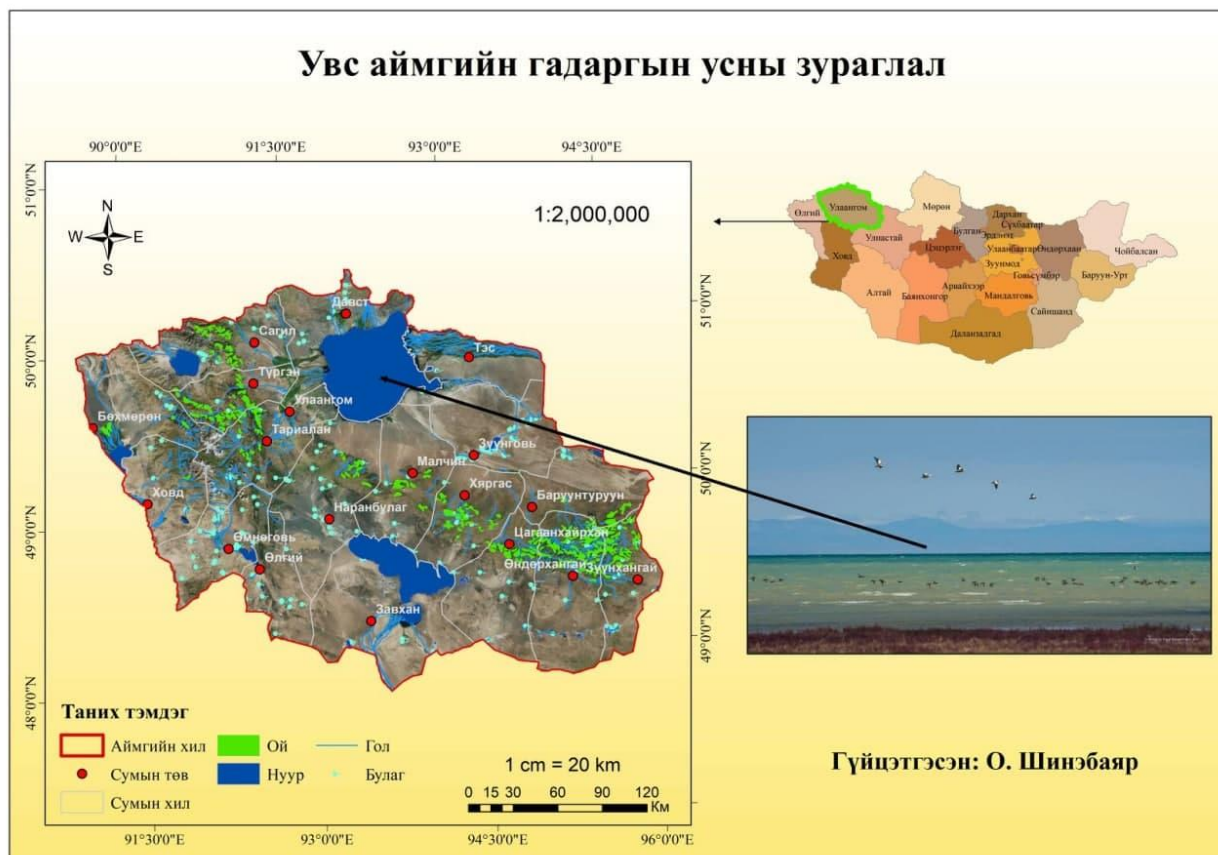
Увс нуур

Увс нуур далайн түвшнээс дээш 753 метр өргөгдсөн, 3350 ам дөрвөлжин км нутаг дэвсгэр бүхий Монгол орны хамгийн том нуур юм. Увс нуур нь олон сая жилийн өмнөх аварга том тэнгисийн үлдэгдэл бөгөөд ихээхэн давсархаг, гүехэн устай нуур. Увс нуур нь Евро-Азийн тал нутгийн багйалийн унаган төрхийг хамгийн сайн хадгалан үлдээсэн 700000 хавтгай дөрвөлжин км нутгийг хамрах Увс нуурын сав газрын төв нь юм. Энд дэлхийн хамгийн хойд захын цөл, хамгийн өмнөд захын тундр оршдог. Увс нуурын савд олон нуурууд багтдаг ба тэдгээрийн нэг болох Үүрэг нуур д.т.д 1450 метр өндөрт оршдог. Энэ нуурууд нь Төв-Азийн гадагш урсгалгүй нуурууд бөгөөд усны шувуудын нүүдлийн маш чухал нутаг болдог. Увс нуур их нууруудын хойд хагаст, Увс аймгийн зүүн хойд хэсэгт орших бөгөөд 84 км урт, 79 км өргөн, 3350 ам.дөр.км хэмжээтэй. Увс нууранд Тэс, Нарийн, Хархираа, Түргэн, Сагил, Боршоо, Хөндлөн, Торхилог зэрэг том жижиг 38 гол, горхи цутгадаг. Нуурын хөвөөнд хужир, давс элбэгтэй, зэгс, дэрс, бут, сөөг, өлөн, шагшуурга, бургас, улиас зэрэг ургамалтай, 362 нэр төрлийн нүүдлийн шувуу, 72 төрлийн хөхтөн амьтан амьдардаг.

Хяргас нуур

Хяргас нуур Их нууруудын хотгор дахь эрдэст нуур. Тус нуурыг 2000 онд байгалийн цогцолборт газрын ангиллаар тусгай хамгаалтанд авсан. Ус нь үнэргүй, шорвог амттай, өнгө булингардалт нь цаг агаар, улирлын онцлогоос шалтгаалж өөрчлөгдөнө. Нуурын усны тунгалагжих үе нь гол төлөв өвлийн улиралд тохиолдож байхад зун, намрын улиралд шар

өнгөтэй болно. Өвлийн улиралд мөсөн бүрхүүл тогтож динамик хөдөлгөөн багасаж, улмаар нуурын усны тунгалаг чанар ихэсдэг.

Зураг-8. Увс аймгийн гадаргын усны зураглал

1.4. Хөрс

Тус аймгийн нутгийн ихэнх хэсэгт хээрийн цайвар хүрэн хөрс, уулархаг нутгаар уулын нугын талийн ба хар шороон хөрстэй, нуурын хэсгээр хөндий газраар намгархаг элсэрхэг хөрстэй, уулархаг нутгаараа ой хөвч, тагийн ургамалтай, нууруудын хотгороор говийн ургамал ургана.

1.5. Ургамлын бүрхэвч

Хархираа, Түргэн, Хан Хөхийн нуруунд өндөр уулын ургамалшил 2100-2400 метрээс авахуулаад уулсын орой дахь мөнх цасны шугам хүртэл үргэлжилнэ. Энд уур амьсгал хуурайн улмаас модлог ургамал ургах нөхцөл муутайгаас тайгын бүслүүр бий болдоггүй, тагийн бүслүүр шууд уулын хээр ба ойн бүслүүрт шилжинэ. Тагийн бүслүүр нэн ширүүн хахир уур амьсгалын нөхцөлд оршдог тул тэндэх ургамалшил тачир юм. Тагийн бүслүүрт олон наст ургамал зонхилно. Олон наст өвсний ксерофит шинжийн сибирийн бушилз, чийгэнд ивээлт улалжын зүйлүүд болох хар цэцэгт улалж, нарийн цэцэгт улалж, зэнтгэр улалж, түүнчлэн тагийн буржгар, гоо дэвхэргийн цагаан, нангиад холтсон цэцэг, тагийн тооронцор, цав цагаан гичгэнэ, цагаан дэгд, сормууст сэрдэг зэрэг алаг өвс ургана.

Тагийн бүслүүрийн уур амьсгал ширүүн тул нэг наст өвс бараг байхгүй, харин хаг, хөвд чухал үүрэгтэй. Тэнд бушилз, улалж, хаг, хөвд зонхилохын хамт хамгийн доод захаар нь явган бургас намхан тачир бут ургадаг. Уулын доод хэсгийн бүслүүрт тархан ургасан

модод нь намхан, сийрэг, өвслөг нөмрөг багатай голчлон хөвд, сөөг, сөөгөнцөр ургамалууд тархсан байдаг бол харин уулын бэл хэсгээс доош модод нь өндөр, өтгөрөл ихтэй, өвөлөг нөмрөгөөр баялаг болно. Голын татмын дагуу бургас, улиас, бут сөөг ургана.

1.6. Нийгэм эдийн засгийн нөхцөл

Ойрад Монголын их хаан Галдан бошигт 1686 онд Хархираа голоос суваг татуулж Увс нуурын хотгор Гурван тээл, Арсай, Мянган бэл, Хар толгой, Бор үзүүр зэрэг газруудад тариа тариулж эхэлсэн нь суурин амьдралын үндэс тавигдаж улмаар Улаангом сумын анхны шав тавигдсан гэж үздэг.

Чандмань уулын орчимд Дэчинравжаалан хөндийн анхны дацан болох Лүүжин дацан байгуулагдсан нь Улаангомьн хүрээний анхны суурь болсон байна. Лүүжин дацангын дэргэд Цогчин дуган, олон сүм баригдаж, лам хуврагууд олноор шавилан сууснаар Баянчандмань уулын хошуу байгуулагдаж, хошууны тамгын газар төвлөрсөнөөр Улаангомьн хүрээ нэртэй болсон байна. Улсын бага хурлын тэргүүлэгчдийн тогтоолоор 1931 оны 2 сард засаг захиргааны хуваарийг шинэчлэн Чандмань уулын аймгийг Увс, Ховд гэсэн 2 аймаг болгосноор Улаангом нь Увс аймгийн улс төр, эдийн засаг, соёл боловсролын төв болох эхлэл тавигдсан. Чандмань уулын аймгийг 1931 онд 2 аймаг болгоход Увс аймаг 16 сум, 150 баг, 9133 өрх, 43188 хүн амтай байжээ.

Увс аймаг нийт 19 сумтай бөгөөд 82758 хүн амтай, үүнээс 0-14 насныхан 33.8 хувь, 15-64 насныхан 62.7 хувь, 65-аас дээш насныхан 3.5 хувь байна. Хүн амын бүрэлдэхүүн нь дөрвөд, баяд, халх, элжигэн, сартуул, мянгад, өөлд, захчин, буриад, түрэг үндэстэн, хотон, хасаг зэрэг үндэстэн ястантай. Увс аймгийн төв Улаангом сумыг анх 12 багтайгаар байгуулсан бөгөөд одоо 11 баг, 7043 өрх, 25098 хүн амтай байна. Улаангом сум нь аймгийн төвийн сум бөгөөд нийт хүн амын 33.9 хувь амьдардаг. Дэд бүтцийн салбарын бүхий л шийдлүүд иж бүрэн хийгдэж байна.

Аймгийн төвөөс хамгийн ойр сум Түргэн 28 км, хамгийн алслагдсан сум Зүүнхангай 365 км зайтай. Үйлдвэрлэл үйлчилгээ, жижиг дунд үйлдвэр, олонтой, цаашид өргөжих боломжтой, гадаад зах зээлд ойрхон. ОХУ-руу гарах хилийн боомт Давст сумын нутагт Боршоо, Тэс сумын нутагт Тэс боомт бий. БНХАУ болон ОХУ-лстай эдийн засаг, худалдаа, бүх талын харилцаа холбоо хамтын ажиллагааг хөгжүүлэхэд ойр юм.

Улаангом хот нь Улаанбаатар хот болон ОХУ-ын Хандгайтын боомттой хатуу хучилттай авто замаар холбогдсон, мөн хотын дотор 21 км хатуу хучилттай авто зам, 18 км явган хүний зам ашиглагдаж байна. Сум хооронд шороон замаар холбогддог.

Эрчим хүчний хувьд аймгийн бүх сум төвлөрсөн эрчим хүчинд холбогдсон, харилцаа холбооны хувьд үүрэн холбооны бүх салбар болон интернет сүлжээнд бүрэн хамрагдсан.

Увс аймгийн нутгийн зүүн хэсэгт газар тариалан хөгжүүлсэн, аймгийн төв Улаангомд барилгын, хүнсний үйлдвэрүүдтэй.

Байгаль орчин, аялал жуулчлалын салбарыг хөгжүүлэх үзэсгэлэнт Увс нуур, Хархираа, Түргэний, сүрлэг уулстай. Газрын доорх ашигт малтмалын нөөц баялагтай, сор бүтээгдэхүүн болох чацарганы бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг өргөжүүлэх боломжтой.

Тус аймгийн эдийн засгийн голлох салбар нь уламжлалт мал аж ахуй бөгөөд ноос, ноолуур, махны чиглэлийн хонь, ямаа, үхэр, адууны аж ахуй зонхилдог. Газар нутгийн ихэнх хувийг бэлчээрийн талбай эзэлдэг ч Галданбошигтын үеэс газар тариалан эрхэлж ирсэн түүхэн уламжлалтай. Сүүлийн жилүүдэд чацаргана тариалалт эрс нэмэгдэж,

үйлдвэрлэж буй бүтээгдэхүүний нэр төрөл, тоо хэмжээ өссөн. Арвайн гурил, чацаргана, жамц давс зэрэг Увс нэрийн бүтээгдэхүүн зах зээлд өрсөлдөж байна.

ХОЁРДУГААР БҮЛЭГ ОЙН САН

2.1. Ойн бүс

Ойн сан нь Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дээр ургадаг бүх төрлийн мод, заг, сөөг, таримал ойгоос бүрдэнэ. Ой бүхий газар, ойн цоорхой, мод бэлтгэсэн, ойн түймэр, хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн ойн талбай, ойн захаас гадагш 100 метр хүртэлх газар, тарьц, суулгац бойжуулах мод үржүүлгийн газрын эзлэх талбай нь ойн сан бүхий газарт хамаарна. Энэ удаагийн судалгааны үр дүнгээр Увс аймгийн ойн сангийн талбай 210 407 га гэж тогтоогдов.

Увс аймгийн ойн санд 586 дээж талбай байгуулан хэмжилт тооллого хийн ойн сангийн талбай, нөөц, таксацын дундаж үзүүлэлтүүдийг шинэчлэн тогтоов.

Ой зохион байгуулалтын ажлын хээрийн хайгуул судалгааны ажлаар хэмжилт тооллого хийсэн цэг, дээж талбайн тоо хэмжээг 3-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Хүснэгт-3

Ойн санд хэмжилт хийсэн цэг болон дээж талбайн тоо хэмжээ

д/д	Сумын нэр	Дээж талбай	д/д	Сумын нэр	Дээж талбай
1	Баруунтуруун	42	9	Сагил	46
2	Бөхмөрөн	15	10	Тариалан	12
3	Давст	37	11	Түргэн	51
4	Зүүнговь	3	12	Тэс	30
5	Зүүнхангай	71	13	Улаангом	14
6	Малчин	30	14	Ховд	16
7	Наранбулаг	25	15	Хяргас	34
8	Өндөрхангай	110	16	Цагаанхайрхан	50

Монгол Улсын “Ойн тухай” хуулийн 5 дугаар зүйлийн 5.1-д зааснаар ойн санг хамгаалалт, ашиглалтын хэлбэр, экологи-эдийн засгийн ач холбогдлыг нь харгалзан ашиглалтын бүсийн ой, хамгаалалтын бүсийн ой гэж ангилдаг.

Хамгаалалтын бүсийн ойд цармын бүслүүрийн ой, тусгай хамгаалалттай газрын болон сургалт, судалгааны зориулалттай ой, ногоон бүс, хориотой зурвасын ой, заган ой, баян бүрдийн ой, 100 га хүртэлх хэмжээний төгөл ой, бут, сөөг, 30 хэмээс илүү налуу газрын ой хамаарна.

Хамгаалалтын бүсийн ойд зам, гүүр барих, ус, эрчим хүч, холбооны шугам татах болон түймрээс хамгаалах шороон зурвас гаргах, ойн хэвийн өсөлт, нөхөн сэргэлтийг дэмжихэд чиглэгдсэн арчилгаа, цэвэрлэгээний арга хэмжээг хэрэгжүүлэх, ойн дагалт баялгийг ашиглахаас бусад үйл ажиллагаа явуулахыг хориглоно.

Хамгаалалтын бүсийн ой нь ургах хугацаандаа гүйцэтгэдэг нийгмийн (амралт, сувилал, хот суурин газрын хүн амын эрүүл ахуйн нөхцөлийг хангах), хамгаалалтын (усны

горим зохицуулах, хөрсийг элэгдэл эвдрэлээс хамгаалах) болон экологи-эдийн засгийн ач холбогдлоороо ангилагддаг.

Увс аймгийн ойн санг Монгол Улсын “Ойн тухай” хуулийн холбогдох заалтын дагуу ойн бүсүүдэд хуваахад дархан цаазат газар, байгалийн цогцолборт газар, байгалийн нөөц газар, ногоон бүс, хориотой зурвасын ой, 100 га хүртэлх ой, сөөг ширэнгэ, уулын өвөр энгэр төгөл ой, 30 хэмээс дээш налуу газрын ой, улсын хилийн дагуух ой, орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг, ашиглалтын бүсийн ой гэж ангилагдаж байна.

Дархан цаазат газар

Дархан цаазат газарт байгалийн бүс, бүслүүрийн онцлог, хэв шинжийг төлөөлж чадах унаган төрхөө хадгалсан байдал, шинжлэх ухааны онцгой ач холбогдлыг нь харгалзан байгаль орчны тэнцвэрт байдлыг хангах зорилгоор хамгаалалтад авсан газар нутаг орно. Дархан цаазат газрын эрх зүйн дэглэмийг нарийвчлан тогтоохын тулд тухайн газрын байгалийн хэв шинж, төлөв байдал, хөрс, ургамал, амьтны аймгийн онцлог, хүний үйл ажиллагаанд өртөх байдал зэргийг харгалзан онгон бүс, хамгаалалтын бүс, хязгаарлалтын бүс гэсэн дотоод бүсэд хуваана. Бүс тус бүр өөр өөр дэглэмтэй.

Увс нуурын ай сав дархан цаазат газар

Говь, цөлөрхөг хээр, хээр тал, ойт хээр, уул нуруу, мөнх цас, мөсөн голуудыг багтаасан эрс тэс уур амьсгалтай нутаг юм. Увс нуурын ай савын дархан цаазат газрууд нь 1997 онд НҮБ-ын “Хүн ба шим мандал” хөтөлбөрийн олон улсын шим мандлын нөөц газрын сүлжээнд, 2003 онд дэлхийн өвийн сүлжээнд, 2004 онд олон улсын ач холбогдол бүхий ус, намгархаг газар ялангуяа нүүдлийн шувууд олноор амьдардаг орчны тухай олон улсын конвенцид тус тус нэгдэн орж бүртгэгдсэн. Мөн олон улсын гео-биосферийн судалгааны бүсэд багтдаг. “Увс нуурын ай сав” нь дэлхийн байгалийн бүс, бүслүүрийн бүхий л шинж төрхийг өөртөө агуулсан эргэн тойрон уулсаар хүрээлэгдэж оршдог олон улсын ач холбогдол бүхий Төв Азийн эталон нутаг юм. Энэхүү ач холбогдлыг тооцон 1993 онд УИХ-ын 83 дугаар тогтоолоор 755244.05 га талбайг Увс нуурын ай савын кластерийн дархан цаазат газрын ангиллаар улсын тусгай хамгаалалтад авсан байна.

Увс нуурын ай савын кластерийн дархан цаазат газрууд нь Увс аймгийн Тэс, Давст, Малчин, Наранбулаг, Тариалан сумдын нутагт орших Увс нуурын, Баруунтуруун суманд орших Алтан элсний, Сагил сумын нутаг дахь Цагаан шувуутын, Түргэн, Тариалан, Бөхмөрөн, Ховд сумын нутагт орших Түргэн уулын гэсэн хэсгүүдээс бүрдэнэ.

Байгалийн цогцолборт газар

Байгалийн унаган төрхөө харьцангуй хадгалсан, түүх соёл, шинжлэх ухааны болон танин мэдэхүй, экологийн хүмүүжилд ач холбогдол бүхий улсын тусгай хамгаалалтад авсан газар нутгийг байгалийн цогцолборт газар гэнэ. Байгалийн цогцолборт газрыг байгалийн хэв шинж, ургамал, амьтны аймгийн байршил, түүх, соёлын дурсгалыг нь хадгалах шаардлага, аялал, жуулчлал хөгжүүлэх нөхцөл зэргийг харгалзан онцгой бүс, аялал жуулчлалын бүс, хязгаарлалын бүс гэсэн дотоод бүсчлэлд хуваадаг.

Хан Хөхийн нуруу, Хяргас нуурын байгалийн цогцолборт газар

Хангайн нурууны хамгийн баруун талын салбар уулс болох Хан Хөхийн нуруу, нөгөө талаас Хяргас, Айраг нуур, Завхан, Хүнгүй голуудын адаг тэдгээрийн эргэн тойрны

цөлөрхөг ландшафт бүхий гандуу хуурай орчныг хамарсан ландшафтын эрс тэс хэв шинж тод ялгаран хосолсон хангай нь говьтойгоо зэрэгцэн, цөлөрхөг, гандуу хуурай орчин нуур устай хоршин өвөрмөц орчин үүсгэсэн энэ нутгийг хамгаалах, зохистой ашиглах, аялал жуулчлал хөгжүүлэх зорилгоор Увс аймгийн Зүүнхангай, Өндөрхангай, Цагаанхайрхан, Хяргас сумдын нутаг дэвсгэрийн 221598 га талбайг хамруулан 2000 онд УИХ-ын 29 дүгээр тогтоолоор байгалийн цогцолборт газрын ангиллаар улсын тусгай хамгаалалтад авсан.

Дэвэлийн арал

Увс аймгийн Ховд, Бөхмөрөн, Баян-Өлгий аймгийн Ногооннуур, Алтанцөгц сумын нутагт орших Ачит нуурыг хамруулан 211552.83 га газар нутгийг 2020 оны Улсын их хурлын 46 дугаар тогтоолоор байгалийн цогцолборт газрын ангиллаар улсын тусгай хамгаалалтад авсан.

Байгалийн нөөц газар

Байгалийн өвөрмөц тогтоцтой ан амьтан жигүүртэн шувууд нүүдэллэн буюу байнгын оршин байдаг, ургамал болон модлог ургамлын зүйлээр баялаг газрууд орох ба зам гүүр барих, ус, эрчим хүч, холбооны шугам татах, түймрээс хамгаалах шороон зурвас гаргах, ойн хэвийн өсөлт, нөхөн сэргээлтийг дэмжихэд чиглэсэн арчилгаа, цэвэрлэгээний арга хэмжээг хэрэгжүүлэх, ойн дагалт баялаг ашиглахаас бусад үйл ажиллагаа явуулахыг хориглодог.

Тэсийн голын нөөц газар

Булнайн нуруунаас эх аван Увс нуурт цутгах Тэсийн гол орчмын 103705 га нутгийг УИХ-ын 2006 оны 26 дугаар тогтоолоор байгалийн нөөц газрын ангиллаар улсын тусгай хамгаалалтад авсан.

Ногоон бүс

Байгаль орчны тэнцэл, хүн амын эрүүл ахуйн нөхцөлийг хангах зорилгоор хот тосгон суурин газрын эргэн тойрны ойд ногоон бүс тогтоодог. Увс аймгийн ойн сангийн 7.5 хувь буюу 15748 га талбай ногоон бүсийн ойд хамаарч байна.

Хориотой зурвасын ой

Ой нь ургаж байгаа хугацаандаа олон чухал үүрэг гүйцэтгэдгийн нэг нь гадаргын болон газар доорх усны горимыг зохицуулах, усны чанарыг дээшлүүлэх, ус хамгаалалтын үүрэг юм. Хориотой зурвасын ойд нуур, рашаан, булаг, шандын ундаргын эргэн тойрон болон голын эргээс хоёр тийш 1000 метрийн доторх ой хамаарна. Увс аймгийн ойн сангийн 13.6 хувь буюу 28620 га талбай хориотой зурвасын ойд хамаарч байна.

100 га хүртэлх хэмжээний төгөл ой

100 га хүртэлх хэмжээний төгөл ой гэдэг нь эх ойгоосоо тусгаарлагдмал бага хэмжээтэй төгөл хэлбэрээр тархсан жижиг зураа, ширэнгэ, уулын өвөр энгэрийн төгөл ой хамаарах ба цаашид тэлж урган ойн сангийн талбай нэмэгдэхэд ихээхэн ач холбогдолтойн дээр талбайгаар нь хавтгайруулан огтолбол шууд хээржих хандлагатай ойг хэлнэ. Увс аймгийн ойн сангийн 1.2 хувь буюу 2571 га талбай 100 га хүртэлх хэмжээний төгөл ойд хамаарч байна.

30 хэмээс дээш налуу газрын ой

Энэ аж ахуйн төрлийн ой нь ихэвчлэн ус хагалбарын шугам дагуу байрлах учраас хөрсийг салхи, усны элэгдэл эвдрэлээс хамгаалах, гол үүрэг ач холбогдолтой бөгөөд ургах орчных нь тохиромжтой нөхцөлийг алдагдуулахгүй байх, ойн хэвийн өсөлт, өөрөө аясаараа сэргэн ургах нөхцөлийг хангах үүднээс хамгаалалтын бүсэд оруулдаг. Увс аймгийн ойн сангийн 2.8 хувь буюу 5917 га талбай 30 хэмээс дээш налуу газрын ойд хамаарч байна.

Улсын хилийн дагуух ой

“Монгол Улсын хилийн тухай” хуулийн 3 дугаар бүлгийн 27 дугаар зүйлийн 1-д “Улсын хилийн бүсэд хилийн дэглэмийг сахиулах, Улсын хил хамгаалалт, шалган нэвтрүүлэх албаны зориулалттай хилийн инженер, техникийн байгууламж барих зорилгоор Улсын хилийн шугамаас дотогш 15 км-ээс илүүгүй Улсын хил хамгаалах байгууллагаас тогтоосон нутаг дэвсгэрийг Улсын хилийн зурвас гэнэ” гэж заасан байдаг.

Увс аймгийн ойн сангийн 2871 га талбай буюу 1.4 хувь нь Улсын хилийн дагуух ойд орж байна.

Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг

Ховор ан амьтаны нутагшил газар, ховор эмийн ургамал, рашаан ус, байгалийн өвөрмөц сонин тогтоц бүхий хадан цохио, агуй, эртний хүмүүсийн сүг зураг, гэр байшингийн туурь, булш зэрэг түүх соёлын дурсгалт газар, уламжлалт зан үйлтэй холбоотой уул, овоо, тахилга бүхий болон түүхэн чухал үйл явдал болсон газар зэргийг хамгаалах зорилгоор орон нутгийн тусгай хамгаалалтанд авдаг. Увс аймгийн ойн сангийн 10.2 хувь буюу 21549 га талбайг орон нутгийн тусгай хамгаалалтанд авсан байна.

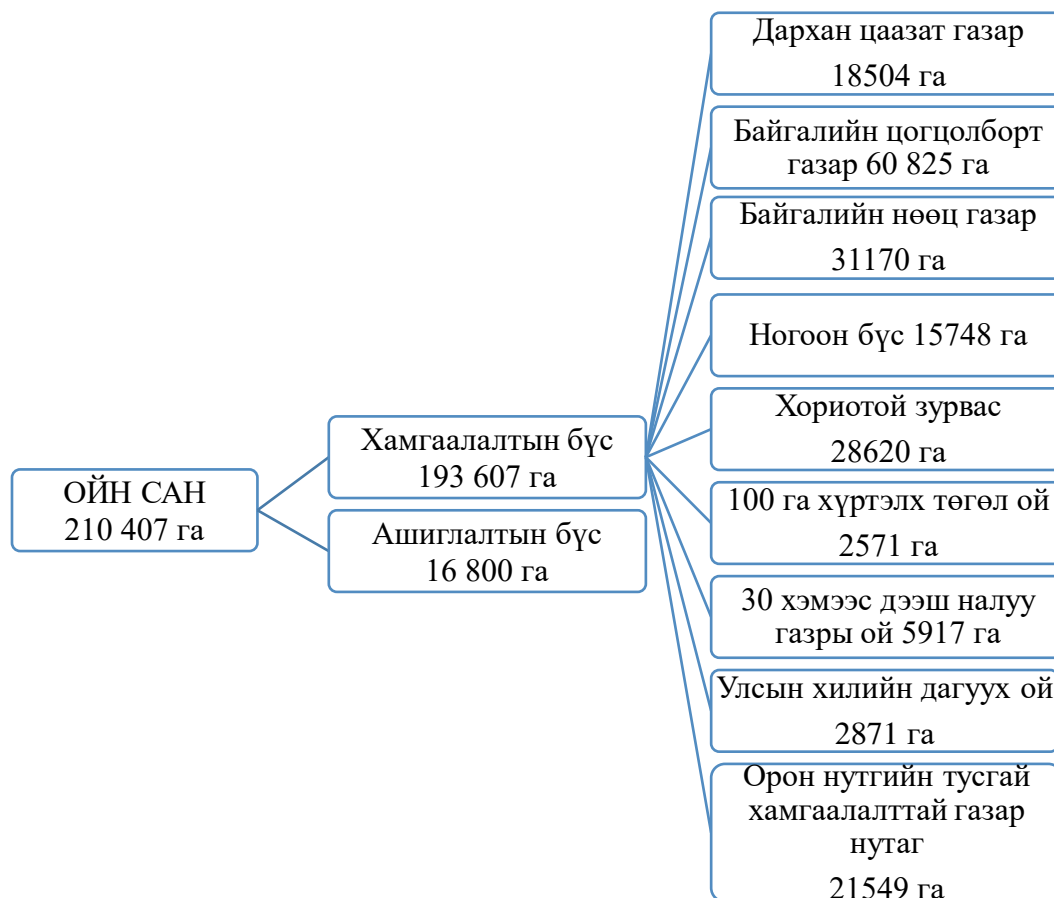
Ашиглалтын бүс

Ашиглалтын бүсийн ойд хамгаалалтын бүсэд хамрагдаагүй үлдсэн бүх ойг хамааруулна. Ашиглалтын бүсийн ойгоос иргэн, нөхөрлөл, аж ахуйн нэгж, байгууллага, мод ойн дагалт нөөцийг ойн санг хамгаалах, зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх асуудлыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр тусгасан менежментийн төлөвлөгөөний дагуу ашиглах эрхтэй. Увс аймгийн ойн сангийн 8.0 хувь буюу 16800 га талбай ашиглалтын бүсийн ойд хамаарч байна. Увс аймгийн ой бүхий 18 сумаас 3 сумын ойн санд ашиглалтын бүс тогтоогдсон байна.

Увс аймгийн ойн сангийн талбайг аж ахуйн бүсээр ангилж 1-р бүдүүвчээр үзүүлэв.

Бүдүүвч-1

Увс аймгийн ойн сангийн талбайг аж ахуйн бүсээр ангилсан нь

Увс аймгийн ойн сангийн талбайг бүсээр ангилсан байдлыг доорх хүнэгтээр үзүүлэв.

Хүснэгт-4

Ойн сангийн талбайг бүсээр ангилсан байдал

Ойн бүс	Аж ахуйн төрөл	Талбай	Хувь
Хамгаалалтын бүс	Дархан цаазат газрын онгон бүс	550	0.3
	Дархан цаазат газрын хамгаалалтын бүс	6138	2.9
	Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс	11816	5.6
	Байгалийн цогцолборт газрын онцгой бүс	10448	5.0
	Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс	49387	23.5
	Байгалийн цогцолборт газрын аялал жуулчлалын бүс	6822	3.2
	Байгалийн нөөц газар	31170	14.8
	Ногоон бүс	15748	7.5
	Хориотой зурвасын ой	28620	13.6

100 га хүртэлх ой, сөөг ширэнгэ уулын энгэр төгөл ой	2571	1.2
30 хэмээс дээш налуу газрын ой	5917	2.8
Улсын хилийн дагуух ой	2871	1.4
Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг	21549	10.2
Ашиглалтын бүс	16800	8.0
Ойн сангийн нийт талбай	210407	100.0

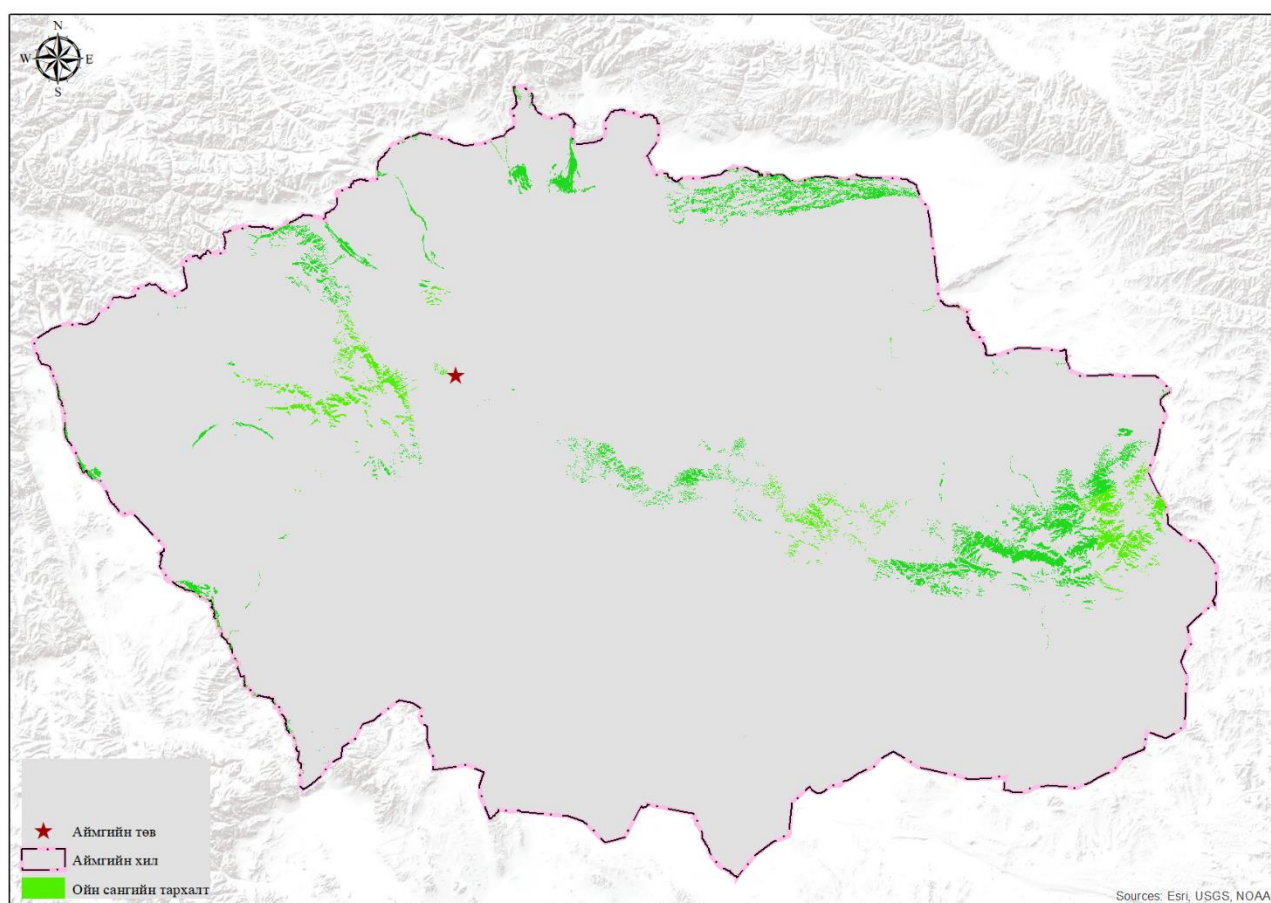
2.2. Ойн сангийн үзүүлэлт

2.2.1. Талбай

Ойн санг ойн талбай, ойн бус талбай гэсэн үндсэн 2 хэсэгт ангилах ба ойн талбай нь дотроо ойгоор бүрхэгдсэн, ойгоор бүрхэгдээгүй талбай гэж 2 хуваагддаг.

Ойгоор бүрхэгдсэн талбайд тухайн судалгааны үед ойтой байгаа болон улсын ойн санд шилжүүлсэн таримал ой, бут сөөгөөр битүү хучигдсан талбай орох ба ойгоор бүрхэгдээгүй ойн талбайд одоогоор ой байхгүй боловч цаашид ой ургах нөхцөл бололцоотой газрууд (байгалийн аясаар ойжиж байгаа газар, тармаг модод, ойжуулсан талбай), урьд өмнө ойтой байсан талбай (шатсан ой, мод бэлтгэсэн талбай, ойн хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн талбай г.м.) тус тус хамрагддаг.

Увс аймгийн ойн сангийн тархалтыг тоймчлон 9-р зургаар харуулав.

Зураг-9. Увс аймгийн ойн тархалтыг харуулсан тойм зураг

Ойн бус талбайд ойн сан доторх (цагаан энгэр, таг царам, хадлан, бэлчээр, гол, нуур, намаг, элс, мод үржүүлгийн талбай) зэрэг газрууд ордог. Увс аймаг ойн сан бүхий 18 сумтай бөгөөд сум тус бүрийн ойн сангийн талбай, байгалийн ойн нөөцийн хэмжээ, тэдгээрийн эзлэх хувь хэмжээг 5-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Хүснэгт -5

Ойн сангийн талбай, ойн нийт нөөц сум тус бүрээр

д/д	Сумын нэр	Талбай (га)	Талбайд эзлэх хувь	Нөөц (шоо.метр)	Нөөцөд эзлэх хувь
1	Баруунтуруун	12809	6.1	1125830	5.7
2	Бөхмөрөн	3890	1.8	156130	0.8
3	Зүүнговь	401	0.2	8560	0.04
4	Завхан	6	0.003	70	0.0004
5	Зүүнхангай	23952	11.4	3189110	16.1
6	Өндөрхангай	41067	19.5	5057010	25.5
7	Сагил	15344	7.3	1333050	6.7
8	Давст	11024	5.2	622360	3.1
9	Тариалан	1833	0.9	201900	1.0
10	Түргэн	17296	8.2	1708650	8.6
11	Тэс	31580	15.0	753850	3.8
12	Улаангом	5451	2.6	562570	2.8
13	Малчин	7785	3.7	883002	4.5
14	Ховд	4564	2.2	146190	0.7
15	Наранбулаг	6831	3.2	888290	4.5
16	Хяргас	10403	4.9	1419710	7.2
17	Цагаанхайрхан	15377	7.3	1765240	8.9
18	Өмнөговь	794	0.4	16200	0.1
Нийт		210407	100.0	19837722	100.0

Ойн сангийн талбайг газрын төрлөөр ангилан аж ахуйн бүс тус бүрээр нэгтгэн 6-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Ойн санг газрын төрлөөр ангилсан нь (га)

Ойгоор бүрхэгдсэн талбай				Ойгоор бүрхэгдээгүй талбай					Ойн бус талбай				Ойн бус талбайн дүн	Ойн сан	
Байгалийн ой	Бут, сөөг	Таримал ой	Дүн	Тармаг мод	Шатсан талбай	Мод бэлтгэсэн талбай	ОХШӨН талбай	Дүн	Ойн талбайн дүн	Цагаан энгэр	Мод үржүүлгийн газар	Таг царам			
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Дархан цаазат газрын онгон бүс															
387			387	163				163	550					-	550
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Дархан цаазат газрын хамгаалалтын бүс															
4,110			4,110	1,993				1,993	6,103	35				35	6,138
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс															
9,867	4		9,871	1,866				1,866	11,737	79				79	11,816
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Байгалийн цогцолборт газрын онцгой бүс															
9,197	100		9,297	690	7	26	198	921	10,218	230				230	10,448
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс															
42,112	352		42,464	3,436	739	900	530	5,605	48,069	1,317	1			1,318	49,387
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс- Байгалийн цогцолборт газрын аялал жуулчлалын бүс															
6,111			6,111	304	50	186		540	6,651	171				171	6,822
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Байгалийн нөөц газар															
25,491			25,491	5,631				5,631	31,122	2		46		48	31,170
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Ногоон бүс															
13,505	35		13,540	1,814	48	147	14	2,023	15,563	185				185	15,748
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Хориотой зурвасын ой															
17,385	1,522		18,907	6,845	221	265	1,924	9,255	28,162	458				458	28,620
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс- 100 га хүртэлх төгөл ой															
1,923			1,923	616			19	635	2,558	13				13	2,571
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс- 30 хэмээс дээш налуу газрын ой															
5,469	4	30	5,503	389				389	5,892	25				25	5,917
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс- Улсын хилийн дагуух ой															
2,549			2,549	214				214	2,763	108				108	2,871
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс- Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг															
19,821		6	19,827	1,033	39	326		1,398	21,225	324				324	21,549
Аж ахуйн төрөл: Ашиглалтын бүс-Ашиглалтын бүсийн ой															

15,666	10		15,676	687	30	159	27	903	16,579	221			221	16,800
Аймгийн хэмжээгээр														
173,593	2,027	36	175,656	25,681	1,134	2,009	2,712	31,536	207,192	3,168	1	46	3,215	210,407

Увс аймгийн ойн сангийн нийт талбай 210407 га байна. Үүнээс 207192 га буюу 98.5 хувийг ойн талбай, 3215 га буюу 1.5 хувийг ойн бус талбай эзэлж байна.

Ойн талбайн 175656 га талбай буюу 84.8 хувийг ойгоор бүрхэгдсэн талбай, 31536 га буюу 15.2 хувийг ойгоор бүрхэгдээгүй талбай эзэлж байна.

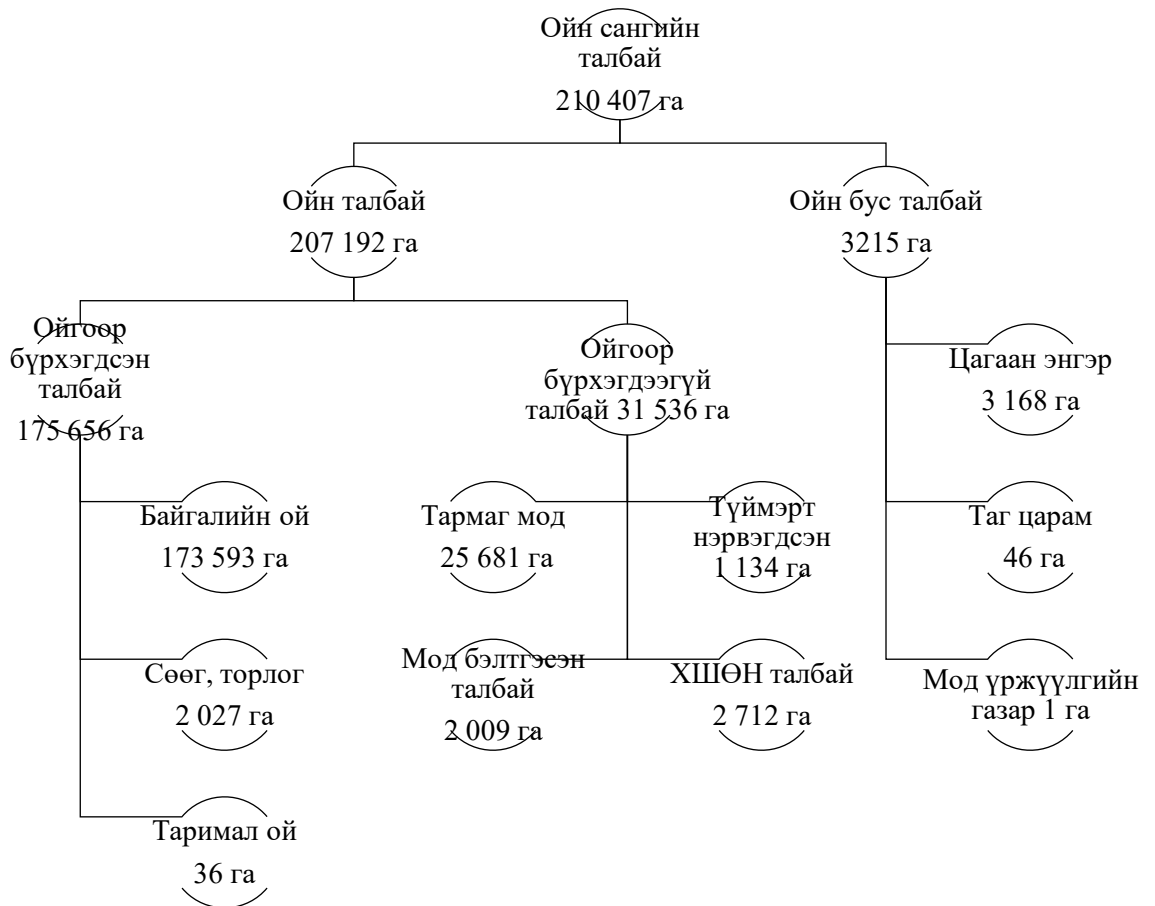
Ойгоор бүрхэгдсэн талбайн 98.8 хувь буюу 173593 га талбайг байгалийн ой, 1.2 хувь буюу 2027 га талбайг бут сөөг, 0.02 хувь буюу 36 га талбайг таримал ой тус тус эзэлж байна.

Ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн 25681 га буюу 81.4 хувийг тармаг мод, 1134 га буюу 3.6 хувийг шатсан талбай, 2009 га буюу 6.4 хувийг мод бэлтгэсэн талбай, 2712 га буюу 8.6 хувийг ойн хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн талбай тус тус эзэлж байна.

Ойн санг газрын төрлөөр ангилж бүдүүвч 2-оор үзүүлэв.

Бүдүүвч-2

Ойн сангийн талбай газрын төрлөөр ангилагдсан байдал

Ойгоор бүрхэгдсэн талбайг /175.656 га/ аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийн талбайд /69.6 мян.км²/ харьцуулахад ойрхог чанар 2.5 хувь байна. Тухайн нутаг дэвсгэрийн 30-50 хувь ой модоор хучигдсан байвал экологийн тааламжтай орчин үүсдэг гэсэн дэлхий нийтийн жишиг байдаг.

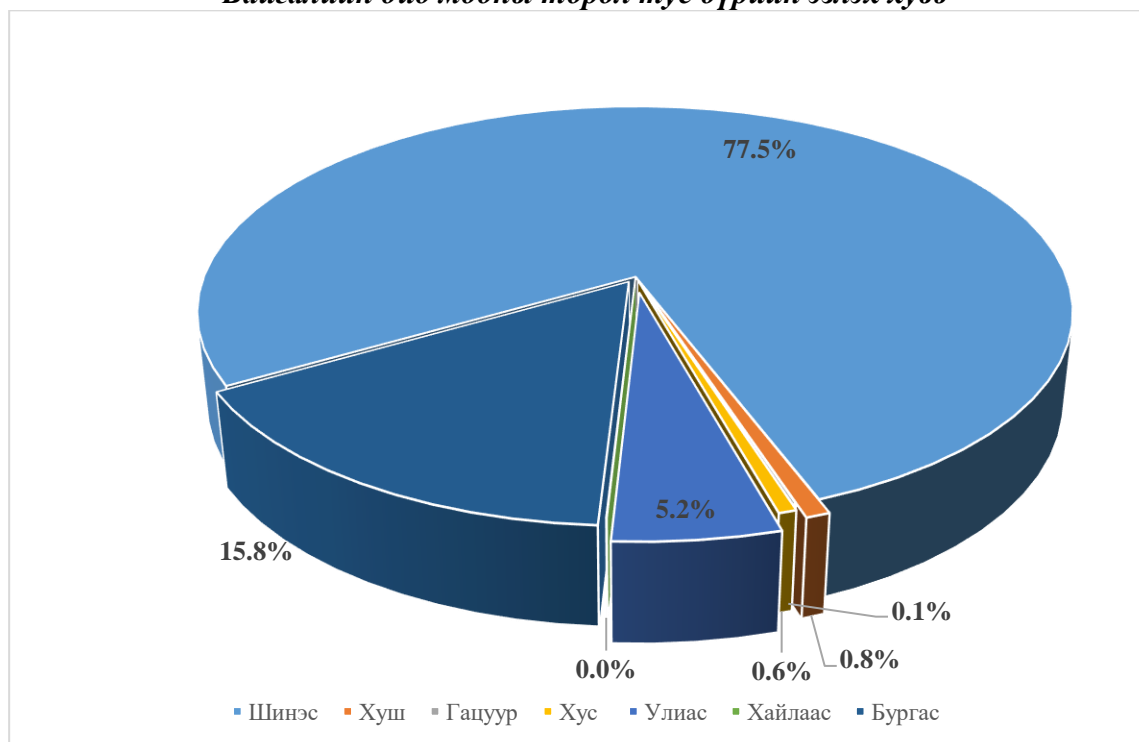
Увс аймгийн ой гарал үүслийн хувьд өөрөө аясаараа сэргэн ургасан байгалийн ой бөгөөд ойн хэлбэр нь ихэвчлэн энгийн ой байх ба заримдаа хөгшин моддын доогуур залуу модод ташинга үүсгэж ургаснаас нийлмэл ой үүссэн байна. Ойн бүрэлдэхүүнд шинэсэн ой зонхилох бөгөөд голын дагуу бургас, улиас тархан ургана. Байгалийн ойд моддын төрлийн эзлэх хувийг авч үзвэл:

- Шинэс (*Larix sibirica* L) - 134612 га
- Хуш (*Pinus sibirica*) - 1336 га
- Гацуур (*Picea obovata*) - 195 га
- Хус (*Betula platyphylla* Sukacz) - 987 га
- Улиас (*Populus Laurifolia*) - 9063 га
- Хайлаас (*Ulmus pumila*) - 22 га
- Бургас (*Sallix* sp) - 27378 га талбайд тархан ургаж байна.

Ойн сангийн талбайг хэсэглэл тус бүрээр гаргаж төсөлд хавсаргав. Хэсэглэлүүдийн доторх ялгарлын талбай, нөөц болон таксацын бусад үзүүлэлтүүдийг тухайн сумын “Таксацын бичлэг”-ээс, модны төрөл, тархалтыг “Ойн тархалтын зураг”-аас үзэх боломжтой. Байгалийн ойд модны төрөл тус бүрийн эзлэх хувь хэмжээг 1-р графикаар харуулав.

График-1

Байгалийн ойд модны төрөл тус бүрийн эзлэх хувь

Увс аймгийн ойн санд шинэсэн ой хамгийн их буюу 77.5 хувийг эзэлж байгаа бол хуш 0.8 хувь, гацуур 0.1 хувь, хус 0.6 хувь, улиас 5.2 хувь, хайлаас 0.01 хувь, бургас 15.8 хувийг тус тус эзэлж байна.

Увс аймгийн ойн санд зонхилон тархсан моддын товч тодорхойлолтыг оруулав.

Сибирь шинэс (*Larix sibirica* Ledb)

Шинэс мод нь нүцгэн үрт ургамлын хүрээний нарсны овогт багтана. 25-35 метр хүртэл өндөр ургадаг аж ахуйн үнэт мод юм. Тус аймгийн ойд тархан ургасан өндрийн бүх бүслүүрт тохиолдоно. Шинэс (-50) хэмээс дээш хүйтнийг тэсвэрлэдэг. Шилмүүс нь нэг настай, цайвар ногоон өнгөтэй уг руугаа ялимгүй нарийссан 2-4 см урт, 1.5 мм өргөн байна. Хавар эрт гарч зуны турш ургаад намартаа гандаж унана. Шинэс 5 сарын дунд арав хоногоос эхлэн нахиа задран ногоорч 9 сарын дунд үед гандаж шарлан шилмүүсээ гөвнө. Шинэс нэг гэрт, салангид бэлэгтэй ургамал юм. Түүний эр эм цэцгүүд нь нэг мөчирт байрлаж салхиар тоос хүртэнэ. Тоос хүртэлцсэний дараа үр нь 8-9 сард боловсорно.

Шинэсний үр боловсрох хугацаа 8 сарын 15-аас 9 сарын 10-ны хооронд болно. Шинэс наранд ээвэр сийрэг нөхцөлд 15 насандаа, ой дотор бол 30-50 насандаа үр өгч эхэлнэ. Шинэсний үр далавчтай өндөг хэлбэрийн 3-6 мм урт, 3-4 мм өргөн хатуу, цайвар бор шаргал өнгийн хайрстай байдаг. Сибирь шинэсний боловсорсон боргоцой 4-5 см урт байдаг. Шинэсний их үрийн жил 3-4 жилд нэг удаа давтагдана. Увс аймгийн ойн сангийн 77.5 хувийг шинэсэн ой эзэлж байна.

Сибирь хуш (*Pinus sibirica*)

Хуш нь тус аймгийн нутагт тайгын ойн бүслүүрт дангаар эсвэл шинэстэй хамт холимог ой хэлбэрээр тохиолдоно. Тус аймгийн байгалийн ойн 0.8 хувийг хушин ой эзэлнэ. Хуш нь нарсны овгийн шилмүүст мод юм. Бор саарал холтостой, тав таваараа суусан 6-12 см урт шилмүүстэй. Өргөн өндгөрхүү зууван 6-10 см урт боргоцойтой, 35 метр хүрэхүйц өндөр ургана. Монгол оронд Хөвсгөл, Хэнтий, Хангай зэрэг бүсийг хамарсан уулсын системээр тархсан бөгөөд уулын ой, ойн бүслүүрийн дээд захаар зонхилон ургаж хушин ой бүрдүүлдэг. Хушны 100 гр шилмүүс 260-360 мг “С” витаминтай хушны самар 16-18 хувь уурагт бодис, 60 хувь

тослогтой. Хушны самар буга, хэрэм, баавгай, жирх, үхэр огдой, сойр, зэрэг амьтдын тэжээл болдог.

Сибирь гацуур (*Picea obovata* Ldb)

Гацуур нь мөнх ногоон барзгар бараан саарал юм уу үрчгэр хар өнгөтэй, зурвас нарийн ан цавтай холтостой, цаг уурын тааламжтай нөхцөлд 30 метр хүрч ургана. Дундаж бүдүүн (голч) нь 30-36 см. Гацуур нь сууриасаа эхэлсэн хурц шовгор цацархуу конус хэлбэрийн титэмтэй. Шилмүүс нь богинохон хатуу, өргөслөг хурц үзүүртэй дөрвөлжин шугамархуу, шовх хэлбэртэй, дөрвөн талтай, 3 см хүртэл урт, ногоондуу буюу цэнхэр өнгөтэй. Шилмүүс цуваа

хэлбэрээр байрлана. Шилмүүс нь мөчрийн шилбэний гадаргууд нимгэн хавтгай дэрэнцэрт бэхлэгдэнэ. Гацуур шилмүүсээ 6-9 жил болоод сольдог. Нахианы үзүүр нь мэдэгдэхүйц нарийссан гадуураа давирхайгүй. Боргоцойн болц гүйцэх үедээ уруугаа харж унжиж байрлана. Боргоцой нь 5-8 см хүртэл урт, гонзгой зуван хэлбэртэй, хайрс нь бөөрөнхий, дээд тал ирмэгээрээ тэгш. Үр 4 мм урт, 1000 үрийн жин 4.8 гр байна.

Бургасны биологи-экологийн товч тодорхойлолт

Бургас нь орчин зүйн янз бүрийн нөхцөлд тархан ургадаг мод сөөг юм. Манай оронд 40-өөд зүйлийн бургас, хөрс цаг уурын янз бүрийн бүсэд тархан ургаж байна. Бургас нь Бургасны овогт хамаарах бөгөөд түүний зүйлүүд нь өсөлт хөгжилт, хэлбэр хэмжээ, навч, цэцэг, холтос зэрэг биологийн шинж чанараар ялгаатай. Манай оронд бургас 10-15 метр өндөр эсвэл 0.5 метр хүртэл ургадаг сөөг хэлбэртэй тохиолдоно. Бургас бусад навчит модыг бодвол хавар эрт навч задрахаас өмнө

цэцэглэдэг, чийг ихтэй хөрсөнд ургадгаас гадна гэрэлд дуртай ургамал юм. Тус аймгийн байгалийн ойн 1.6 хувийг бургасан ой эзэлж байна.

Гурван дохиурт бургас (*Salix trianda* L.): Манай оронд хамгийн их тархсан бургас. Байгальд голын хөндийн дагуу чийглэг хөрсөнд ургана. Холтос нь хар бараан саарал

хальсаар бүрхэгдэнэ. Бор ягаан ба шар ногоон өнгийн хугарамтгай мөчиртэй, залуу мөчир нь сэвсгэр үсэрхэг, навч нь гонзгой, хурц ирмэгтэй урт нь 15 см, дээд тал нь гялгар хар өнгөтэй, доод тал нь цайвар ногоон өнгөтэй. Навч задарсны дараа 4 сарын сүүлч 5 сарын эхээр цэцэглэдэг. Залуу мөчир нь бүдэг шаравтар буюу хүрэвтэр холтос бүхий мөчиртэй 3.0-5.0 метр өндөр сөөг буюу 6-8 метр өндөр мод. Манай оронд гэрийн хана, унь, араг, савар, шээзгий хийж ашигладаг. Холтсон дахь танад 8.3-17.4 хувь байна. Ойн бүслүүрт ургахдаа 43 хувь чанартай. Арьс идээлэх сайн чанартайгаас гадна салицин гарган авах түүхий эд болдог. Холтсыг нь нэрж идээлэх бодис гаргаж авдаг. Модожсон мөчрийн тайрдсаар сайн ургана. Ургах орчны нөхцөл голдоггүй, гэрэлд дуртай ургамал юм. Хот суурин газар цэцэрлэгжүүлэх, ойжуулах, ойн зурвас байгуулах ажилд хэрэглэж болно.

Таван дохиурт бургас (*Salix Pseudopentanra B.Flooder*): Манай орны нөхцөлд 16 метр хүртэл өндөр ургадаг. Эр эм цэцэг тус бүр далавчтай. Цэцгийн дагавар хайрсны суурь цайвар, үзүүр нь бараан хааяа жигд ногоон өнгөтэй. Дохиур 5 (хааяа 3-12). Навчис өндгөрхүү гонзгой 5-13 см урт, 2-4 мм өргөн, дээд гадаргуу нь гялгар ногоон, доод тал нь цайвар, хөрөөн захтай. Залуу мөчир болон дөнгөж задарч байгаа навчис нь наалдамхай сайхан үнэртэй, молцог нь мөн үнэртэй. Эр цэцгийн молцог нь 2-7 см урт, эм нь 1-6 см урт. Үр нь амьдрах чадвараа дараа жилийн хавар хүртэл хадгалдаг. Хөвсгөл, Монгол дагуур, Хэнтий, Ховд, Их нууруудын хотгорын тойрогт хамаарах нутагт ойн бүслүүрт гол мөрний чийглэг буюу намгархаг эрэг, намаг, нуга, чийглэг шинэсэн ой шугуйд голдуу тархана. 5 сард цэцэглэж 6 сард үр боловсорно. Бургасны холтос нь 4-10.5 хувь идээлэх бодистой, чанар нь 50 хувь байна. Мөчрийн тайрдсаар сайн үрждэг. Ямар ч хөрсөнд зохицон ургана. Саваагаар нь янз бүрийн сүлжмэл эдлэл, модожсон ишээр нь гэрийн модны түүхий эд болгон ашиглана. Мөн түлшинд хэрэглэнэ.

Хавтага навчит хус (*Betula platyphylla Sukacz*)

Хусан ой тус аймгийн байгалийн ойн талбайн 37.8 хувийг эзэлнэ. Хавтага навчит хус мод гэрэлд дуртай, хөрсний шим тэжээлийг шаарддаггүй орчныхоо хөрсөнд зохицож ургадаг. Ган гачиг мөөгөнцөр болон хортон шавжид бараг нэрвэгддэггүй, механик гэмтэлд амархан өртдөг. Байгалийн янз бүрийн бүс бүслүүрт харилцан адилгүй хэмжээтэй тархан ургана. 10-15 метр өндөр ургадаг, цагаан үйстэй, мөчир нь гөлгөр шөвгөр

оройтой, шаантаг хэлбэрийн өргөн навчтай, цэцэг нь нэг гэрт. Эр цэцэг нь ээмэг хэлбэрээр, эм нь ээмэг буюу баглаа хэлбэрийн баг цэцэгт байрлана. Молцог нь 2.5-4.5 см урт, 7-10 мм голчтой. Хавар 4 дүгээр сарын сүүлч 5 сарын эхээр цэцэглэнэ. Үр нь далавчтай шаргал өнгөтэй. 7 сарын сүүлчээр боловсорч гүйцдэг. Үрийг 7-8 сард түүнэ. Манай орны Хэнтий нурууны салбар уулс, Хангайн нурууны зүүн хэсэг, Монгол дагуурт хамаарах нутагт хусан ой тохиолдоно. Хусны ээмэг хэлбэрийн үр 7 сарын зунд үед хүрэнгэн задардаг.

Улиас (*Populus laurifolia* Ldb)

Лавр навчит улиас нь өргөн сагсгар титэмтэй дунджаар 18 орчим метр өндөр ургана. Хөхөвтөр саарал холтстой. Навчны дээд тал ногоон, доод тал цайвар ногоон, нахиа нь шар өнгийн наалдамхай зүйлээр бүрхэгдсэн байна. Навч өндгөрхүү юмуу сунгуу өндгөрхүү, алгуур шовхорсон оройтой. Залуу найлзуур хөндлөн огтлолдоо дөрвөн талтай. Өсөлтийн найлзуурын навч өндгөн юлдэрхүү байна. Залуу навч нь

наалдамхай сайхан үнэртэй. Эр цэцэг нь нягт олон тооны дохиуруудаас тогтсон. Үр нь үстэй. Үр нь 6-р сарын сүүлээр боловсордог.

Хайлаас (*Ulmus pumila* L)

Гол иштэй титэм саглагар шүхэр хэлбэртэй мод. Манай орны нөхцөлд дунджаар 10 орчим метр өндөр ургадаг. Насны хувьд янз бүр бөгөөд Булган, Хөвсгөл аймагт тархаж байгаа хайласны зарим нь 200 гаруй насных ч тохиолдоно. Зарим газарт 14 метр хүртэл өндөр ургасан хайлас тохиолддог. Хайласны бүдүүн ургах орчны нөхцлөөс хамаарч янз бүр байх ба дунджаар 30 см бөгөөд зарим газарт

50 см бүдүүнтэй ч ургана. Залуу найлзуур, мөчир нь ногоон шар өнгийн холтстой. Хөгшин модны холтос саарал өнгөтэй. Навчны нахиа мохоо. Навч нь өргөн юлдэрхүү, арьслаг, бараг тэнцүү талт суурьтай, энгийн шүдлэг хааяа давхар шүдлэгтэй, навчны голоос хоёр тийш гарсан тэгш тод хээтэй. Далавчит үр жимс нь дугуй ба зууван, 0.5-1 см голчтой, үр нь түүний гол дунд товойж байрлана. Хайлас мод жил бүр цэцэглэж үрлэдэг юм. Хайласны нэг онцлог бол цэцэглэсний дараа навч нь гарна. Хайласны үр нь 5-р сарын сүүлч 6-р сарын эхээр боловсорч гүйцнэ. Үрийн болц гүйцэх үед дэвүүрийн ургалт зогсож бөөрөнхий хэлбэртэй болно. Дэвүүр нь тод ногоон өнгөөс цайвар ногоон өнгөнд шилжин аажимдаа цайвар шар өнгөтэй болдог.

2.2.2. Нөөц

Нэгж талбайд ургасан модны ишний нийт эзлэхүүнийг ойн нөөц гэсэн үзүүлэлтээр илэрхийлнэ. Ойн нөөц нь аж ахуйн арга хэмжээг төлөвлөх, ойг зүй зохистой ашиглах, хамгаалах, тогтвортой хөгжлийг хангах бодлого чиглэлийг тогтооход гол үзүүлэлт болдог.

Увс аймгийн ойн сангийн байгалийн ойн нөөц 18 981 940 шоо.метр гэж тогтоогдов. Ойн сангийн нийт нөөцөд байгалийн ойн нөөцөөс гадна тармаг мод болон бүлэг модны нөөц, хатсан, унасан модны нөөц орно.

Увс аймгийн ойн нийт нөөц 20 427 406 шоо.метр байгаагаас ургаа ойн нөөц 19 837 722 шоо.метр, хатсан модны нөөц 480 990 шоо.метр, унанги модны нөөц 108 694 шоо.метр байна гэж тогтоогдсон байна.

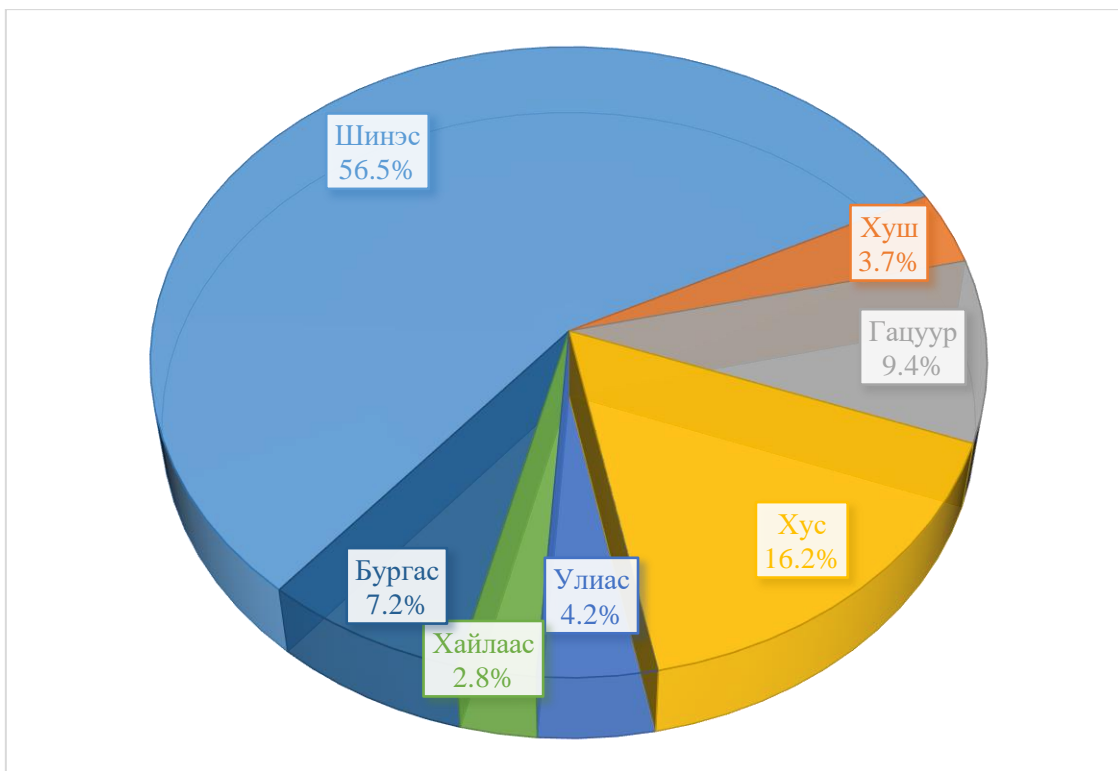
Байгалийн ойн нөөцийн 1 584 390 шоо.метр нь налууугийн I бүлэг буюу 0-15 хэмд, 2 864 670 шоо.метр нь налууугийн II бүлэг буюу 16-25 хэмд, 14 246 630 шоо.метр нь налууугийн III бүлэг буюу 26-35 хэмд, 286 250 шоо метр нь налууугийн IV бүлэг буюу 36 хэмээс дээш налууд ургаж байна. Байгалийн ойн нөөцийг модны төрөл тус бүрээр авч үзвэл:

- Шинэс (*Larix sibirica* L) - 17 451 400 шоо метр
- Хуш (*Pinus sibirica*) - 209 690 шоо метр
- Гацуур (*Picea obovata*) - 21 270 шоо метр
- Хус (*Betula platyphylla* Sukacz) - 29 850 шоо метр
- Улиас (*Populus Laurifolia*) - 594 790 шоо метр
- Хайлаас (*Ulmus pumila*) - 880 шоо метр
- Бургас (*Sallix* sp) - 674 060 шоо метр нөөцтэй байна.

Байгалийн ойн нөөцөд модны төрөл тус бүрийн эзлэх хувь хэмжээг 2-р графикаар харуулав.

График-2

Байгалийн ойн нөөцөд модны төрөл тус бүрийн эзлэх хувь хэмжээ

Увс аймгийн ойн сангийн нөөцийн дүнгийн хүснэгтийг 7-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Увс аймгийн ойн нөөцийн дүнгийн хүснэгт

Ойн нөөц	Тармаг мод	Бүлэг мод	Ургаа нөөц	Хатсан мод	Унанги мод	Нийт нөөц	Ойн налуугийн бүлгээр			
							I	II	III	IV
Хамгаалалтын бүсийн ой: Дархан цаазат газрын онгон бүс										
29040	3230	670	32940			32940	22100		6940	
Хамгаалалтын бүсийн ой: Дархан цаазат газрын хамгаалалтын бүс										
289570	38060	660	328290	80	80	328450	158570	330	130670	
Хамгаалалтын бүсийн ой: Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс										
954560	43230	10080	1007870	10140	6018	1024028	132010	90750	720400	11400
Хамгаалалтын бүсийн ой: Байгалийн цогцолборт газрын онцгой бүс										
1253240	31100	15930	1300270	23120	1078	1324468	37800	163190	942350	109900
Хамгаалалтын бүсийн ой: Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс										
5821290	115250	62120	5998660	180320	45500	6224480	23610	1123990	4616980	56710
Хамгаалалтын бүсийн ой: Байгалийн цогцолборт газрын аялал жуулчлалын бүс										
959860	12090	19010	990960	16290	8740	1015990		128220	831190	450
Хамгаалалтын бүсийн ой: Байгалийн нөөц газар										
761280	92750	2990	857020	1970		858990	640520	740	120020	
Хамгаалалтын бүсийн ой: Ногоон бүс										
1412740	28600	43220	1484560	9780	280	1494620	104880	75790	1148550	83520
Хамгаалалтын бүсийн ой: Хориотой зурвасын ой										
1794450	144710	22580	1961740	153070	33106	2147916	364510	258270	1168770	2900
Хамгаалалтын бүсийн ой: 100 га хүртэлх төгөл ой сөөг, ширэнгэ, уулын өвөр энгэр төгөл ой										
211530	23450	4350	239330	2080		241410	270	69110	142150	
Хамгаалалтын бүсийн ой: 30 хэмээс дээш налуу газрын ой										
595710	11730	3800	611240	6610	2212	620062	6220	73370	516120	
Хамгаалалтын бүсийн ой: Улсын хилийн дагуух ой										
283870	6720	11290	301880	6340	4860	313080	35580	45030	203260	
Хамгаалалтын бүсийн ой: Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг										

2644590	36330	33700	2714620	15730	560	2730910	44340	593710	2000870	5670
Ашиглалтын бүс-Ашиглалтын бүсийн ой										
1970210	27810	10322	2008342	55460	6260	2070062	13980	242170	1698360	15700
Аймгийн хэмжээгээр										
18981940	615060	240722	19837722	480990	108694	20427406	1584390	2864670	14246630	286250

2.3. Ойн таксацын дундаж үзүүлэлт

Ой нь модны төрөл, нас, өтгөрөл, нөөц болон бусад үзүүлэлтүүдээрээ өөр хоорондоо ялгаатай хэсгүүдээс бүрдэнэ. Нэгэнт дээрх үзүүлэлтүүдээрээ харилцан адилгүй учраас аж ахуйн ач холбогдлоороо ч, тэнд авч хэрэгжүүлэх ойн аж ахуйн арга хэмжээгээрээ ч бас адилгүй байдаг. Ойг өөр хоорондоо ижил төстэй байдлаар нь ялган тогтоох нь ойн таксацын гол асуудлын нэг бөгөөд түүнийг үзүүлэлтүүдийн ялгаагаар шийддэг. Ойн таксацын дундаж үзүүлэлтэд ойн гарал үүсэл, бүрэлдэхүүн, нас, өндөр, диаметр, өтгөрөл, 1 га талбайн нөөц, өсөлт зэрэг үзүүлэлтүүд хамаарна.

Гарал үүсэл: Тухайн нутгийн ой нь зөвхөн байгалийн гарал үүсэлтэй ой бөгөөд шилмүүст болон навчит ой нь дангаар болон холимог байдлаар тохиолдоно.

Дундаж диаметр: Ойн судалгаанд модны ишний дундаж диаметрийг цээжний өндөрт буюу 1.3 метр өндөрт хэмжигч ац юм уу туузан метрээр хэмжиж тогтоодог.

Дундаж өндөр: Ой нь нас ургах орчноосоо шалтгаалан өндөр нь газар бүрд харилцан адилгүй байна. Дээж талбайн хэмжилтээр тойрог бүрд модны төрөл тус бүрээс 2 мод сонгон өндөр хэмжигч багажаар модны өндрийг хэмжиж тогтоосон.

Дундаж нас: Насны анги бүрийн нөөцийг мөн ангийн насаар үржүүлсэн үржвэрүүдийн нийлбэрийг насны ангийн нөөцийн нийлбэрт хувааж дундаж насыг тогтоодог. Дээж талбайн тооллогоор өндөр хэмжсэн мод тус бүрийг насны өрмөөр өрөмдөж тухайн модны насыг хэмжиж тэмдэглэв.

2.4. Ойн нас, насны анги, насны бүлэг

Ойн нас бол ойн үеллийг үүсгэсэн дундаж насаар илэрхийлэгдэнэ. Модны насыг тодорхойлохдоо түүний хожуул дээрх цагаригийг тоолох буюу модыг унагалгүйгээр насны өрөм ашиглан тоолж болдог.

2.4.1. Ойн насны анги

Ойн эдийн засгийн ач холбогдолд мэдэгдэхүйц өөрчлөлт гарахааргүй тийм жилийн тоог насны анги гэсэн үзүүлэлтээр илэрхийлэхээс гадна төрөл бүрийн моддын өсөлт, хөгжилтийн эрчмээс хамаараад моддын насны анги харилцан адилгүй байдаг. Үүнтэй уялдан “Ой зохион байгуулалтын ажил гүйцэтгэх заавар”-т зааснаар шилмүүст модны насны нэг ангийг 20 жилээр, навчит модны насны нэг ангийг 10 жилээр тооцов.

Ер нь байгалийн ойн экологийн ач холбогдлыг алдагдуулахгүйгээр ашиглах нөгөө талаар мод, модон материалын байнга өсөн нэмэгдэж байгаа эрэлт хэрэгцээг тасралтгүй хангах хамгийн гол үндэс нь насны зөв бүтэцтэй ой бий болгох үүний үр дүнд талбай, нөөцийг насны ангиар жигд байршуулахад чиглэсэн ойн аж ахуйн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх нь чухал байдаг.

Увс аймгийн байгалийн ойн таксацын дундаж үзүүлэлтийг 8-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Ойн сангийн таксацын дундаж үзүүлэлт

Модны төрөл	Байгалийн ойн талбай (га)	Бүх нөөц (ш.м)	Б.Г.Х ойн талбай (га)	Б.Г.Х ойн нөөц (ш.м)	Бүх дундаж өсөлт (ш.м)	Дундаж			Б.Г.Х ойн 1 га-н нөөц (ш.м)	Ойгоор бүрхэгдсэн 1 га талбайн	
						нас (жил)	бонитет	өтгөрөл		нөөц (ш.м)	өсөлт (ш.м)
Хамгаалалтын бүсийн ой- Дархан цаазат газрын онгон бүс											
Шинэс	79	6940			72	96.45	5.00	0.49		87.8	0.9
Улиас	299	22010	87	7830	376	58.55	4.07	0.52	90	73.6	1.3
Бургас	9	90			4	25	5.00	0.3		10.0	0.4
Хамгаалалтын бүсийн ой- Дархан цаазат газрын хамгаалалтын бүс											
Шинэс	1332	132370	421	54410	1212	109.23	4.98	0.52	129.24	99.4	0.9
Хус	103	2300	59	1420	32	71.34	4.00	0.32	24.07	22.3	0.3
Улиас	1675	134200	772	84020	2060	65.13	3.9	0.51	108.83	80.1	1.2
Бургас	1000	20700			698	29.65	5.00	0.35		20.7	0.7
Хамгаалалтын бүсийн ой- Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс											
Шинэс	7652	841280	4629	542240	6886	122.18	4.82	0.51	117.1	109.9	0.9
Хус	158	6740	39	2590	126	53.54	4.71	0.53	66.4	42.7	0.8
Улиас	651	76050	514	70310	997	76.28	3.47	0.62	136.8	116.8	1.5
Бургас	1406	30490			1003	30.41	5.00	0.34		21.7	0.7
Хамгаалалтын бүсийн ой- Байгалийн цогцолборт газрын онцгой бүс											
Шинэс	9046	1237540	7106	1089350	8963	138.07	4.45	0.56	153.3	136.8	1.0
Хуш	87	14730			103	143.15	5.00	0.4		169.3	1.2
Хус	64	970			39	25	4.87	0.37		15.2	0.6
Хамгаалалтын бүсийн ой- Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс											
Шинэс	40873	5668770	29154	4280290	43181	131.28	4.31	0.54	146.8	138.7	1.1
Хуш	869	137370	33	10890	1115	123.17	4.69	0.62	330.0	158.1	1.3
Хус	31	830			48	17.40	5.00	0.46		26.8	1.5
Улиас	174	10580	94	6580	151	69.87	4.54	0.55	70.0	60.8	0.9
Хайлаас	22	880			25	35.00	4.00	0.30		40.0	1.1
Бургас	143	2860			114	25.00	4.15			20.0	0.8

Хамгаалалтын бүсийн ой- Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс											
Шинэс	5854	914010	5081	822480	6299	145.11	4.07	0.57	161.9	156.1	1.1
Хуш	257	45850			363	126.18	4.18	0.58		178.4	1.4
Хамгаалалтын бүсийн ой- Байгалийн ноёд газар											
Шинэс	1086	120760	977	113410	910	132.77	4.82	0.46	116.1	111.2	0.8
Хус	232	8620			250	34.48	5.00	0.39		37.2	1.1
Улиас	996	45420	898	42840	622	72.99	4.71	0.44	47.7	45.6	0.6
Бургас	23177	586480			23572	24.88	5.00	0.39		25.3	1.0
Хамгаалалтын бүсийн ой- Ногоон бүс											
Шинэс	11733	1319920	8026	1037550	10067	131.12	4.77	0.51	129.3	112.5	0.9
Гацуур	12	3000			27	110.00	3.00	0.70		250.0	2.3
Хус	123	2890	12	360	75	38.73	4.77	0.56	30.0	23.5	0.6
Улиас	1050	73320	624	50210	1192	61.53	4.69	0.44	80.5	69.8	1.1
Бургас	587	13610			385	35.36	5.00	0.38		23.2	0.7
Хамгаалалтын бүсийн ой- Хориотой зурвасын ой											
Шинэс	12942	1569320	10684	1365560	11139	140.88	4.55	0.49	127.8	121.3	0.9
Гацуур	153	13770			125	110.00	5.00	0.50		90.0	0.8
Хус	93	1860			53	35.00	5.00	0.35		20.0	0.6
Улиас	3557	197270	1514	88120	3065	64.37	4.67	0.48	58.2	55.5	0.9
Бургас	640	12230			590	20.74	4.96	0.47		19.1	0.9
Хамгаалалтын бүсийн ой- 100 га хүртэлх төгөл ой											
Шинэс	1923	211530	1038	136720	1656.071401	127.73	4.56	0.47	131.7	110.0	0.86
Хамгаалалтын бүсийн ой- 30 хэмээс дээш налуу газрын ой											
Шинэс	5158	589490	2553	299870	4592	128.36	4.84	0.48	117.5	114.3	0.9
Улиас	111	2220			148	15.00	4.11	0.40		20.0	1.3
Бургас	200	4000			160	25.00	5.00	0.30		20.0	0.8
Хамгаалалтын бүсийн ой- Улсын хилийн дагуух ой											
Шинэс	2137	255470	1182	154280	2111	121.04	4.60	0.51	130.5	119.5	1.0
Гацуур	30	4500			41	110.00	4.00	0.60		150.0	1.4
Хус	19	760			22	35.00	4.00	0.40		40.0	1.1
Улиас	363	23140			451	51.30	4.49	0.48		63.7	1.2
Хамгаалалтын бүсийн ой- Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг											

Шинэс	19131	2613790	13567	1930210	19245	135.82	4.5	0.52	142.3	136.6	1.0
Хуш	123	11740			103	114.19	5	0.48		95.4	0.8
Хус	164	4880			155	31.55	5	0.63		29.8	0.9
Улиас	187	10580			242	43.73	3.14	0.52		56.6	1.3
Бургас	216	3600			129	27.88	4.62	0.46		16.7	0.6
Ашиглалтын бүс- Ашиглалтын бүсийн ой											
Шинэс	15666	1970210	7820	1140730	15848	124.32	4.5	0.52	145.9	125.8	1.0
Аймгийн хэмжээгээр											
Шинэс	134612	17451400	92238	12967100	131868	132.34	4.49	0.53	140.6	129.6	1.0
Хуш	1336	209690	33	10890	1681	124.73	4.64	0.60	330.0	157.0	1.3
Гацуур	195	21270	0	0	193	110	4.72	0.53		109.1	1.0
Хус	987	29850	110	4370	733	40.71	4.79	0.47	39.7	30.2	0.7
Улиас	9063	594790	4503	349910	9159	64.94	4.38	0.49	77.7	65.6	1.0
Хайлаас	22	880	0	0	25	35	4.00	0.30		40.0	1.1
Бургас	27,378	674,060	-	-	26538	25.4	4.99	0.39		24.6	1.0
Нийт дүн	173593	18981940	96884	13332270	170198		4.57	0.50	137.6	109.3	1.0

Тайлбар: БГХ-болц гүйцсэн, хөгишин

Увс аймгийн ойн сангийн байгалийн ойн бүх дундаж өсөлт 170 198 шоо.метр, 1 га талбайн дундаж өсөлт 1.0 шоо.метр, 1 га талбайн нөөц 109.3 шоо.метр байна.

Ойн сангийн байгалийн ойн насны ангийн тархалтыг 9-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Байгалийн ойн талбай, нөөц насны ангиар тархах нь

Модны төрөл	Гарын төрөл	талбай /га/ нөөц /ш.м/	Насны анги										дүн	Дундаж	
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		өсөлт	нас
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой-Дархан цаазат газрын онгон бүс															
Шинэс	26-35	талбай /га/					51	28					79		
	3-р	нөөц /ш.м/					4700	2240					6940	0.07	96.46
	Шинэс	талбай /га/					51	28					79		
	дүн	нөөц /ш.м/					4700	2240					6940	0.07	96.46
Улиас	0-15	талбай /га/						212	87				299		
	1-р	нөөц /ш.м/						14180	7830				22010	0.38	58.56
	Улиас	талбай /га/						212	87				299		
	дүн	нөөц /ш.м/						14180	7830				22010	0.38	58.56
Бургас	0-15	талбай /га/			9								9		
	1-р	нөөц /ш.м/			90								90	0.00	25.00
	Бургас	талбай /га/			9								9		
	дүн	нөөц /ш.м/			90								90	0.00	25.00
Дүн	талбай /га/			9		51	240	87					387		
	нөөц /ш.м/			90		4700	16420	7830					29040		
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой-Дархан цаазат газрын хамгаалалтын бүс															
Шинэс	0-15	талбай /га/		55									55		
	1-р	нөөц /ш.м/		1370									1370	0.05	30.00
	16-25	талбай /га/							3				3		
	2-р	нөөц /ш.м/							330				330	0.00	130.00
	26-35	талбай /га/			25	66	434	331	401	13	4		1274		
	3-р	нөөц /ш.м/			2250	6120	37600	30620	52140	1300	640		130670	1.19	110.01
	Шинэс	талбай /га/		55	25	66	434	331	404	13	4		1332		
дүн	нөөц /ш.м/		1370	2250	6120	37600	30620	52470	1300	640		132370	1.21	109.23	
Хус	0-15	талбай /га/					44			35		24	103		
	1-р	нөөц /ш.м/					880			700		720	2300	0.03	69.78
	Хус	талбай /га/					44			35		24	103		
	дүн	нөөц /ш.м/					880			700		720	2300	0.03	69.78

Улиас	0-15	талбай /га/				45	23	835	384	350		38	1675		
	1-р	нөөц /ш.м/				1350	920	47910	33120	49000		1900	134200	2.06	65.07
	Улиас	талбай /га/				45	23	835	384	350		38	1675		
	дүн	нөөц /ш.м/				1350	920	47910	33120	49000		1900	134200	2.06	65.07
Бургас	0-15	талбай /га/		163	402	435							1000		
	1-р	нөөц /ш.м/		2130	6810	11760							20700	0.70	29.65
	Бургас	талбай /га/	0	163	402	435							1000		
	дүн	нөөц /ш.м/	0	2130	6810	11760							20700	0.70	29.65
Нийт дүн	талбай /га/	0	218	427	546	501	1166	788	398	4	62	4110			
	нөөц /ш.м/	0	3500	9060	19230	39400	78530	85590	51000	640	2620	289570			
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой-Дархан цаазат газрын хамгаалалтын бүс															
Шинэс	0-15	талбай /га/		69		38			18		57		182		
	1-р	нөөц /ш.м/		4830		3420			720		10280		19250	0.17	115.61
	16-25	талбай /га/		84	96	145	18	200	173	76	21	18	831		
	2-р	нөөц /ш.м/		5260	7110	17030	1740	26990	20790	7280	2750	1800	90750	0.87	103.97
	26-35	талбай /га/		69	96	359	572	1262	2906	860	398		6522		
	3-р	нөөц /ш.м/		2490	5700	31960	59670	131800	346160	96760	45340		719880	5.78	124.59
	36 дээш	талбай /га/		1			7	7	102				117		
	4-р	нөөц /ш.м/		60			490	490	10360				11400	0.09	126.89
	Шинэс	талбай /га/		223	192	542	597	1469	3199	936	476	18	7652		
дүн	нөөц /ш.м/		12640	12810	52410	61900	159280	378030	104040	58370	1800	841280	6.89	122.19	
Хус	0-15	талбай /га/			35	10	17	44	39				145		
	1-р	нөөц /ш.м/			350	400	680	2200	2590				6220	0.11	55.10
	36 дээш	талбай /га/				13							13		
	4-р	нөөц /ш.м/				520							520	0.01	35.00
	Хус	талбай /га/			35	23	17	44	39				158		
	дүн	нөөц /ш.м/			350	920	680	2200	2590				6740	0.13	53.55
Улиас	0-15	талбай /га/				6	44	87	87	374		53	651		
	1-р	нөөц /ш.м/				60	2200	3480	9570	47490		13250	76050	1.01	75.41
	Улиас	талбай /га/				6	44	87	87	374		53	651		
	дүн	нөөц /ш.м/				60	2200	3480	9570	47490		13250	76050	1.01	75.41
	0-15	талбай /га/		338	281	743	44						1406		

Бургас	1-р	нөөц /ш.м/		5050	4760	19800	880						30490	1.00	30.41
	Бургас	талбай /га/		338	281	743	44						1406		
	дүн	нөөц /ш.м/		5050	4760	19800	880						30490	1.00	30.41
Нийт дүн		талбай /га/		561	508	1314	702	1600	3325	1310	476	71	9867		
		нөөц /ш.м/		17690	17920	73190	65660	164960	390190	151530	58370	15050	954560		
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой-Байгалийн цогцолборт газрын онцгой бүс															
Шинэс	0-15	талбай /га/	225		32	32	162	14	61	26			552		
	1-р	нөөц /ш.м/	4500		1280	1920	17830	1080	7320	3640			37570	0.41	92.21
	16-25	талбай /га/	245	7		174	129	177	609	124			1465		
	2-р	нөөц /ш.м/	4900	210		12230	15200	20670	91970	17270			162450	1.38	117.57
	26-35	талбай /га/		79	94	289	36	245	1087	4090	144	64	6128		
	3-р	нөөц /ш.м/		3030	7750	20970	4550	32070	164820	664750	23600	6080	927620	6.51	142.50
	36 дээш	талбай /га/							183	718			901		
	4-р	нөөц /ш.м/							18300	91600			109900	0.75	146.67
	Шинэс	талбай /га/	470	86	126	495	327	436	1940	4958	144	64	9046		
дүн	нөөц /ш.м/	9400	3240	9030	35120	37580	53820	282410	777260	23600	6080	1237540	8.96	138.07	
Хуш	26-35	талбай /га/							36	51			87		
	3-р	нөөц /ш.м/							5040	9690			14730	0.10	143.16
	Хуш	талбай /га/							36	51			87		
	дүн	нөөц /ш.м/							5040	9690			14730	0.10	143.16
Хус	0-15	талбай /га/			23								23		
	1-р	нөөц /ш.м/			230								230	0.01	25.00
	16-25	талбай /га/			41								41		
	2-р	нөөц /ш.м/			740								740	0.03	25.00
	Хус	талбай /га/			64								64		
	дүн	нөөц /ш.м/			970								970	0.04	25.00
Нийт дүн		талбай /га/	470	86	190	495	327	436	1976	5009	144	64	9197		
		нөөц /ш.м/	9400	3240	10000	35120	37580	53820	287450	786950	23600	6080	1253240		
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой-Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс															
Шинэс	0-15	талбай /га/						63	13	11			87		
	1-р	нөөц /ш.м/						7070	1560	1540			10170	0.09	119.12
	16-25	талбай /га/	116		111	324	416	1910	3620	1306		65	7868		

	2-р	нөөц /ш.м/	2320		10990	35930	53600	243390	505430	230450		15430	1097540	8.74	125.64
	26-35	талбай /га/	87	155	311	776	1104	6346	12389	10232	849	245	32494		
	3-р	нөөц /ш.м/	1640	7940	25580	61210	127620	811190	1710030	1593850	127640	40370	4507070	34.01	132.52
	36 дээш	талбай /га/							99	325			424		
	4-р	нөөц /ш.м/							12200	41790			53990	0.37	145.48
	Шинэс	талбай /га/	203	155	422	1100	1520	8319	16121	11874	849	310	40873		
	дүн	нөөц /ш.м/	3960	7940	36570	97140	181220	1061650	2229220	1867630	127640	55800	5668770	43.18	131.29
Хуш	16-25	талбай /га/			56	57		20		26			159		
	2-р	нөөц /ш.м/			2240	11400		6000		5980			25620	0.27	96.29
	26-35	талбай /га/			82			55	355	169		33	694		
	3-р	нөөц /ш.м/			14090			5350	53350	25350		10890	109030	0.84	129.32
	36 дээш	талбай /га/							16				16		
	4-р	нөөц /ш.м/							2720				2720	0.02	130.00
	Хуш	талбай /га/			138	57		75	371	195		33	869		
дүн	нөөц /ш.м/			16330	11400		11350	56070	31330		10890	137370	1.12	123.18	
Хус	16-25	талбай /га/		21	10								31		
	2-р	нөөц /ш.м/		630	200								830	0.05	17.41
	Хус	талбай /га/		21	10								31		
	дүн	нөөц /ш.м/		630	200								830	0.05	17.41
Улиас	0-15	талбай /га/					80				94		174		
	1-р	нөөц /ш.м/					4000				6580		10580	0.15	69.88
	Улиас	талбай /га/					80				94		174		
	дүн	нөөц /ш.м/					4000				6580		10580	0.15	69.88
Хайлаас	26-35	талбай /га/				22							22		
	3-р	нөөц /ш.м/				880							880	0.03	35.00
	Хайлаас	талбай /га/				22							22		
	дүн	нөөц /ш.м/				880							880	0.03	35.00
Бургас	0-15	талбай /га/			143								143		
	1-р	нөөц /ш.м/			2860								2860	0.11	25.00
	Бургас	талбай /га/			143								143		
	дүн	нөөц /ш.м/			2860								2860	0.11	25.00
Нийт	талбай /га/	203	176	713	1179	1600	8394	16492	12069	943	343	42112			

дүн	нөөц /ш.м/	3960	8570	55960	109420	185220	1073000	2285290	1898960	134220	66690	5821290	88.84	65.52	
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой-Байгалийн цогцолборт газрын аялал, жуулчлалын бүс															
Шинэс	16-25	талбай /га/				92	8	162	304	253		24	843		
	2-р	нөөц /ш.м/				10650	660	21850	47170	38770		960	120060	0.94	127.76
	26-35	талбай /га/				226	249	36	612	2747	1055	81	5006		
	3-р	нөөц /ш.м/				29440	27010	1920	91650	451000	179760	12720	793500	5.37	147.75
	36 дээш	талбай /га/							5				5		
	4-р	нөөц /ш.м/							450				450	0.00	130.00
	Шинэс	талбай /га/				318	257	198	921	3000	1055	105	5854		
	дүн	нөөц /ш.м/				40090	27670	23770	139270	489770	179760	13680	914010	6.30	145.12
Хуш	16-25	талбай /га/							48				48		
	2-р	нөөц /ш.м/							8160				8160	0.06	130.00
	26-35	талбай /га/			22				160	27			209		
	3-р	нөөц /ш.м/			3740				27740	6210			37690	0.30	125.36
	Хуш	талбай /га/			22				208	27			257		
	дүн	нөөц /ш.м/			3740				35900	6210			45850	0.36	126.18
Нийт дүн	талбай /га/			22	318	257	198	1129	3027	1055	105	6111			
	нөөц /ш.м/			3740	40090	27670	23770	175170	495980	179760	13680	959860			
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой-Байгалийн нөөц газар															
Шинэс	16-25	талбай /га/	2						7				9		
	2-р	нөөц /ш.м/	40						700				740	0.01	123.51
	26-35	талбай /га/	2			44		61	722	207	34	7	1077		
	3-р	нөөц /ш.м/	40			2680		4590	88600	19450	3540	1120	120020	0.90	132.84
	Шинэс	талбай /га/	4			44		61	729	207	34	7	1086		
	дүн	нөөц /ш.м/	80			2680		4590	89300	19450	3540	1120	120760	0.91	132.78
Хус	0-15	талбай /га/		22		210							232		
	1-р	нөөц /ш.м/		220		8400							8620	0.25	34.49
	Хус	талбай /га/		22		210							232		
	дүн	нөөц /ш.м/		220		8400							8620	0.25	34.49
Улиас	0-15	талбай /га/		31		67			498	173	174	53	996		
	1-р	нөөц /ш.м/		1240		1340			19060	6600	13470	3710	45420	0.63	72.58
	Улиас	талбай /га/		31		67			498	173	174	53	996		

	дүн	нөөц /ш.м/		1240		1340			19060	6600	13470	3710	45420	0.63	72.58
Бургас	0-15	талбай /га/		549	22628								23177		
	1-р	нөөц /ш.м/		6970	579510								586480	23.57	24.88
	Бургас	талбай /га/		549	22628								23177		
	дүн	нөөц /ш.м/		6970	579510								586480	23.57	24.88
Нийт дүн	талбай /га/	4	602	22628	321		61	1227	380	208	60	25491			
	нөөц /ш.м/	80	8430	579510	12420		4590	108360	26050	17010	4830	761280			
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой-Ногоон бүс															
Шинэс	0-15	талбай /га/		3		49			69				121		
	1-р	нөөц /ш.м/		60		7840			4160				12060	0.13	90.50
	16-25	талбай /га/	35	52	56	70	40	80	156	248			737		
	2-р	нөөц /ш.м/	680	1080	1690	3910	3780	7760	22480	34410			75790	0.59	127.66
	26-35	талбай /га/	9	154	600	836	364	982	3481	2973	508	170	10077		
	3-р	нөөц /ш.м/	230	5790	30840	64490	30900	90290	393940	432440	73760	25870	1148550	8.65	132.76
	36 дээш	талбай /га/			28	34	162	153	381	40			798		
	4-р	нөөц /ш.м/			1630	1790	15060	14550	45230	5260			83520	0.71	117.72
	Шинэс	талбай /га/	44	209	684	989	566	1215	4087	3261	508	170	11733		
дүн	нөөц /ш.м/	910	6930	34160	78030	49740	112600	465810	472110	73760	25870	1319920	10.07	131.13	
Гацуур	0-15	талбай /га/						12					12		
	1-р	нөөц /ш.м/						3000					3000	0.03	110.00
	Гацуур	талбай /га/						12					12		
	дүн	нөөц /ш.м/						3000					3000	0.03	110.00
Хус	0-15	талбай /га/				111			12				123		
	1-р	нөөц /ш.м/				2530			360				2890	0.07	38.74
	Хус	талбай /га/				111			12				123		
	дүн	нөөц /ш.м/				2530			360				2890	0.07	38.74
Улиас	0-15	талбай /га/				39	163	224	536	19	23	46	1050		
	1-р	нөөц /ш.м/				780	7680	14650	46700	1440	1150	920	73320	1.19	61.47
	Улиас	талбай /га/				39	163	224	536	19	23	46	1050		
	дүн	нөөц /ш.м/				780	7680	14650	46700	1440	1150	920	73320	1.19	61.47
Бургас	0-15	талбай /га/		8	169	297	113						587		
	1-р	нөөц /ш.м/		160	1850	8930	2670						13610	0.38	35.37

	Бургас	талбай /га/	0	8	169	297	113						587		
	дүн	нөөц /ш.м/	0	160	1850	8930	2670						13610	0.38	35.37
Нийт дүн	талбай /га/		44	217	853	1436	842	1451	4635	3280	531	216	13505		
	нөөц /ш.м/		910	7090	36010	90270	60090	130250	512870	473550	74910	26790	1412740		
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой-Хориотой зурвасын ой															
Шинэс	0-15	талбай /га/		6	40			258	913	151			1368		
	1-р	нөөц /ш.м/		180	1200			25200	96120	16680			139380	1.09	127.96
	16-25	талбай /га/	7	30	46	126	41	245	887	1204			2586		
	2-р	нөөц /ш.м/	140	1110	2670	4640	5320	28900	90550	124940			258270	1.92	134.21
	26-35	талбай /га/	10	19	273	185	234	738	2910	2650	1857	83	8959		
	3-р	нөөц /ш.м/	200	600	18510	12370	22410	80310	330580	364950	330260	8580	1168770	8.12	143.87
	36 дээш	талбай /га/								29			29		
	4-р	нөөц /ш.м/								2900			2900	0.02	150.00
	Шинэс дүн	талбай /га/	17	55	359	311	275	1241	4710	4034	1857	83	12942		
	нөөц /ш.м/	340	1890	22380	17010	27730	134410	517250	509470	330260	8580	1569320	11.14	140.88	
Гацуур	0-15	талбай /га/						153					153		
	1-р	нөөц /ш.м/						13770					13770	0.13	110.00
	Гацуур дүн	талбай /га/						153					153		
		нөөц /ш.м/						13770					13770	0.13	110.00
Хус	0-15	талбай /га/				93							93		
	1-р	нөөц /ш.м/				1860							1860	0.05	35.00
	Хус дүн	талбай /га/				93							93		
		нөөц /ш.м/				1860							1860	0.05	35.00
Улиас	0-15	талбай /га/			118	228	717	980	75	367	961	111	3557		
	1-р	нөөц /ш.м/			3540	12600	35970	57040	4500	15760	56490	11370	197270	3.08	64.08
	Улиас дүн	талбай /га/			118	228	717	980	75	367	961	111	3557		
		нөөц /ш.м/			3540	12600	35970	57040	4500	15760	56490	11370	197270	3.08	64.08
Бургас	0-15	талбай /га/	48	253	328	11							640		
	1-р	нөөц /ш.м/	490	4560	6850	330							12230	0.59	20.74
	Бургас дүн	талбай /га/	48	253	328	11							640		
		нөөц /ш.м/	490	4560	6850	330							12230	0.59	20.74
Нийт	талбай /га/	65	308	805	643	992	2374	4785	4401	2818	194	17385			

дүн	нөөц /ш.м/	830	6450	32770	31800	63700	205220	521750	525230	386750	19950	1794450			
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой-100 га хүртэлх төгөл ой, сөөг, ширэнгэ уулын өвөр энгэр төгөл ой															
Шинэс	0-15	талбай /га/				5	2					7			
	1-р	нөөц /ш.м/				150	120					270	0.00	78.89	
	16-25	талбай /га/	15	10	12	24	41	137	251	88		35	613		
	2-р	нөөц /ш.м/	450	240	560	1860	3300	13510	30250	11940		7000	69110	0.53	130.32
	26-35	талбай /га/	23	50	15	58	21	472	352	250	62		1303		
	3-р	нөөц /ш.м/	690	2360	780	4240	1610	44940	40790	37920	8820		142150	1.12	126.57
	Шинэс	талбай /га/	38	60	27	87	64	609	603	338	62	35	1923		
	дүн	нөөц /ш.м/	1140	2600	1340	6250	5030	58450	71040	49860	8820	7000	211530	1.66	127.73
Нийт	талбай /га/	38	60	27	87	64	609	603	338	62	35	1923			
дүн	нөөц /ш.м/	1140	2600	1340	6250	5030	58450	71040	49860	8820	7000	211530			
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой-30 хэмээс дээш налуу газрын ой															
Шинэс	16-25	талбай /га/					183	70	76	10	221		560		
	2-р	нөөц /ш.м/					26170	7850	9640	1200	28510		73370	0.57	129.46
	26-35	талбай /га/		63	59	111	702	1417	849	123	1159	115	4598		
	3-р	нөөц /ш.м/		1890	3160	7310	93300	149940	93850	12650	140320	13700	516120	4.03	128.21
	Шинэс	талбай /га/		63	59	111	885	1487	925	133	1380	115	5158		
	дүн	нөөц /ш.м/		1890	3160	7310	119470	157790	103490	13850	168830	13700	589490	4.59	128.37
Улиас	0-15	талбай /га/		111									111		
	1-р	нөөц /ш.м/		2220									2220	0.15	15.00
	Улиас	талбай /га/		111									111		
	дүн	нөөц /ш.м/		2220									2220	0.15	15.00
Бургас	0-15	талбай /га/			200								200		
	1-р	нөөц /ш.м/			4000								4000	0.16	25.00
	Бургас	талбай /га/			200								200		
	дүн	нөөц /ш.м/			4000								4000	0.16	25.00
Нийт дүн	талбай /га/		174	259	111	885	1487	925	133	1380	115	5469			
	нөөц /ш.м/		4110	7160	7310	119470	157790	103490	13850	168830	13700	595710			
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой-Улсын хилийн дагуух ой															
Шинэс	0-15	талбай /га/			33		15				33		81		
	1-р	нөөц /ш.м/			1650		1950				4930		8530	0.07	128.50

	16-25	талбай /га/	4	35	26	68	60	5	64	19	52		333		
	2-р	нөөц /ш.м/	80	920	780	13470	9690	300	7930	2660	9200		45030	0.41	109.02
	26-35	талбай /га/		86	32	251	203	137	451	417	123	23	1723		
	3-р	нөөц /ш.м/		5840	1910	19760	29080	15760	53060	53200	19620	3680	201910	1.64	123.41
	Шинэс	талбай /га/	4	121	91	319	278	142	515	436	208	23	2137		
	дүн	нөөц /ш.м/	80	6760	4340	33230	40720	16060	60990	55860	33750	3680	255470	2.11	121.04
Гацуур	0-15	талбай /га/						30					30		
	1-р	нөөц /ш.м/						4500					4500	0.04	110.00
	Гацуур	талбай /га/						30					30		
	дүн	нөөц /ш.м/						4500					4500	0.04	110.00
Хус	0-15	талбай /га/				19							19		
	1-р	нөөц /ш.м/				760							760	0.02	35.00
	Хус	талбай /га/				19							19		
	дүн	нөөц /ш.м/				760							760	0.02	35.00
Улиас	0-15	талбай /га/				52	11	273					336		
	1-р	нөөц /ш.м/				4160	220	17410					21790	0.43	51.08
	26-35	талбай /га/						27					27		
	3-р	нөөц /ш.м/						1350					1350	0.02	55.00
	Улиас	талбай /га/				52	11	300					363		
	дүн	нөөц /ш.м/				4160	220	18760					23140	0.45	51.31
Нийт дүн	талбай /га/	4	121	91	390	289	472	515	436	208	23		2549		
	нөөц /ш.м/	80	6760	4340	38150	40940	39320	60990	55860	33750	3680		283870		
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой-Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг															
Шинэс	0-15	талбай /га/	5			28		85	61	3	17		199		
	1-р	нөөц /ш.м/	100			2520		9890	7800	210	4760		25280	0.20	123.42
	16-25	талбай /га/	41	2	12	170	129	1022	2055	487	487	107	4512		
	2-р	нөөц /ш.м/	1370	80	480	20100	14920	149150	259800	58650	70720	14550	589820	4.54	129.79
	26-35	талбай /га/	2	152	347	601	680	2245	3722	3498	2773	356	14376		
	3-р	нөөц /ш.м/	40	7270	24360	61670	110350	275690	489860	513680	442120	67980	1993020	14.45	137.89
	36 дээш	талбай /га/					43		1				44		
	4-р	нөөц /ш.м/					5590		80				5670	0.06	90.56
	Шинэс	талбай /га/	48	154	359	799	852	3352	5839	3988	3277	463	19131		

	дүн	нөөц /ш.м/	1510	7350	24840	84290	130860	434730	757540	572540	517600	82530	2613790	19.24	135.82
Хуш	16-25	талбай /га/						19	31				50		
	2-р	нөөц /ш.м/						1900	1990				3890	0.03	120.23
	26-35	талбай /га/				41		32					73		
	3-р	нөөц /ш.м/					3690		4160				7850	0.07	111.20
	Хуш	талбай /га/				41	19	63					123		
Хус	дүн	нөөц /ш.м/				3690	1900	6150					11740	0.10	114.19
	0-15	талбай /га/		28		136							164		
	1-р	нөөц /ш.м/		840		4040							4880	0.08	63.11
	Хус	талбай /га/		28		136							164		
Улиас	дүн	нөөц /ш.м/		840		4040							4880	0.08	63.11
	0-15	талбай /га/			66	1	99	21					187		
	1-р	нөөц /ш.м/			1320	20	7920	1320					10580	0.12	87.47
	Улиас	талбай /га/		0	66	1	99	21					187		
Бургас	дүн	нөөц /ш.м/		0	1320	20	7920	1320					10580	0.12	87.47
	0-15	талбай /га/		23	130	63							216		
	1-р	нөөц /ш.м/		230	2100	1270							3600	0.06	55.78
	Бургас	талбай /га/		23	130	63							216		
Нийт дүн	дүн	талбай /га/	48	205	555	999	992	3392	5902	3988	3277	463	19821		
	дүн	нөөц /ш.м/	1510	8420	28260	89620	142470	437950	763690	572540	517600	82530	2644590	19.55	135.29
Ашиглалтын бүс-Ашиглалтын бүсийн ой															
Шинэс	0-15	талбай /га/			37	32		57					126		
	1-р	нөөц /ш.м/			3720	3480		6780					13980	0.17	84.08
	16-25	талбай /га/	13	22	34	228	80	784	335	239	124		1859		
	2-р	нөөц /ш.м/	230	2040	2520	28390	8740	100400	42390	37630	19830		242170	2.06	117.83
	26-35	талбай /га/	98	14	337	599	598	4855	4127	2503	405	29	13565		
	3-р	нөөц /ш.м/	1790	840	28340	57190	57540	520250	543140	420400	64160	4710	1698360	13.52	125.62
	36 дээш	талбай /га/						58	58				116		
	4-р	нөөц /ш.м/						7230	8470				15700	0.13	120.79
	Шинэс	талбай /га/	111	36	408	859	678	5754	4520	2742	529	29	15666		
дүн	нөөц /ш.м/	2020	2880	34580	89060	66280	634660	594000	458030	83990	4710	1970210	15.85	124.32	

Нийт дүн	талбай /га/	111	36	408	859	678	5754	4520	2742	529	29	15666			
	нөөц /ш.м/	2020	2880	34580	89060	66280	634660	594000	458030	83990	4710	1970210			
Аймгийн хэмжээгээр															
Шинэс	0-15	талбай /га/	230	133	142	184	179	477	1135	191	107		2778		
	1-р	нөөц /ш.м/	4600	6440	7850	19330	19900	50020	117680	22070	19970		267860	2.29	116.78
	16-25	талбай /га/	478	242	393	1421	1145	4792	8540	4054	905	249	22219		
	2-р	нөөц /ш.м/	10210	10940	26800	148210	143120	620770	1129430	565200	131010	39740	2825430	22.50	125.55
	26-35	талбай /га/	231	841	2189	4401	5248	19155	34009	30563	9371	1173	107181		
	3-р	нөөц /ш.м/	4630	38050	149180	379410	606340	2191610	4398620	4662350	1459580	184810	14074580	105.07	133.95
	36 дээш	талбай /га/	0	1	28	34	212	218	829	1112			2434		
	4-р	нөөц /ш.м/	0	60	1630	1790	21140	22270	95090	141550			283530	2.11	134.57
	Шинэс дүн	талбай /га/	939	1217	2752	6040	6784	24642	44513	35920	10383	1422	134612		
	нөөц /ш.м/	19440	55490	185460	548740	790500	2884670	5740820	5391170	1610560	224550	17451400	131.87	132.34	
Хуш	16-25	талбай /га/			56	57		39	79	26			257		
	2-р	нөөц /ш.м/			2240	11400		7900	10150	5980			37670	0.36	106.07
	26-35	талбай /га/			104		41	55	583	247	33	1063			
	3-р	нөөц /ш.м/			17830		3690	5350	90290	41250		10890	169300	1.31	128.80
	36 дээш	талбай /га/							16				16		
	4-р	нөөц /ш.м/							2720				2720	0.02	130.00
	Хуш дүн	талбай /га/			160	57	41	94	678	273		33	1336		
	нөөц /ш.м/			20070	11400	3690	13250	103160	47230		10890	209690	1.68	124.73	
Гацуур	0-15	талбай /га/						195				195			
	1-р	нөөц /ш.м/						21270				21270	0.19	110.00	
	Гацуур дүн	талбай /га/						195				195			
		нөөц /ш.м/						21270				21270	0.19	110.00	
Хус	0-15	талбай /га/		50	58	579	61	44	51	35	24	902			
	1-р	нөөц /ш.м/		1060	580	17990	1560	2200	2950	700	720	27760	0.66	41.93	
	16-25	талбай /га/		21	51							72			
	2-р	нөөц /ш.м/		630	940							1570	0.07	20.99	
	36 дээш	талбай /га/				13						13			
	4-р	нөөц /ш.м/				520						520	0.01	35.00	
	Хус дүн	талбай /га/		71	109	592	61	44	51	35	24	987			

	дүн	нөөц /ш.м/		1690	1520	18510	1560	2200	2950	700		720	29850	0.73	40.71
Улиас	0-15	талбай /га/		142	184	438	1137	2632	1667	1283	1252	301	9036		
	1-р	нөөц /ш.м/		3460	4860	20310	58910	155990	120780	120290	77690	31150	593440	9.14	64.96
	26-35	талбай /га/						27					27		
	3-р	нөөц /ш.м/						1350					1350	0.02	55.00
	Улиас	талбай /га/		142	184	438	1137	2659	1667	1283	1252	301	9063		
	дүн	нөөц /ш.м/		3460	4860	20310	58910	157340	120780	120290	77690	31150	594790	9.16	64.94
Хайлаас	26-35	талбай /га/				22							22		
	3-р	нөөц /ш.м/				880							880	0.03	35.00
	Хайлаас	талбай /га/				22							22		
	дүн	нөөц /ш.м/				880							880	0.03	35.00
Бургас	0-15	талбай /га/	48	1334	24290	1549	157						27378		
	1-р	нөөц /ш.м/	490	19100	608830	42090	3550						674060	26.50	25.43
	Бургас	талбай /га/	48	1334	24290	1549	157						27378		
	дүн	нөөц /ш.м/	490	19100	608830	42090	3550						674060	26.50	25.43
Нийт дүн	талбай /га/	987	2764	27495	8698	8180	27634	46909	37511	11635	1780	173593			
	нөөц /ш.м/	19930	79740	820740	641930	858210	3078730	5967710	5559390	1688250	267310	18981940			

Байгалийн ойн талбай насны ангиар тархсан байдлыг 3-р графикаар, ойн нөөц насны ангиар тархсан байдлыг 4-р графикаар харуулав.

График-3

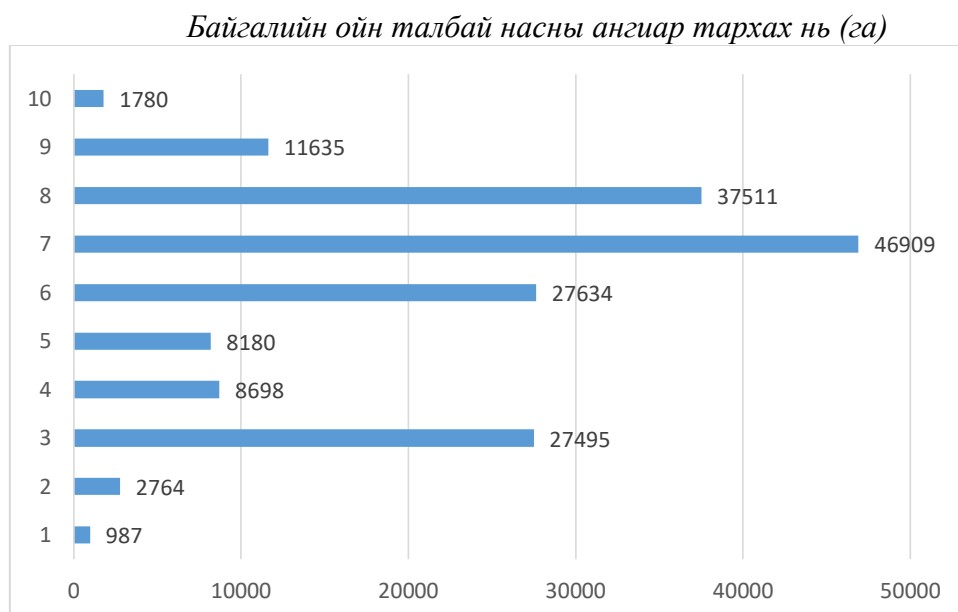
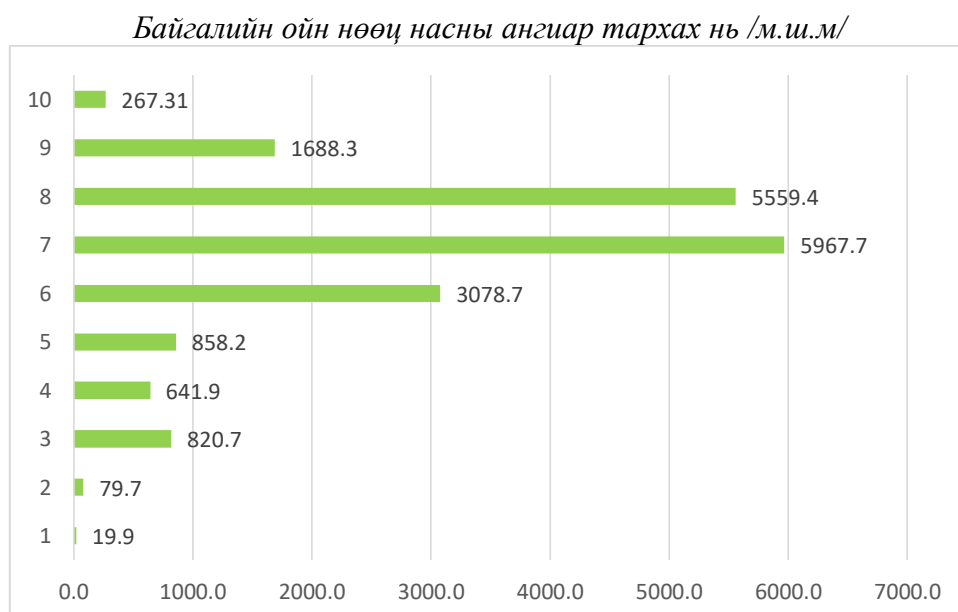

График-4

Тус аймгийн ойн талбайн 0.6 хувийг I насны анги, 1.6 хувийг II насны анги, 15.8 хувийг III насны анги, 5.0 хувийг IV насны анги, 4.7 хувийг V насны анги, 15.9 хувийг VI насны анги, 27.0 хувийг VII насны анги, 21.6 хувийг VIII насны анги, 6.7 хувийг IX насны анги, 1.0 хувийг X насны ангийн ой эзэлж байна. Насны ангийн энэ тооцоо нь зөвхөн байгалийн ойн ангилалд хийгддэг бөгөөд тармаг ой, ойжих талбайд ургаж байгаа мод тооцоонд ордоггүй.

2.4.2. Насны бүлэг

Ойн аж ахуйн ач холбогдлыг илэрхийлэх зорилгоор ойг залуу, дунд насны, болц гүйцэж яваа, болц гүйцсэн хөгшин ой гэсэн насны 4 бүлэгт хуваадаг. Ойн насны бүлгийг үндэслэн ойг хамгаалах, ашиглах, нөхөн сэргээх арга хэмжээг төлөвлөнө. Увс аймгийн байгалийн ойн насны бүлгийн ангиллыг 10-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Байгалийн ойн талбай, нөөц насны бүлгээр тархах нь

Модны төрөл	Насны бүлэг								Дүн	
	Залуу ой		Дунд насны ой		Болц гүйцэж яваа ой		Болц гүйцсэн, хөгшин ой		талбай	нөөц
	талбай	нөөц	талбай	нөөц	талбай	нөөц	талбай	нөөц		
Хамгаалалтын бүс - Дархан цаазат газрын онгон бүс										
Шинэс			51	4700	28	2240			79	6940
Улиас					212	14180	87	7830	299	22010
Бургас			9	90					9	90
Дүн			60	4790	240	16420	87	7830	387	29040
Хамгаалалтын бүс - Дархан цаазат газрын хамгаалалтын бүс										
Шинэс	55	1370	525	45970	331	30620	421	54410	1332	132370
Хус			44	880			59	1420	103	2300
Улиас			68	2270	835	47910	772	84020	1675	134200
Бургас	163	2130	837	18570					1000	20700
Дүн	218	3500	1474	67690	1166	78530	1252	139850	4110	289570
Хамгаалалтын бүс - Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс										
Шинэс	223	12640	1331	127120	1469	159280	4629	542240	7652	841280
Хус			75	1950	44	2200	39	2590	158	6740
Улиас			50	2260	87	3480	514	70310	651	76050
Бургас	338	5050	1068	25440					1406	30490
Дүн	561	17690	2524	156770	1600	164960	5182	615140	9867	954560
Хамгаалалтын бүс -Байгалийн цогцолборт газрын онцгой бүс										
Шинэс	556	12640	948	81730	436	53820	7106	1089350	9046	1237540
Хуш					87	14730			87	14730
Хус			64	970					64	970
Дүн	556	12640	1012	82700	523	68550	7106	1089350	9197	1253240

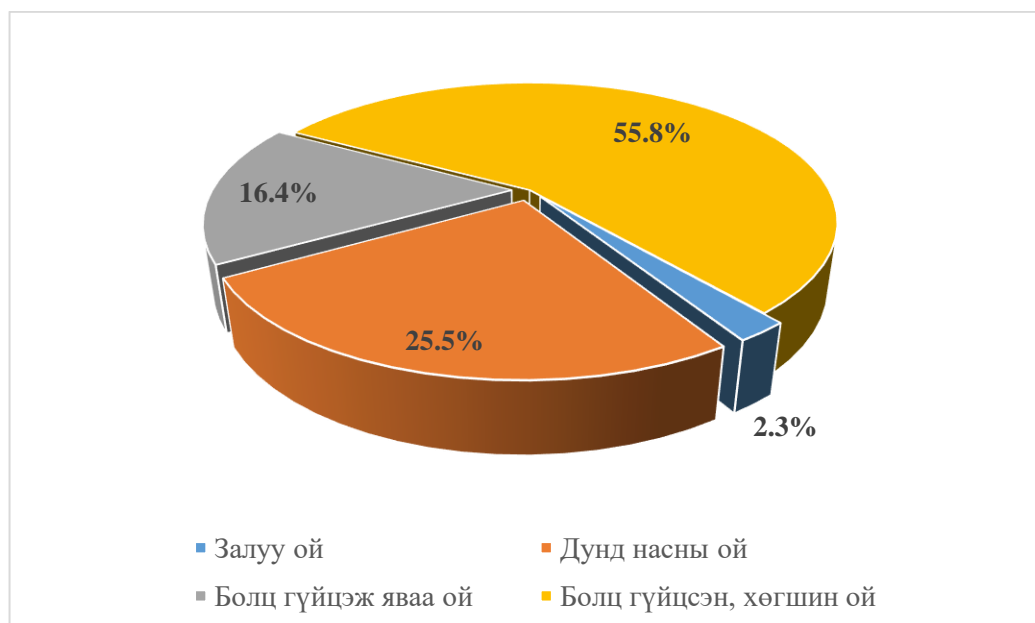
Хамгаалалтын бүс -Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс										
Шинэс	358	11900	3042	314930	8319	1061650	29154	4280290	40873	5668770
Хуш	195	27730	75	11350	566	87400	33	10890	869	137370
Хус	21	630	10	200					31	830
Улиас			80	4000			94	6580	174	10580
Хайлаас			22	880					22	880
Бургас			143	2860					143	2860
Дүн	574	40260	3372	334220	8885	1149050	29281	4297760	42112	5821290
Хамгаалалтын бүс -Байгалийн цогцолборт газрын аялал жуулчлалын бүс										
Шинэс			575	67760	198	23770	5081	822480	5854	914010
Хуш	22	3740			235	42110			257	45850
Дүн	22	3740	575	67760	433	65880	5081	822480	6111	959860
Хамгаалалтын бүс -Байгалийн нөөц газар										
Шинэс	4	80	44	2680	61	4590	977	113410	1086	120760
Хус	22	220	210	8400					232	8620
Улиас	31	1240	67	1340			898	42840	996	45420
Бургас	549	6970	22628	579510					23177	586480
Дүн	606	8510	22949	591930	61	4590	1875	156250	25491	761280
Хамгаалалтын бүс - Ногоон бүсийн ой										
Шинэс	253	7840	2239	161930	1215	112600	8026	1037550	11733	1319920
Гацуур					12	3000			12	3000
Хус			111	2530			12	360	123	2890
Улиас			202	8460	224	14650	624	50210	1050	73320
Бургас	8	160	579	13450					587	13610
Дүн	261	8000	3131	186370	1451	130250	8662	1088120	13505	1412740
Хамгаалалтын бүс -Хориотой зурвасын ой										
Шинэс	72	2230	945	67120	1241	134410	10684	1365560	12942	1569320
Гацуур					153	13770			153	13770
Хус			93	1860					93	1860

Улиас			1063	52110	980	57040	1514	88120	3557	197270
Бургас	301	5050	339	7180					640	12230
Дүн	373	7280	2440	128270	2374	205220	12198	1453680	17385	1794450
Хамгаалалтын бүс -100 га хүртэлх ой сөөг, ширэнгэ уулын өвөр энгэр төгөл ой										
Шинэс	98	3740	178	12620	609	58450	1038	136720	1923	211530
Дүн	98	3740	178	12620	609	58450	1038	136720	1923	211530
Хамгаалалтын бүс -30 хэмээс дээш налуу газрын ой										
Шинэс	63	1890	1055	129940	1487	157790	2553	299870	5158	589490
Улиас	111	2220							111	2220
Бургас			200	4000					200	4000
Дүн	174	4110	1255	133940	1487	157790	2553	299870	5469	595710
Хамгаалалтын бүс -Улсын хилийн дагуух ой										
Шинэс	125	6840	688	78290	142	16060	1182	154280	2137	255470
Гацуур					30	4500			30	4500
Хус			19	760					19	760
Улиас			63	4380	300	18760			363	23140
Дүн	125	6840	770	83430	472	39320	1182	154280	2549	283870
Хамгаалалтын бүс -Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг										
Шинэс	202	8860	2010	239990	3352	434730	13567	1930210	19131	2613790
Хуш			60	5590	63	6150			123	11740
Хус	28	840	136	4040					164	4880
Улиас			166	9260	21	1320			187	10580
Бургас	23	230	193	3370					216	3600
Дүн	253	9930	2565	262250	3436	442200	13567	1930210	19821	2644590
Ашиглалтын бүс -Ашиглалтын бүсийн ой										
Шинэс	147	4900	1945	189920	5754	634660	7820	1140730	15666	1970210
Дүн	147	4900	1945	189920	5754	634660	7820	1140730	15666	1970210
Аймгийн хэмжээгээр										
Шинэс	2156	74930	15576	1524700	24642	2884670	92238	12967100	134612	17451400

Хуш	217	31470	135	16940	951	150390	33	10890	1336	209690
Гацуур					195	21270			195	21270
Хус	71	1690	762	21590	44	2200	110	4370	987	29850
Улиас	142	3460	1759	84080	2659	157340	4503	349910	9063	594790
Хайлаас			22	880					22	880
Бургас	1382	19590	25996	654470					27378	674060
Дүн	3968	131140	44250	2302660	28491	3215870	96884	13332270	173593	18981940

График-5

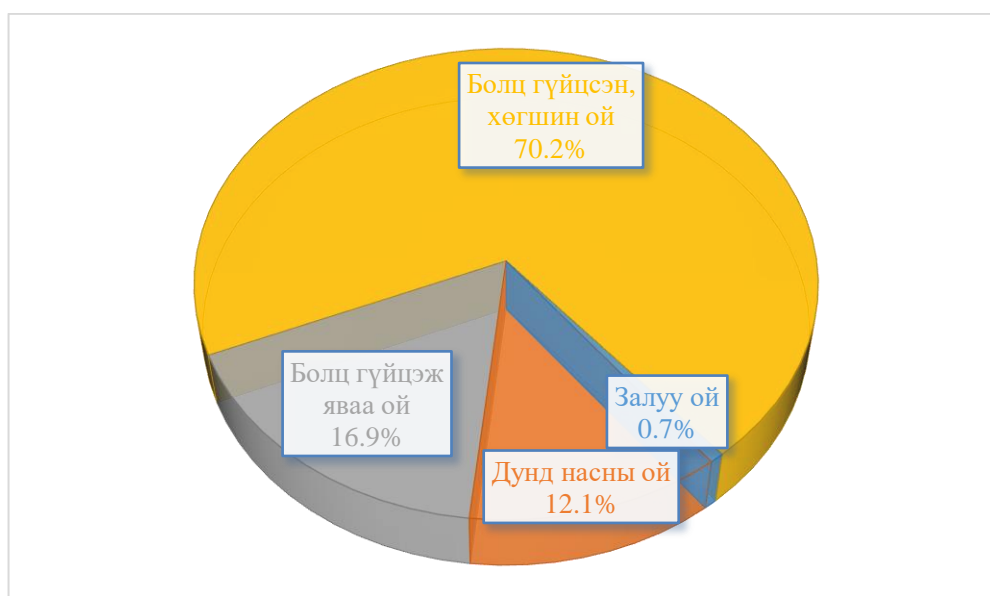
Байгалийн ойн талбай насны бүлгээр ангилагдсан нь

Насны бүлгээр ангилсан графикаас харахад Увс аймгийн ойн сангийн байгалийн ойн талбайн 2.3 хувийг залуу ой, 25.5 хувийг дунд насны ой, 16.4 хувийг болц гүйцэж яваа ой, 55.8 хувийг болц гүйцсэн, хөгшин ой эзэлж байна. Эндээс харахад болц гүйцсэн хөгшин ой зонхилж залуу ой маш бага хувийг эзэлж байна.

График-6

Байгалийн ойн нөөц насны бүлгээр ангилагдсан нь

Байгалийн ойн нөөц насны бүлгээр ангилсан графикаас харахад Увс аймгийн ойн сангийн байгалийн ойн нөөцийн 0.7 хувийг залуу ой, 12.1 хувийг дунд насны ой, 16.9

хувийг болц гүйцэж яваа ой, 70.2 хувийг болц гүйцсэн, хөгшин ой эзэлж байна. Нийт нөөцийн 70.2 хувийг болц гүйцсэн хөгшин ойн нөөц эзэлж байна.

2.5. Бонитет (чансаа)

Ой зохион байгуулалтын судалгаагаар бонитет буюу чансаа гэсэн үзүүлэлтийг тогтоодог. Чансаа гэдэг нь тухайн орчны боломжийг харуулсан үнэлгээ бөгөөд модны өндөр, диаметр, өсөлт сайн байвал чансаа төдий чинээ сайн байна гэсэн ойлголт юм. Нас модны төрлөөрөө ижил боловч хөрс, уур амьсгалын өөр өөр ургах орчны нөхцөлөөс шалтгаалан тэдгээр ойн өсөлтийн явц харилцан адилгүй байдаг. Ийм учраас ойн таксацын үед ойн ургах орчинд үнэлгээ өгөх хэрэгтэй болж бонитет гэдэг үзүүлэлтийг тогтоодог. Ойн ургах нөхцөлийн боломжийг бонитетийн анги гэдэг харьцангуй нэгжээр үнэлнэ. Тодорхой насны моддын дундаж өндөр хэдий чинээ их байвал тэр ойн ургах орчны нөхцөл төдий чинээ сайн байгааг харуулна гэсэн зарчимд тулгуурлан зохиосон М.М.Орловын хүснэгтээр нэгдүгээр ангид хамгийн сайн өсөлттэй ойг, тавдугаар ангид хамгийн ядмаг ойг хамруулдаг.

Увс аймгийн ойн сангийн байгалийн ойн талбай бонитетийн ангиар хэрхэн тархсаныг 11-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Хүснэгт-11

Бонитетийн анги

Модны төрөл	Бонитет					дүн	Дундаж бонитет
	1	2	3	4	5		
Хамгаалалтын бүсийн ой- Дархан цаазат газрын онгон бүс							
Шинэс					79	79	5.00
Улиас				277	22	299	4.07
Бургас					9	9	5.00
Дүн	0	0	0	277	110	387	4.28
Хамгаалалтын бүсийн ой- Дархан цаазат газрын хамгаалалтын бүс							
Шинэс				16	1316	1332	4.99
Хус				103		103	4.00
Улиас			388	1063	224	1675	3.90
Бургас					1000	1000	5.00
дүн	0	0	388	1182	2540	4110	4.52
Хамгаалалтын бүсийн ой- Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс							
Шинэс			12	1335	6305	7652	4.82
Хус				45	113	158	4.72
Улиас		53	351	134	113	651	3.39
Бургас					1,406	1,406	5.00
дүн	-	53	363	1,514	7,937	9,867	4.75
Хамгаалалтын бүсийн ой- Байгалийн цогцолборт газрын онцгой бүс							
Шинэс		46	71	4,693	4,236	9046	4.45
Хуш					87	87	5.00
Хус				8	56	64	4.88
Дүн	-	46	71	4,701	4,379	9197	4.45
Хамгаалалтын бүсийн ой- Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс							
Шинэс		35	180	27,705	12,953	40,873	4.31
Хуш				267	602	869	4.69
Хус					31	31	5.00
Улиас				80	94	174	4.54

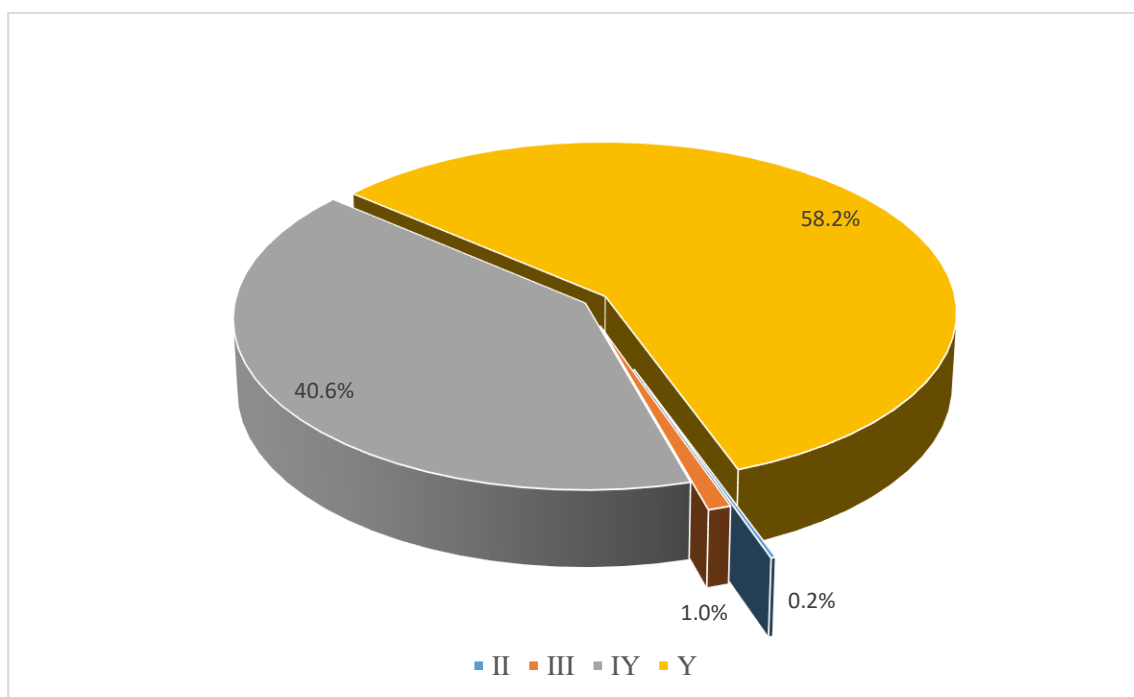
Хайлаас				22		22	4.00
Бургас				121	22	143	4.15
дүн	-	35	180	28,195	13,702	42,112	4.32
Хамгаалалтын бүсийн ой- Байгалийн догцолборт газрын аялал жуулчлалын бүс							
Шинэс				5,400	454	5,854	4.08
Хуш				209	48	257	4.19
Дүн	-	-	-	5,609	502	6,111	4.08
Хамгаалалтын бүс- Байгалийн нөөц газар							
Шинэс				192	894	1,086	4.82
Хус					232	232	5.00
Улиас			41	202	753	996	4.71
Бургас					23,177	23,177	5.00
Дүн	-	-	41	394	25,056	25,491	4.98
Хамгаалалтын бүсийн ой- Ногоон бүс							
Шинэс			31	2,526	9,176	11,733	4.78
Гацуур			12			12	3.00
Хус				28	95	123	4.77
Улиас			41	237	772	1,050	4.70
Бургас					587	587	5.00
дүн	-	-	84	2,791	10,630	13,505	4.78
Хамгаалалтын бүсийн ой- Хориотой зурвасын ой							
Шинэс			22	5705	7215	12,942	4.56
Гацуур					153	153	5.00
Хус					93	93	5.00
Улиас		71	75	802	2,609	3,557	4.67
Бургас				23	617	640	4.96
дүн	-	71	97	6,530	10,687	17,385	4.60
Хамгаалалтын бүсийн ой- 100 га хүртэлх төгөл ой							
Шинэс		27	35	676	1185	1,923	4.57
Дүн		27	35	676	1185	1923	4.57
Хамгаалалтын бүсийн ой- 30 хэмээс дээш налуу газрын ой							
Шинэс			27	730	4401	5,158	4.85
Улиас				98	13	111	4.12
Бургас					200	200	5.00
Дүн	-	-	27	828	4,614	5,469	4.84
Хамгаалалтын бүсийн ой- Улсын хилийн дагуух ой							
Шинэс			163	519	1455	2,137	4.60
Гацуур				30		30	4.00
Хус				19		19	4.00
Улиас				185	178	363	4.49
дүн	-	-	163	753	1,633	2,549	4.58
Хамгаалалтын бүсийн ой- Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг							
Шинэс			114	9330	9687	19,131	4.50
Хуш					123	123	5.00
Хус					164	164	5.00
Улиас		106	14		67	187	3.15
Бургас				80	136	216	4.63
Дүн	-	106	128	9,410	10,177	19,821	4.50

Ашиглалтын бүс-Ашиглалтын бүсийн ой							
Шинэс			85	7,630	7,951	15,666	4.50
Дүн	-	-	85	7,630	7,951	15,666	4.50
Аймгийн хэмжээгээр							
Шинэс	-	108	740	66,457	67,307	134,612	4.49
Хуш	-	-	-	476	860	1,336	4.64
Гацуур	-	-	12	30	153	195	4.72
Хус	-	-	-	203	784	987	4.79
Улиас	-	230	910	3,078	4,845	9,063	4.38
Хайлаас	-	-	-	22	-	22	4.00
Бургас	-	-	-	224	27,154	27,378	4.99
дүн	-	338	1,662	70,490	101,103	173,593	4.57

Увс аймгийн ойн сангийн байгалийн ойн бонитетийн ангийн эзлэх хувь хэмжээг 7-р графикаар харуулав.

График-7

Байгалийн ой бонитетийн ангиар тархах нь

Увс аймгийн ойн сангийн байгалийн ойн 0.2 хувь буюу 388 га нь II бонитет, 1.0 хувь буюу 1662 га нь III бонитет, 40.6 хувь нь буюу 70490 га нь IV бонитет, 58.2 хувь нь буюу 101103 га нь V бонитетийн ангийн ой эзэлж байна. II бонитетийн ангийн ой бүртгэгдсэн нь энэ удаагийн хээрийн хайгуул судалгааны ажлын хэмжилтийн арга зүйн үр дүнтэй холбоотой юм. Цаашид хэмжилт хийх, дээж талбай байгуулах арга зүйн нарийвчлалыг сайжруулах нь хэмжилтийн үр дүнг нэмэгдүүлэх сайн талтай.

2.6. Өтгөрөл

Ой орон зайнхаа боломжийг хэдий чинээ бүрэн ашиглавал модны нөөц, өгөөж нь төдий чинээ их байна. Таксацид ойн орон зайн ашиглалтын түвшнийг өтгөрөл гэдэг

үзүүлэлтээр илэрхийлдэг. Өтгөрөл нь тухайн ойн бодит бүтээмжийн харьцангуй хэмжээг заах үзүүлэлт бөгөөд ойн нөөц тогтооход голлох үзүүлэлт болно. Ургаж байгаа орчныхоо байгалийн боломж, орон зайг бүрэн ашигласан ойг хэвийн ой гэж нэрлэнэ. Хэвийн ой нь орон зайгаа бүрэн ашиглан ургасан учир модны нөөц нь нэг төрлийн тухайн нас, бонитетийн ойн хувьд хамгийн их байна. Хэвийн ойн өтгөрлийг 1.0 гэж аваад түүнтэй нэг төрлийн ижил нас, бонитеттэй бусад ойн нөөцийг 0.3-1.0 хүртэл коэффициентоор илэрхийлдэг.

Увс аймгийн ойн сангийн байгалийн ой өтгөрлөөр хуваарилагдсан байдлыг 12-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Хүснэгт-12

Байгалийн ойн талбай өтгөрлөөр хуваарилагдах нь

Модны төрөл	Өтгөрөл								Дүн	Дундаж өтгөрөл	
	0.3	0.4	0.5	0.6	0.7	0.8	0.9	1.0			
Хамгаалалтын бүсийн ой- Дархан цаазат газрын онгон бүс											
Шинэс	2		77							79	0.49
Улиас		22	190	87						299	0.52
Бургас	9									9	0.30
Дүн	11	22	267	87	-	-	-	-		387	0.51
Хамгаалалтын бүсийн ой- Дархан цаазат газрын хамгаалалтын бүс											
Шинэс	88	129	589	466	60					1,332	0.52
Хус	79	24								103	0.32
Улиас	347	160	482	336	350					1,675	0.51
Бургас	496	473	31							1,000	0.35
Дүн	1,010	786	1,071	802	410	-	-	-		4,110	0.47
Хамгаалалтын бүсийн ой- Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс											
Шинэс	416	1684	2020	3194	324	14				7,652	0.52
Хус			110	48						158	0.53
Улиас		79	103	105	311	53				651	0.62
Бургас	763	643								1,406	0.35
Дүн	1,179	2,406	2,233	3,347	635	67	-	-		9,867	0.50
Хамгаалалтын бүсийн ой- Байгалийн цогцолборт газрын онцгой бүс											
Шинэс	386	614	2,221	4,417	1,365		43			9,046	0.57
Хуш			51	36						87	0.54
Хус	47			17						64	0.38
Дүн	433	614	2,272	4,470	1,365	-	43	-		9,197	0.56
Хамгаалалтын бүсийн ой- Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс											
Шинэс	1,930	5,532	11,680	18,493	2,437	210	327	264		40,873	0.54
Хуш	85			524	125	82	33	20		869	0.62
Хус		10	21							31	0.47
Улиас			80	94						174	0.55
Хайлаа с	22									22	0.30
Бургас			143							143	0.50
Дүн	2,037	5,542	11,924	19,111	2,562	292	360	284		42,112	0.54
Хамгаалалтын бүсийн ой- Байгалийн цогцолборт газрын аялал жуулчлалын бүс											
Шинэс	204	339	1,195	3,614	345	41	29	87		5,854	0.57
Хуш			84	151		22				257	0.58

Увс аймгийн ой зохион байгуулалтын ажлын тайлан

Дүн	204	339	1,279	3,765	345	63	29	87	6,111	0.57
Хамгаалалтын бүсийн ой- Байгалийн нөөц газар										
Шинэс	198	179	464	245					1,086	0.47
Хус	22	210							232	0.39
Улиас	114	644		197			41		996	0.45
Бургас	4,577	15,941	2,575	84					23,177	0.39
Дүн	4,911	16,974	3,039	526	-	-	41	-	25,491	0.40
Хамгаалалтын бүсийн ой- Ногоон бүс										
Шинэс	966	1724	4487	3913	439	97	69	38	11,733	0.52
Гацуур					12				12	0.70
Хус	12		40	43	28				123	0.56
Улиас	141	430	391	88					1050	0.44
Бургас	115	431	41						587	0.39
Дүн	1234	2585	4959	4044	479	97	69	38	13505	0.51
Хамгаалалтын бүсийн ой- Хориотой зурвасын ой										
Шинэс	1267	1660	6503	3311	99	45	57		12942	0.50
Гацуур			153						153	0.50
Хус	44	49							93	0.35
Улиас	317	1324	995	921					3557	0.47
Бургас	23	123	484	9		1			640	0.48
Дүн	1651	3156	8135	4241	99	46	57	0	17385	0.49
Хамгаалалтын бүсийн ой- 100 га хүртэлх төгөл ой										
Шинэс	259	423	856	350		35			1,923	0.47
Дүн	259	423	856	350	-	35	-	-	1,923	0.47
Хамгаалалтын бүсийн ой- 30 хэмээс дээш налуу газрын ой										
Шинэс	254	1281	2712	898	13				5158	0.48
Улиас		111							111	0.40
Бургас	200								200	0.30
Дүн	454	1392	2712	898	13				5469	0.47
Хамгаалалтын бүсийн ой- Улсын хилийн дагуух ой										
Шинэс	168	214	913	780	62				2137	0.52
Гацуур				30					30	0.60
Хус		19							19	0.40
Улиас	11	47	305						363	0.48
Дүн	179	280	1218	810	62				2549	0.51
Хамгаалалтын бүсийн ой- Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг										
Шинэс	1147	3209	6537	6848	1131	125	41	93	19131	0.52
Хуш	41		19	63					123	0.48
Хус				136		28			164	0.63
Улиас		11	110	66					187	0.53
Бургас		104	80	32					216	0.47
Дүн	1188	3324	6746	7145	1131	153	41	93	19821	0.52
Ашиглалтын бүс-Ашиглалтын бүсийн ой										
Шинэс	955	3,046	4,896	5,362	1,248	124	35		15,666	0.52
Дүн	955	3,046	4,896	5,362	1,248	124	35	-	15,666	0.52
Аймгийн хэмжээгээр										
Шинэс	8,240	20,034	45,150	51,891	7,523	691	601	482	134612	0.53
Хуш	126	-	154	774	125	104	33	20	1336	0.60

Гацуур	-	-	153	30	12	-	-	-	195	0.53
Хус	204	312	171	244	28	28	-	-	987	0.47
Улиас	930	2,828	2,656	1,894	661	53	41	-	9063	0.49
Хайлаа с	22								22	0.30
Бургас	6,183	17,715	3,354	125	-	1	-	-	27378	0.39
дүн	15,705	40,889	51,638	54,958	8,349	877	675	502	173,593	0.50
хувь	9.0	23.6	29.7	31.7	4.8	0.5	0.4	0.3	100.0	

Увс аймгийн ойн сангийн байгалийн ойн 9.0 хувийг 0.3 өтгөрөл, 23.6 хувийг 0.4 өтгөрөл, 29.7 хувийг 0.5 өтгөрөл, 31.7 хувийг 0.6 өтгөрөл, 4.8 хувийг 0.7 өтгөрөл, 0.5 хувийг 0.8 өтгөрөл, 0.4 хувийг 0.9 өтгөрөл, 0.3 хувийг 1.0 өтгөрөлтэй ой тус тус эзэлж дундаж өтгөрөл 0.5 байна.

2.7. Ойн ургамалжил, ойн хэв шинж

Газарзүйн орчны хүрээнд тодорхой зүй тогтлоор давтагдах ойн ургамлын бүлгэмдэл, түүний ургах орчны хөдөлгөөнт нэгдлийг ойн хэв шинж гэнэ. Ойн хэв шинж нь ойг байгалийн үндсэн төрх, сэргэн ургах чадвар, өсөж хөгжих горим, цаг уур, хөрс шороо, газрын гадарга, ус зүйн нөхцөлийн ижил төстэй байдлаар нь нэгтгэн бүлгэлдэг болохоор уг чанартаа газарзүйн ойлголт юм. Монгол орны ойд ойн хэв шинжийн ангиллыг өндрийн бүслүүрээр тогтоосон байдаг.

Увс аймгийн баруун хэсгийн ой сан нь байршлаараа Монгол орны ой ургамалжлын ангиллаар Төв Азийн муж Хархираагийн нурууны тайгажуу шинэсэн ойн тойрогт хамаарах бол төв болон зүүн хэсэг нь Хангайн ой ургамалжлын мужийн баруун Хангайн хошуу Хан Хөхийн тойрогт хамаарна.

Төв Азийн мужыг Төв Азийн эх газрын хэт хуурай хэвшинжийн ургамалжлын бүсшилтийн бүлгээр ялгасан бөгөөд зөвхөн Монгол Алтайн хошуунаас бүрдэнэ. Энд ой мод нь уулын арын хунх газар хэсэг бүлгээр салангид тархах бөгөөд ойн бус ургамалжил зонхилдог.

Монгол Алтайн хошуу нь ой мод багатай, зөвхөн уулын ар хунхын зураа ой, төгөл модтой. Ой үүсгэгч гол мод нь цармын болон тайгажуу ойн бүслүүрийн шинэс юм. Ойн бүтээмж муу, бонитетийн V ангийн ой зонхилно. Энэ бүс нутаг нь Дэлхийн 108 экобүс нутгийн Алтай-Саяаны бүс нутагт хамаарах тул олон улсын хамгаалалтын ач холбогдолтой.

Баруун Хангайн хошууны ой үүсгэгч гол мод нь шинэс, хуш бөгөөд тус бүс нутаг нь Монгол орны хоёр томоохон цөл, хээрийн дунд оршдог учир экосистемийн хувьд маш эмзэг орчин болно. Энд Цагаанхайрхан модны үйлдвэр мод бэлтгэж байсан бөгөөд хэрэгцээний модны нөөц дуссан, мод бэлтгэсэн талбайд зөвхөн ойжуулах, нөхөн сэргээх арга хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

Баруун Хангайн ой ургамалжлын хошуу (Хан Хөхийн нуруу) нь гүн цэвдэгт ойн ширэгт зузаан шавранцар хөрстэй, үнэмлэхүй өндөр нь далайн түвшнээс дээш 1900-2000 метр өргөгдсөн. Энд Алтайн далан хальс, хар үрт чаргай, нохойн хошууны ганц нэг бут тохиолдоно. Хуурамч сибирь шимтэглэй, сибирь биелэг өвс, хөхөмдөг туяалаг цэцэг, хурган мэхээр, Азийн жамьяанмядаг, мухар сорвоо нэлээд элбэг. Өндөр хөрс, амгуны улалж, унаган туруу, бага буржгар, ягаан цээнэ энд тэнд таруу тархсан. Хөвд байхгүй, модны төрөл солгигдохгүй, эх ой нь дахин сэргэнэ, мөн нугын бүлгэмдлээр солигдож болно.

2.8. Аж ахуйн хэлбэр

Хэсэглэлүүд нь янз бүрийн бүтэц бүрэлдэхүүнтэй олон ялгарлаас бүрдэнэ. Нэг хэсэглэл эсвэл зарим ялгарлуудын ой нь аж ахуйн үйлдвэрлэлийн иж бүрэн тооцоо, бизнес төлөвлөгөө хийх объект болж чаддаггүй. Иймд ижил төрлийн ойг нэгтгэх замаар аж ахуй байгуулдаг.

Аж ахуй тус бүрд тавигдаж байгаа зорилтыг дээд зэргийн үр ашигтайгаар ханган биелүүлэхэд чиглэгдсэн ойн аж ахуйн горимыг аж ахуйн хэлбэр гэнэ. Аж ахуйн хэлбэрийг ерөнхийд нь ойн гарал үүсэл, үндсэн огтлолтын арга, ойн таваарлаг чанараар нь 3 хуваана.

Гарал үүслийн хувьд өндөр ба намхан ишт, огтлолтын аргаараа түүвэрлэх болон талбайгаар огтлох, таваарлаг чанараараа том ба жижиг таваарын аж ахуйн хэлбэрт хуваагдана.

Шилмүүст модод нь зөвхөн үрээр, навчит модод үр болон ургал эрхтнээр сэргэн ургадаг. Шилмүүст ой нь бүтэц бүрэлдэхүүн, нас ургах орчны нөхцөлөөс хамаарч өндөр, хэзээ огтлохоос хамаарахгүй ганцхан өндөр ишт аж ахуйд хамаардаг бол навчит мод нь өндөр болон намхан ишт аж ахуйн аль алинд хамаардаг.

Үрийн үүсэлтэй навчит модод нь ургал эрхтнээр үүссэн модноос өндөр сайн чанарын модлог өгдөг учир өндөр ишт аж ахуйд хамаарна. Энэ нь ургах орчны тохиромжтой сайн нөхцөлд (1-3 дугаар бонитетийн) тохиолдох ба хэрэгцээний сайн чанартай мод өгдөг. Намхан ишт аж ахуйн хэлбэр нь дан навчит юм уу шилмүүст навчит холимог ойг навчит сондуулаас найдвартай сэргэн ургах тэр насанд огтлоход үүснэ.

Энэ аж ахуйн хэлбэрийн гол зорилго нь түлээ, жижиг, дунд хэрэгцээний модоор хангахад чиглэгдэнэ. Өндөр ишт аж ахуйн хэлбэрээс хэрэгцээний үнэт модлог зонхилон гарахын зэрэгцээ жижиг, дунд хэрэгцээний болон түлээ бас гардаг учир аж ахуйн өндөр ач холбогдолтой.

Ойн сангийн тооцооноос үзэхэд тус аймгийн ойн сангийн нөөцийн ихэнх хувийг хөгшин модод эзэлж байгаагийн зэрэгцээ бонитетийн 4-5 дугаар ангид хамаарч байгаа нь жижиг таваарын аж ахуйн хэлбэр үүссэнийг харуулж байна. Иймд тус нутагт дан бүрэлдэхүүнтэй ижил насны шилмүүст ойд талбайгаар аажим огтлох, холимог болон янз бүрийн насны ойд түүвэрлэн огтлох аж ахуйн хэлбэрийг сонгон хөгшин ойн нөөцийн хэт хуримтлалыг багасган аажмаар насны жигд зөв бүтэцтэй бонитет өндөртэй том таваарын өндөр ишт аж ахуйн хэлбэрийг бий болгох нь зүйтэй.

Увс аймгийн ойн сан нь шилмүүст болон навчит мод бүхий холимог ой, гол мөрний дагуух бут сөөгөөс бүрдэх тул ойн бүс, төрөл бүрээр шилмүүст, навчит аж ахуй гэж ялгах боломжтой байна.

Увс аймгийн ойн сангийн байгалийн ойн талбай хэв шинжээр тархсан байдлыг 13-р хүснэгтээр, аж ахуйн төрөл, газрын төрлөөр хэрхэн тархсаныг 14-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Байгалийн ойн талбай хэв шинжээр тархах нь

Ойн хэв шинж	Шинэс	Хуш	Гацуур	Хус	Улиас	Хайлаас	Бургас	Дүн	Хувь
Алаг өвст тайгархаг шинэсэн ой	8959							8959	5.2
Сорвоо алаг өвст шинэсэн ой	37244							37244	21.5
Улалж алаг өвст шинэсэн ой	66508							66508	38.3
Алирс ногоон хөвдөт хуштай шинэсэн ой	271	1336						1607	0.9
Ногоон хөвдөт хуш, гацуур бүхий шинэсэн ой			195					195	0.1
Үетэн алаг өвст хусан ой				987				987	0.6
Алаг өвс ритидиум хөвдөт шинэсэн ой	21630							21630	12.5
Үетэн алаг өвст татмын улиасан ой					9063	22	27378	36463	21.0
Бүх дүн	134612	1336	195	987	9063	22	27378	173593	100.0

Ойн талбай аж ахуйн төрөл болон газрын төрлөөр тархах нь

Модны төрөл	Ойгоор бүрхэгдсэн талбай				Ойгоор бүрхэгдээгүй талбай							Ойн талбай
	Байгалийн ой	Бут, сөөг	Таримал ой	Дүн	Шатсан талбай	Тармаг мод	МБТ	Ойжиж буй талбай	Ойжуулсан талбай	ХШӨН талбай	Дүн	
Хамгаалалтын бүсийн ой- Дархан цаазат газрын онгон бүс												
Шинэс	79			79		12					12	91
Улиас	299			299		109					109	408
Бургас	9			9		42					42	51
Дүн	387			387		163					163	550
Хамгаалалтын бүсийн ой- Дархан цаазат газрын хамгаалалтын бүс												
Шинэс	1332			1332		66					66	1398
Хус	103			103							0	103
Улиас	1675			1675		1133					1133	2808
Бургас	1000			1000		794					794	1794
Дүн	4110			4110		1993					1993	6103
Хамгаалалтын бүсийн ой- Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс												
Шинэс	7652			7652		1101				530	1631	9283
Нарс				0		13					13	13
Хус	158			158		65					65	223
Улиас	651			651		119					119	770
Торлог		4		4							0	4
Бургас	1406			1406		568					568	1974
Дүн	9867	4		9871		1866				530	2396	12267
Хамгаалалтын бүсийн ой- Байгалийн цогцолборт газрын онцгой бүс												
Шинэс	9046			9046	7	683	26			198	914	9960
Хуш	87			87							0	87
Хус	64			64		7					7	71
Торлог		100		100							0	100
Дүн	9197	100		9297	7	690	26			198	723	10020
Хамгаалалтын бүсийн ой- Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс												

Шинэс	40873		Шинэс	40873	739	2106	900			3745	44618
Хуш	869		Хуш	869						0	869
Хус	31		Хус	31		14				14	45
Улиас	174		Улиас	174		1295				1295	1469
Хайлаас	22		Хайлаас	22						0	22
Торлог		352	Торлог	352						0	352
Бургас	143		Бургас	143		21				21	164
Дүн	42112	352	Дүн	42464	739	3436	900			5075	47539
Хамгаалалтын бүсийн ой- Байгалийн цогцолборт газрын аялал жуулчлалын бүс											
Шинэс	5854		Шинэс	5854	50	304	186			540	6394
Хуш	257		Хуш	257						0	257
Дүн	6111		Дүн	6111	50	304	186			540	6651
Хамгаалалтын бүсийн ой- Байгалийн нөөц газар											
Шинэс	1086		Шинэс	1086		233				233	1319
Хус	232		Хус	232		50				50	282
Улиас	996		Улиас	996		29				29	1025
Бургас	23177		Бургас	23177		5319				5319	28496
Дүн	25491		Дүн	25491		5631				5631	31122
Хамгаалалтын бүсийн ой- Ногоон бүс											
Шинэс	11733		Шинэс	11733	48	288	147		14	497	12230
Гацуур	12		Гацуур	12						0	12
Хус	123		Хус	123						0	123
Улиас	1050		Улиас	1050		457				457	1507
Хайлаас			Хайлаас	0		39				39	39
Торлог		35	Торлог	35						0	35
Бургас	587		Бургас	587		1030				1030	1617
Дүн	13505	35	Дүн	13540	48	1814	147		14	2009	15549
Хамгаалалтын бүсийн ой- Хориотой зурвасын ой											
Шинэс	12942		Шинэс	12942	221	1052	265		1924	3462	16404
Гацуур	153		Гацуур	153		85				85	238
Хус	93		Хус	93		93				93	186

Улиас	3557			3557		4940				4940	8497
Торлог		1522		1522						0	1522
Бургас	640			640		675				675	1315
Дүн	17385	1522		18907	221	6845	265		1924	7331	26238
Хамгаалалтын бүсийн ой- 100 га хүртэлх ой сөөг, ширэнгэ уулын энгэр төгөл ой											
Шинэс	1923			1923		616			19	616	2539
Дүн	1923			1923		616			19	616	2539
Хамгаалалтын бүсийн ой- 30 хэмээс дээш налуу газрын ой											
Шинэс	5158			5158		224				224	5382
Улиас	111		30	141		165				165	306
Торлог		4		4							4
Бургас	200			200							200
Дүн	5469	4	30	5503		389				389	5892
Хамгаалалтын бүсийн ой- Улсын хилийн дагуух ой											
Шинэс	2137			2137		144				144	2281
Гацуур	30			30						0	30
Хус	19			19						0	19
Улиас	363			363		70				70	433
Дүн	2549			2549		214				214	2763
Хамгаалалтын бүсийн ой- Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг											
Шинэс	19131			19131	39	860	326			1225	20356
Хуш	123			123						0	123
Хус	164			164		19				19	183
Улиас	187		6	193		107				107	300
Бургас	216			216		47				47	263
Дүн	19821		6	19827	39	1033	326			1398	21225
Ашиглалтын бүс-Ашиглалтын бүсийн ой											
Шинэс	15666			15666	30	687	159		27	903	16569
Торлог		10		10						0	10
Дүн	15666	10		15676	30	687	159		27	876	16552
Аймгийн хэмжээгээр											

Шинэс	134612			134612	1134	8376	2009			2712	14231	148843
Хуш	1336			1336								1336
Гацуур	195			195		85					85	280
Нарс						13					13	13
Хус	987			987		248					248	1235
Улиас	9063		36	9099		8424					8424	17523
Хайлаас	22			22		39					39	61
Торлог		2027		2027								2027
Бургас	27378			27378		8496					8496	35874
Дүн	173593	2027	36	175656	1134	25681	2009			2712	31536	207192

Тайлбар: ХШӨН-хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн, МБТ – Мод бэлтгэсэн талбай

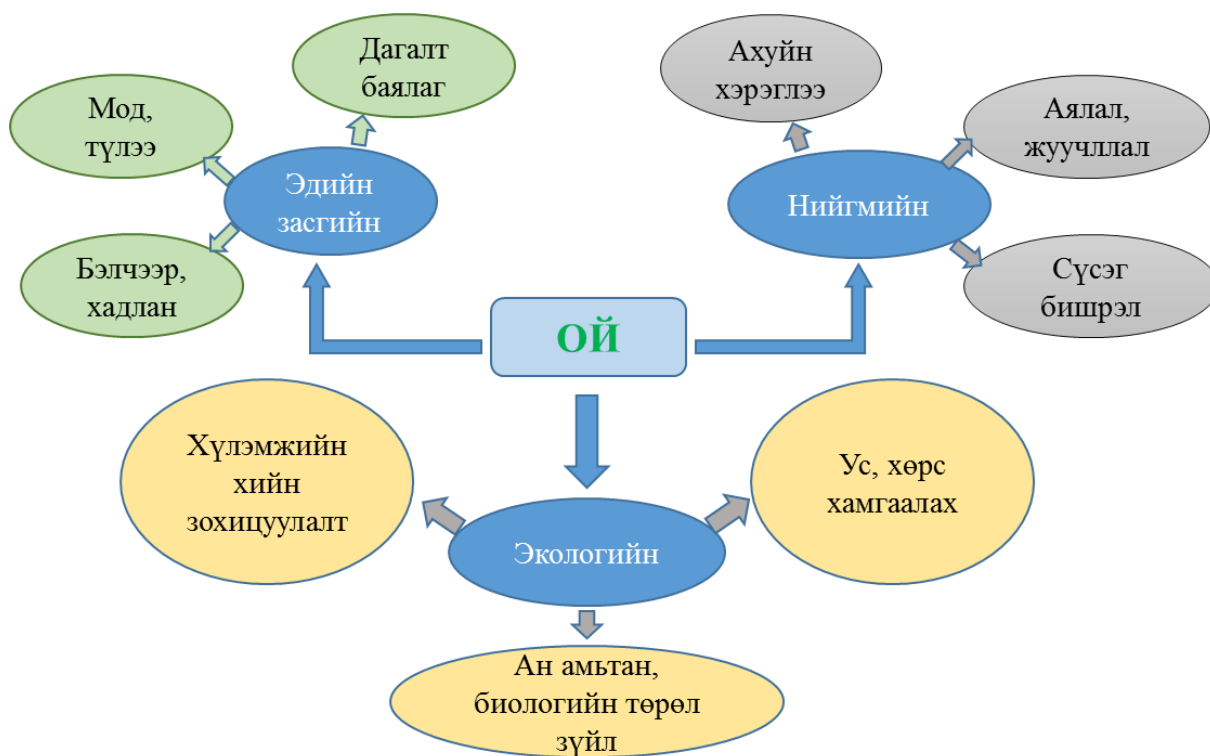
2.9. Ойн сангийн экологи-эдийн засгийн үнэлгээ

Ойн сангийн зүй зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх зорилгод нийцүүлэн түүнд экологи-эдийн засгийн үнэлгээ өгдөг. Ойн нөөцийн экологи эдийн засгийн үнэлгээ нь Монгол улсын “Ойн тухай” хууль, ойгоос хэрэглээний мод, түлээ бэлтгэж ашигласны төлбөрийн тухай хуулийн зорилгод нийцэн ойн нөөцийн байгаль, аж ахуй, эдийн засгийн үндсийг тодорхойлдог ойн кадастрын нэг бүрэлдэхүүн хэсэг юм.

Ойн нөөцийн экологи-эдийн засгийн үнэлгээ нь ойн нөөцийн шууд болон шууд бус ашиглалтын экологи, эдийн засгийн үр ашигт суурилдаг ба тэрээр ойн нөөцийн бүхэл ач холбогдолын мөнгөн илэрхийлэл юм.

Ойн нөөцийн экологи-эдийн засгийн үнэлгээ нь:

- Ойн модны нөөцийн үнэлгээ
- Ойн дагалт баялагийн үнэлгээ
- Ойн эдэлбэр газрын үнэлгээ
- Ойн хөрс, ус хамгаалах ашигт чанарын үнэлгээ
- Ойн биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах ач холбогдолын үнэлгээ
- Ойн нүүрстөрөгчийн хийг шингээх ач холбогдлын үнэлгээ
- Ойн амралт, аялал жуулчлал, нийгмийн ач холбогдлын үнэлгээ зэргээс бүрдэнэ.

Зураг-9. Ойн эдийн засаг, нийгэм, экологийн ач холбогдол

Ойн нөхөн сэргээх зардал, модон материалын хэрэглээ, нийлүүлэлтийн өртөг, үнэ, рент, дагалт баялагийн ашиглалт, ойн хөрс, ус хамгаалах, агаарыг цэвэршүүлэх ач холбогдлын зэрэгцээ, ойн нөөцийн хомсдол, доройтол зэрэг нь ойн экологи-эдийн засгийн үнэлгээг тогтоох, шинэчлэх суурь нөхцөл болдог.

Аливаа зүйлийг мөнгөн дүнгээр тооцож үнэлэх нь илүү ойлгомжтой байх ба ямар үнэтэй баялаг болохыг ойлгоход дөхөмтэй байдаг.

Ойн нөөцийн экологи-эдийн засгийн үнэлгээг дараах зориулалтаар ашиглана.

1. Улсын ойн нөөцийг мөнгөн дүнгээр илэрхийлж үндэсний баялагт бүртгэх
2. Ойн нөөцийн хомсдолын түвшинд өртгийн үнэлгээ өгч, салбарын макро эдийн засгийн болон тогтвортой хөгжлийн үзүүлэлтүүдийг зэрэгцүүлэн тооцох
3. Ойн нөөцийн ашиглалтын төлбөр, нөхөн төлбөрийн тарифыг үндэслэлтэй тогтоох
4. Ойн нөөцийг түрээслэх, эзэмшүүлэх нөхцөлд түрээсийн төлбөрийн хэмжээг тодорхойлох үндэслэл болгох
5. Ойн нөөцөд учирсан төрөл бүрийн хохирлын хэмжээг тооцох
6. Ойн нөөцийн эзэмших газрыг ойн аж ахуйн бус зориулалтаар (хөдөө аж ахуй, аж үйлдвэр, барилга, зам г.м.) олгох өртөг үр ашгийг тооцоход ашиглах
7. Ой зохион байгуулалтын ажлын үндэслэлийг дээшлүүлэх зэрэг болно.

Увс аймгийн ойн сангийн экологи-эдийн засгийн үнэлгээг Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн Сайдын 2013 оны 325-р тушаалын хавсралтад заасны дагуу хамгаалалтын бүсийн ойг I муж, ашиглалтын бүсийн ойг II мужид хамааруулж Байгаль орчин, аялал жуулчлалын Сайдын 2020 оны 03-р сарын 16-ний өдрийн А/176 дугаар тушаалын 1,2,3 дугаар хавсралтаар баталсан үнэлгээгээр тооцож тогтоов.

Ойгоор бүрхэгдсэн талбайн экологи-эдийн засгийн үнэлгээг 15-р хүснэгтээр, ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн экологи эдийн засгийн үнэлгээг 16-р хүснэгтээр, ойн талбайн экологи эдийн засгийн үнэлгээг 17-р хүснэгтээр тус тус үзүүлэв.

Ойн экологи эдийн засгийн үнэлгээг тооцохдоо шууд үр ашгийн болон шууд бус үр ашгийн гэсэн ангиллаар тооцож үнэлэв.

Шууд үр ашиг гэсэн ангилалд ойн нөөц, ойн дагалт баялгийн үнэлгээг тооцдог бол шууд бус үр ашгийн ангиллаар ойн ус зохицуулах, хөрс хамгаалах, нүүрстөрөгчийн хийг шингээх, нийгэм, амралт зугаалгын ач холбогдлын үнэлгээг тооцно.

Шууд болон шууд бус үр ашгийн үнэлгээний нийлбэр хамаарал нь ойн экологи эдийн засгийн үнэлгээ болно.

Ойгоор бүрхэгдсэн талбайн экологи-эдийн засгийн үнэлгээ

Анги-лал	Модны төрөл	Нэгдүгээр муж			Хоёрдугаар муж			Нийт	
		Ойн талбай (га)	1 га-н үнэлгээ (төг)	Дүн төг	Ойн талбай (га)	1 га-н үнэлгээ (төг)	Дүн (төг)	Ойн талбай (га)	Үнэлгээ (төг)
Шууд үр ашгийн	Шинэс	118946	33,983,181.00	4,042,163,447,226.00	15666	22,336,363.00	349,921,462,758.00	134612	4,392,084,909,984.00
	Хуш	1336	56,000,453.00	74,816,605,208.00		36,854,999.00		1336	74,816,605,208.00
	Гацуур	195	49,139,999.00	9,582,299,805.00		32,387,726.00		195	9,582,299,805.00
	Хус	987	14,837,727.00	14,644,836,549.00		6,860,454.00		987	14,644,836,549.00
	Улиас	9099	11,168,182.00	101,619,288,018.00		5,265,000.00		9099	101,619,288,018.00
	Хайлаас	22	13,242,272.00	291,329,984.00		8,775,000.00		22	291,329,984.00
	Бургас	27378	7,179,545.00	196,561,583,010.00		3,510,000.00		27378	196,561,583,010.00
	Торлог	2017	2,233,636.00	4,505,243,812.00	10	1,435,909.00		2027	4,505,243,812.00
	дүн	159980		4,444,184,633,612.00	15666		349921462758	175656	4,794,106,096,370.00
Шууд бус үр ашгийн	Шинэс	118946	43,566,383.00	5,182,046,992,318.00	15666	28,635,181.00	448,598,745,546.00	134612	5630645737864
	Хуш	1336	71,792,491.00	95,914,767,976.00		47,248,049.00		1336	95914767976
	Гацуур	195	62,997,399.00	12,284,492,805.00		41,521,013.00		195	12284492805
	Хус	987	19,021,942.00	18,774,656,754.00		8,795,091.00	-	987	18774656754
	Улиас	9099	14,317,591.00	130,275,760,509.00		6,749,721.00	-	9099	130275760509
	Хайлаас	22	16,976,572.00	373,484,584.00		11,249,536.00		22	373484584
	Бургас	27378	9,204,165.00	251,991,629,370.00		4,499,814.00	-	27378	251991629370
	Торлог	2017	2,863,518.00	5,775,715,806.00	10	1,840,833.00		2027	5775715806
дүн	159980		5,697,437,500,122.00	15676		448,598,745,546.00	175656	6,146,036,245,668.00	
Нийт үнэлгээ	Шинэс	118946	77,549,564	9,224,210,439,544.00	15666	50,971,544	798,520,208,304.00	134612	10,022,730,647,848.00
	Хуш	1336	127,792,944	170,731,373,184.00		84,103,048.00		1336	170,731,373,184.00
	Гацуур	195	112,137,398	21,866,792,610.00		73,908,739.00		195	21,866,792,610.00
	Хус	987	33,859,669	33,419,493,303.00		15,655,545.00		987	33,419,493,303.00
	Улиас	9099	25,485,773	231,895,048,527.00		12,014,721.00		9099	231,895,048,527.00
	Хайлаас	22	30,218,844	664,814,568.00		20,024,536.00		22	664,814,568.00
	Бургас	27378	16,383,710	448,553,212,380.00		8,009,814.00		27378	448,553,212,380.00

Торлог	2017	5,097,154	10,280,959,618.00	10	3,276,742.00		2027	10,280,959,618.00
дүн	159980		10,141,622,133,734.00	15676		798,520,208,304.00	175656	10,940,142,342,038.00

Увс аймгийн ойгоор бүрхэгдсэн талбайн шууд үр ашгийн (ойн нөөц, ойн дагалт баялгийн үнэлгээ) экологи эдийн засгийн үнэлгээ **4 794 106 096 370** (Дөрвөн их наяд, долоон зуун ерэн дөрвөн тэрбум нэг зуун зургаан сая ерэн зургаан мянга гурван зуун далан) төгрөг.

Ойгоор бүрхэгдсэн талбайн шууд бус үр ашгийн (ойн ус зохицуулах, хөрс хамгаалах, нүүрсхүчлийн хийг шингээх, нийгэм, амралт зугаалгын ач холбогдол зэрэг экологийн ач холбогдлын үнэлгээ) экологи эдийн засгийн үнэлгээ нь **6 146 036 245 668** (Зургаан их наяд нэг зуун дөчин зургаан тэрбум гучин зургаан сая хоёр зуун дөчин таван мянга зургаан зуун жаран найм) төгрөг.

Увс аймгийн ойгоор бүрхэгдсэн талбайн нийт экологи эдийн засгийн үнэлгээ **10 940 142 342 038** (Арван их наяд есөн зуун дөчин тэрбум нэг зуун дөчин хоёр сая гурван зуун дөчин хоёр мянга гучин найман) төгрөгөөр үнэлэгдэж байна.

Ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн экологи эдийн засгийн үнэлгээ (төгрөг)

Ангилал	Газрын төрөл	Хамгаалалтын бүс-Нэгдүгээр муж			Ашиглалтын бүс-Хоёрдугаар муж			Нийт	
		Талбай (га)	1 га талбайн үнэлгээ (төг)	Үнэлгээ (төг)	Талбай (га)	1 га талбайн үнэлгээ (төг)	Үнэлгээ (төг)	Талбай (га)	Үнэлгээ (төг)
Шууд үр ашгийн	Тармаг мод	24994	13,593,272.00	339,750,240,368.00	687	8,934,545.00	6,138,032,415.00	25681	345,888,272,783.00
	Шатсан талбай	1104	10,147,091.00	11,202,388,464.00	30	6,700,909.00	201,027,270.00	1134	11,403,415,734.00
	Мод бэлтгэсэн талбай	1850	9,062,182.00	16,765,036,700.00	159	5,935,091.00	943,679,469.00	2009	17,708,716,169.00
	ХШӨН талбай	2685	11,295,818.00	30,329,271,330.00	27	7,466,727.00	201,601,629.00	2712	30,530,872,959.00
	Дүн	30633		398,046,936,862.00	903		7,484,340,783.00	31536	405,531,277,645.00
Шууд бус үр ашгийн	Тармаг мод	24994	17,426,553.00	435,559,265,682.00	687	11,454,073.00	7,868,948,151.00	25681	443,428,213,833.00
	Шатсан талбай	1104	13,008,554.00	14,361,443,616.00	30	8,590,554.00	257,716,620.00	1134	14,619,160,236.00
	Мод бэлтгэсэн талбай	1850	11,617,702.00	21,492,748,700.00	159	7,608,777.00	1,209,795,543.00	2009	22,702,544,243.00
	ХШӨН талбай	2685	14,481,220.00	38,882,075,700.00	27	9,572,332.00	258,452,964.00	2712	39,140,528,664.00
	Дүн	30633		471,413,457,998.00	903		9,336,460,314.00	31536	519,890,446,976.00
Нийт	Тармаг мод	24994	31,019,825.00	775,309,506,050.00	687	20,388,618.00	14,006,980,566.00	25681	789,316,486,616.00
	Шатсан талбай	1104	23,155,645.00	25,563,832,080.00	30	15,291,463.00	458,743,890.00	1134	26,022,575,970.00
	Мод бэлтгэсэн талбай	1850	20,679,884.00	38,257,785,400.00	159	13,543,868.00	2,153,475,012.00	2009	40,411,260,412.00
	ХШӨН талбай	2685	25,777,038.00	69,211,347,030.00	27	17,039,059.00	460,054,593.00	2712	69,671,401,623.00
	Дүн	30633		839,131,123,530.00	903		16619199468	31536	925,421,724,621.00

Ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн шууд үр ашгийн (ойн нөөц, ойн дагалт баялгийн үнэлгээ) экологи эдийн засгийн үнэлгээ) **405 531 277 645** (Дөрвөн зуун таван тэрбум таван зуун гучин нэгэн сая хоёр зуун далан долоон мянга зургаан зуун дөчин тав) төгрөг.

Ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн шууд бус үр ашгийн (ойн ус зохицуулах, хөрс хамгаалах, нүүрсхүчлийн хийг шингээх, нийгэм, амралт зугаалгын ач холбогдол зэрэг экологийн ач холбогдлын үнэлгээ) экологи эдийн засгийн үнэлгээ нь **519 890 446 976** (Таван зуун арван есөн тэрбум найман зуун ерэн сая дөрвөн зуун дөчин зургаан мянга есөн зуун далан зургаа) төгрөг.

Ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн экологи эдийн засгийн үнэлгээ **925 421 724 621** (Есөн зуун хорин таван тэрбум дөрвөн зуун хорин нэгэн сая долоон зуун хорин дөрвөн мянга зургаан зуун хорин нэг) төгрөг болж байна.

Ойн талбайн экологи эдийн засгийн үнэлгээ

Ангилал	Ойгоор бүрхэгдсэн талбай (төгрөг)	Ойгоор бүрхэгдээгүй талбай (төгрөг)	Нийт үнэлгээ (төгрөг)
Шууд үр ашгийн	4,794,106,096,370.00	405,531,277,645.00	5,199,637,374,015.00
Шууд бус үр ашгийн	6,146,036,245,668.00	519,890,446,976.00	6,665,926,692,644.00
Нийт	10,940,142,342,038.00	925,421,724,621.00	11,865,564,066,659.00

Ойн талбайн шууд үр ашгийн үнэлгээ нь **5 199 637 374 015** (Таван их наяд нэг зуун ерэн есөн тэрбум зургаан зуун гучин долоон сая гурван зуун далан дөрвөн мянга арван тав) төгрөг.

Ойн талбайн шууд бус үр ашгийн үнэлгээ **6 665 926 692 644** (Зургаан их наяд зургаан зуун жаран таван тэрбум есөн зуун хорин зургаан сая зургаан зуун ерэн хоёр мянга зургаан зуун дөчин дөрөв) төгрөг.

Увс аймгийн ойн талбайн экологи эдийн засгийн үнэлгээг ойгоор бүрхэгдсэн талбай болон ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн нийлбэрээр тооцож үнэлбэл нийт үнэлгээ нь **11 865 564 066 659** (Арван нэгэн их наяд найман зуун жаран таван тэрбум таван зуун жаран дөрвөн сая жаран зургаан мянга зургаан зуун тавин ес) төгрөг болж байна.

Ойн сангийн экологи эдийн засгийн үнэлгээг талбайгаар тооцохоос гадна мөн ойн нөөцөөр тооцож боддог. Увс аймгийн ойн сангийн байгалийн ойн нөөцийн шууд үр ашгийн үнэлгээ **4 141 729 612 834** (Дөрвөн их наяд нэг зуун дөчин нэгэн тэрбум, долоон зуун хорин есөн мянга зургаан зуун арван хоёр мянга найман зуун гучин дөрөв) төгрөг.

Байгалийн ойн нөөцийн шууд бус үр ашгийн үнэлгээ **5 309 643 089 308** (Таван их наяд гурван зуун есөн тэрбум зургаан зуун дөчин гурван сая наян есөн мянга гурван зуун найман) төгрөг.

Увс аймгийн байгалийн ойн нөөцийн нийт экологи эдийн засгийн үнэлгээ **9 451 372 702 142** (Есөн их наяд дөрвөн зуун тавин нэгэн тэрбум гурван зуун далан хоёр сая долоон зуун хоёр мянга нэг зуун дөчин хоёр) төгрөг болж байна.

Увс аймгийн ойн нөөцийн экологи эдийн засгийн үнэлгээг 18-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Ойн нөөцийн экологи эдийн засгийн үнэлгээ (төгрөг)

Модны төрөл	Хамгаалалтын бүс-Нэгдүгээр муж			Ашиглалтын бүс-Хоёрдугаар муж			Нийт	
	Ойн нөөц (м ³)	1 м ³ -н үнэлгээ (төг)	Дүн (төг)	Ойн нөөц (м ³)	1 м ³ -н үнэлгээ (төг)	Дүн (төг)	Ойн нөөц (м ³)	Үнэлгээ (төг)
Шинэс	15481190	249,877.00	3,868,393,313,630.00	161892	161,892.00	26,209,019,664.00	15643082	3,894,602,333,294.00
Хуш	209690	411,769.00	86,343,841,610.00		266,301.00		209690	86,343,841,610.00
Гацуур	21270	374,228.00	7,959,829,560.00		245,184.00		21270	7,959,829,560.00
Хус	29850	146,641.00	4,377,233,850.00		95,024.00	-	29850	4,377,233,850.00
Улиас	594790	124,352.00	73,963,326,080.00		80,946.00	-	594790	73,963,326,080.00
Хайлаас	880	172,450.00	151,756,000.00		113,794.00		880	151,756,000.00
Бургас	674060	110,274.00	74,331,292,440.00		73,907.00	-	674060	74,331,292,440.00
Дүн	17011730		4,115,520,593,170.00	161892		26,209,019,664.00	17173622	4,141,729,612,834.00
Шинэс	15481190	320,339.00	4,959,228,923,410.00	161892	207,544.00	33,599,713,248.00	15643082	4,992,828,636,658.00
Хуш	209690	527,883.00	110,691,786,270.00		341,394.00		209690	110,691,786,270.00
Гацуур	21270	479,757.00	10,204,431,390.00		314,323.00		21270	10,204,431,390.00
Хус	29850	187,993.00	5,611,591,050.00		121,819.00	-	29850	5,611,591,050.00
Улиас	594790	159,418.00	94,820,232,220.00		103,772.00	-	594790	94,820,232,220.00
Хайлаас	880	221,079.00	194,549,520.00		145,882.00		880	194,549,520.00
Бургас	674060	141,370.00	95,291,862,200.00		94,748.00	-	674060	95,291,862,200.00
Дүн	17011730		5,276,043,376,060.00	161892		33,599,713,248.00	17173622	5,309,643,089,308.00
Шинэс	15481190	570,216.00	8,827,622,237,040.00	161892	369,436.00	59,808,732,912.00	15643082	8,887,430,969,952.00
Хуш	209690	939,652.00	197,035,627,880.00		607,695.00		209690	197,035,627,880.00
Гацуур	21270	853,985.00	18,164,260,950.00		559,507.00		21270	18,164,260,950.00
Хус	29850	334,634.00	9,988,824,900.00		216,843.00	-	29850	9,988,824,900.00
Улиас	594790	283,770.00	168,783,558,300.00		184,718.00	-	594790	168,783,558,300.00
Хайлаас	880	393,529.00	346,305,520.00		259,676.00		880	346,305,520.00

Бургас	674060	251,644.00	169,623,154,640.00		168,655.00	-	674060	169,623,154,640.00
Дүн	17011730		9,391,563,969,230.00	161892		59,808,732,912.00	17173622	9,451,372,702,142.00

ГУРАВДУГААР БҮЛЭГ

ОЙН САНГИЙН ӨӨРЧЛӨЛТ

Монгол орны ойн экосистемийн тэнцвэрт байдлыг алдагдуулж, байгалийн ойг бууруулах өөрчлөлт оруулахад ойн түймэр, эмх замбараагүй хийгддэг мод бэлтгэл, ойн хортон шавжийн үржил, тархалт мөн бэлчээрийн малын нөлөө зэрэг хүчин зүйл голлон нөлөөлж байдаг.

Үүний зэрэгцээ уур амьсгалын хуурайшилт, дулааралт нь ойн нөөцийг аажмаар багасгахад хүргэж буй байгалийн хүчин зүйлийн нэг болж байна. Байгалийн хүчин зүйлээс гадна хүний сөрөг үйл ажиллагааны нөлөөллөөс ойн нөөц хомсдож, ойн чанар, чансаа улам буурсаар байна.

Монгол улс нь ойн баялгаар ядмаг орны тоонд орох бөгөөд ойн сангийн хувирал, өөрчлөлт, тэдгээрт нөлөөлж буй хүчин зүйл, цаашдын хандлагыг тухай бүр тогтоож байх нь ойн баялгийг зүй зохистой ашиглахад чухал ач холбогдолтой.

Ой зохион байгуулалтын ажлын нэг зорилго нь тухайн газар нутгийн ойн сангийн төлөв байдал, талбай, тархалтыг тогтоож түүнд гарсан өөрчлөлт түүний шалтгааныг тооцож цаашид хэрэгжүүлэх ойн аж ахуйн арга хэмжээг оновчтой төлөвлөх явдал юм.

3.1. Ойн сангийн талбайн газрын төрлийн өөрчлөлт

Ойн сангийн өөрчлөлтийг гаргахдаа 2011 оны ой зохион байгуулалтын ажлын дүн мэдээг 2020 оны давтан ой зохион байгуулалтын ажлын дүн мэдээтэй харьцуулан газрын төрлийн ангиллыг 19-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Хүснэгт-19

Ойн сангийн газрын төрлийн өөрчлөлт

Ойн сангийн талбайн төрөл	Газрын төрөл	2011 оны ой зохион байгуулалт	2020 оны ой зохион байгуулалт	Зөрүү
Ойгоор бүрхэгдсэн талбай	Байгалийн ой	197347	173593	-23754
	Сөөг торлог	3552	2027	-1525
	Таримал ой	30	36	6
	Дүн	200929	175656	-25273
Ойгоор бүрхэгдээгүй талбай	Тармаг мод	26678	25681	-997
	Түймэрт нэрвэгдсэн	2042	1134	-908
	Мод бэлтгэсэн	1971	2009	38
	Ойжиж буй	629		-629
	ХШӨН	26	2,712	2686
	Дүн	31346	31536	190
Ойн талбайн дүн		232275	207192	-25083
Ойн бус талбайн	Цагаан энгэр	4353	3168	-1185
	МҮГ	1	1	0
	Таг царам		46	46
Ойн бус талбайн дүн		4,354	3,215	-1139
Ойн сангийн талбай		236629	210407	-26222

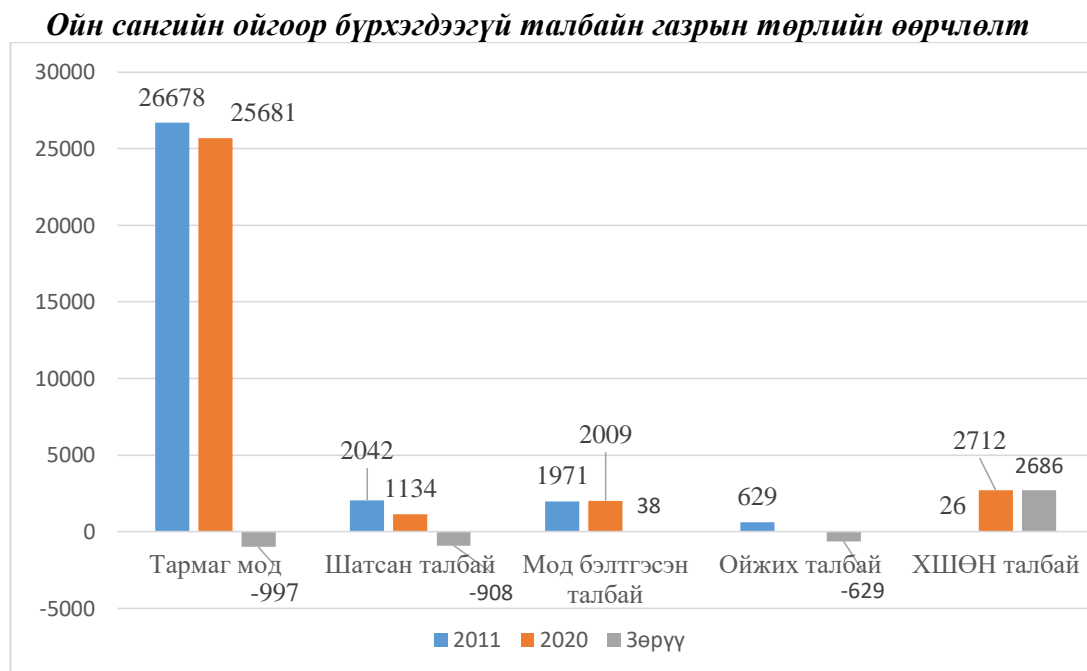
Увс аймгийн ойн сангийн ойгоор бүрхэгдсэн талбайн газрын төрлийн өөрчлөлтийг 8-р график, ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн газрын төрлийн өөрчлөлтийг 9-р графикаар харуулав.

График-8.

Ойн сангийн ойгоор бүрхэгдсэн талбайн газрын төрлийн өөрчлөлтийн хүснэгтээс харахад байгалийн ой 23754 га, бут, сөөг 1525 га талбайгаар тус тус багассан бол таримал ой 6 га талбайгаар нэмэгдэж ойгоор бүрхэгдсэн талбай 25273 га талбайгаар багассан байна.

График-9.

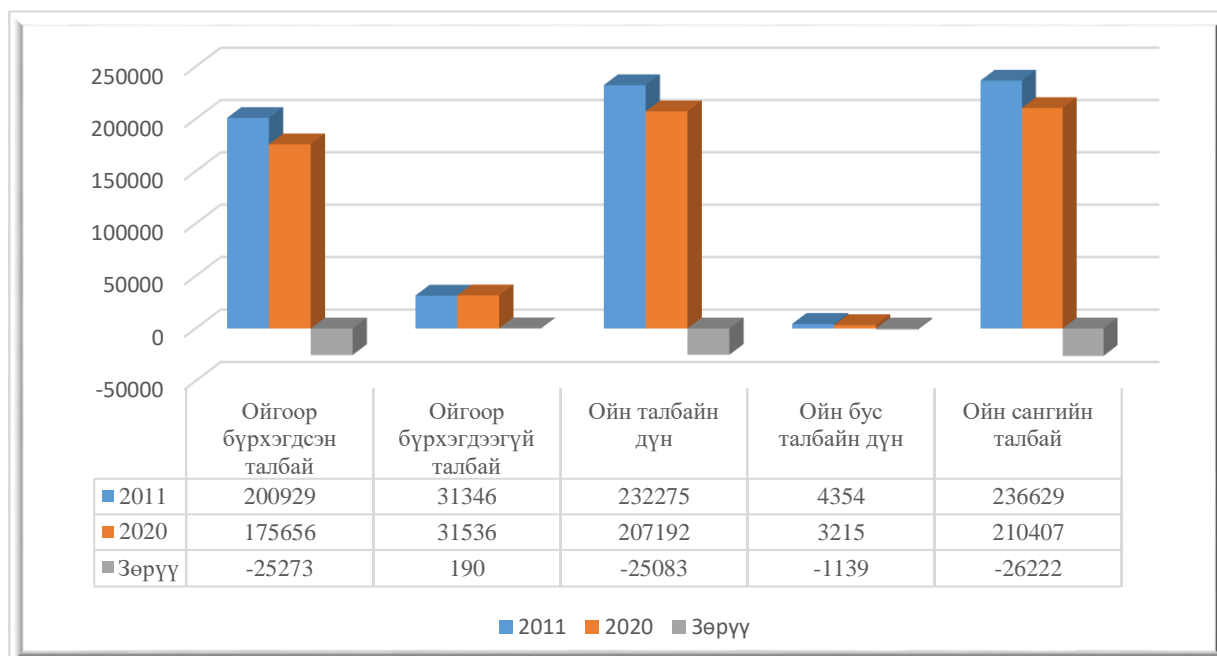

Ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн ангилалд тармаг мод 997 га, шатсан талбай 908 га, ойжиж буй талбай 629 га талбайгаар тус тус багассан бол мод бэлтгэсэн талбай 38 га, ойн хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн талбай 2686 га талбайгаар нэмэгдсэнээр ойгоор бүрхэгдээгүй талбай 190 га талбайгаар нэмэгдсэн байна.

Увс аймгийн ойн сангийн ангиллын төрлийн өөрчлөлтийг 10-р графикаар харуулав.

График-10

Ойн сангийн талбайн ангиллын өөрчлөлт

Ойн сангийн ангиллын өөрчлөлтийг харуулсан графикаас харахад ойгоор бүрхэгдсэн талбай 25273 га талбайгаар багассан бол ойгоор бүрхэгдээгүй талбай 190 га талбайгаар нэмэгдсэнээр ойн талбай 25083 га талбайгаар багассан үзүүлэлттэй байна.

Харин ойн бус талбайн ангилалд цагаан энгэр 1185 га талбайгаар багассан бол таг царам 46 га талбайгаар нэмэгдсэнээр ойойн бус талбай 1139 га талбайгаар хасагдсан байна.

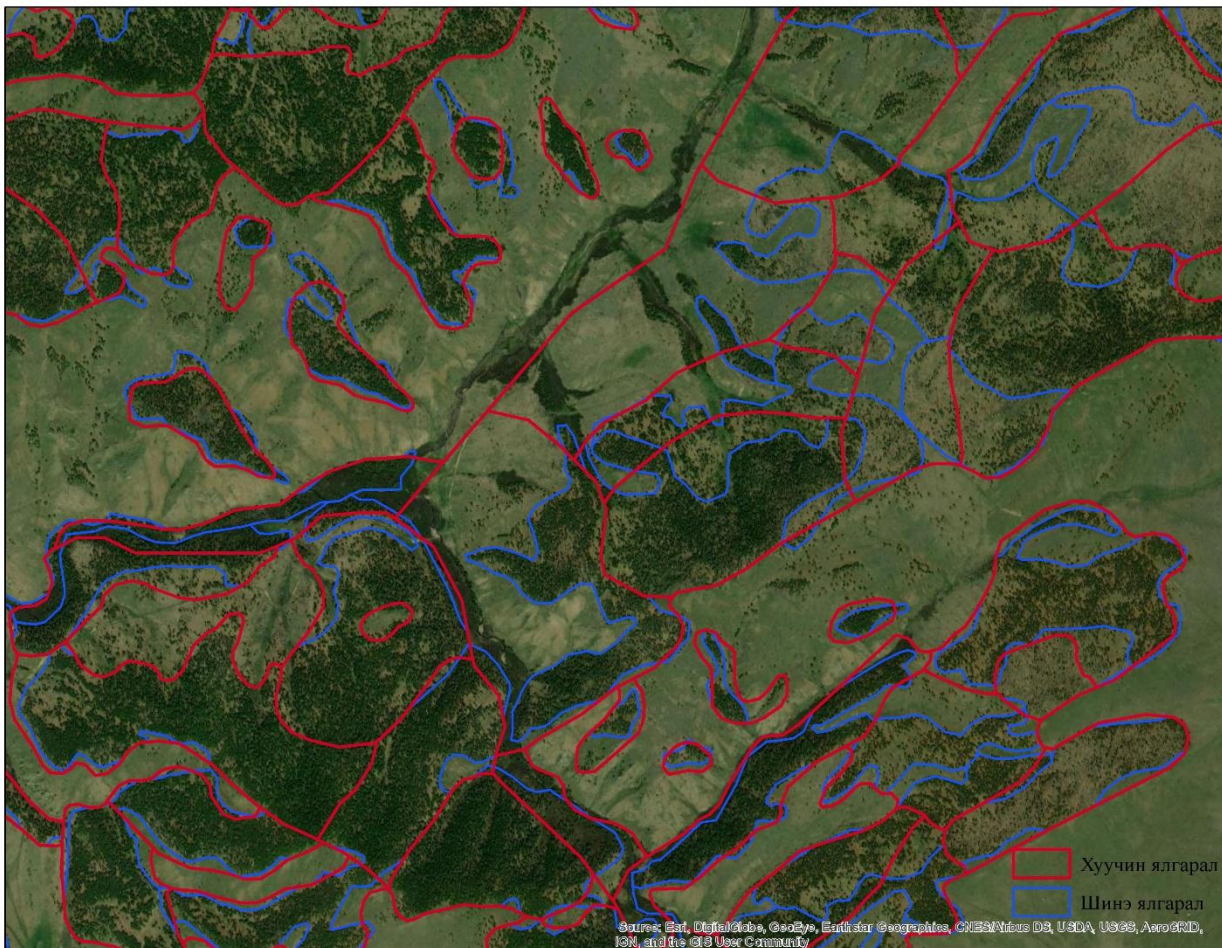
Ойн талбай 25083 га, ойн бус талбай 1139 га талбайгаар тус тус багассанаар ойн сангийн талбай нийт дүнгээрээ 26222 га талбайгаар багассан үзүүлэлттэй гарсан байна.

Ойн бус талбайн хэмжээ буурсан шалтгаан нь ойн сангийн газрын төрлийн ангиллын дагуу зөвхөн ой дотор байгаа том хэмжээний цагаан энгэр болон цаг царам, ойн цоорхойг бүртгэж тал хээртэй хил залгаа том хэмжээний цагаан энгэрийг ойн сангаас хасаж тооцсонтой холбоотой юм.

Увс аймгийн ойн санд хийгдсэн ой зохион байгуулалтын бэлтгэл ажил, материал боловсруулалтын зураглалын ажлыг Засгийн газрын 2009.01.28-ны “Геодезийн солбицол, өндөр тусгагийн нэгдсэн тогтолцоог батлах тухай” 25-р тогтоолын дагуу Олон улсын WGS-84 солбицлын систем, өндрийн сүлжээний Балтийн тэнгисийн тогтолцоог, том дунд масштабын байр зүйн зураглалд дэлхийн хөндлөн меркаторын UTM (UNIVERSAL TRANSVERS MERCATER) тусгагийг хэрэглэж тодорхойлж, олон цаг хугацааны орон зайн утга бүхий сансрын зурагт тайлал тодруулалтын ажлыг гүйцэтгэсэнээр ойн сангийн өөрчлөлтийг нарийвчлан гаргах нөхцөл бүрдсэнээр дараахь ажилбаруудыг хийв.

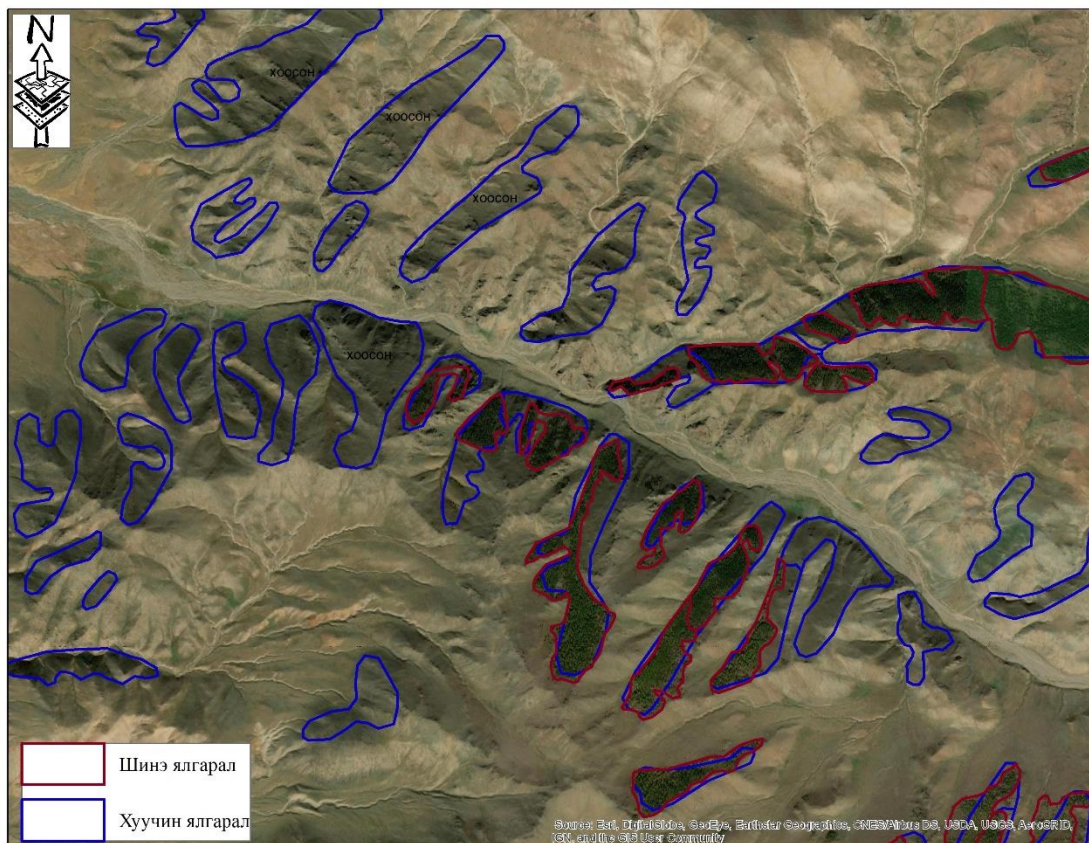
- Үүнд: Увс аймгийн ойн сангийн нийт талбай 26222 га талбайгаар багасаж гарсан бөгөөд өмнөх оны ой золхион байгуулалтын ажлаар газрын налуу ихтэй сүүдэр туссан хэсэг, ойн цоорхой буюу ойгүй талбайг ойн талбайн ангиллаар бүртгэж авсан 11023 га бүхий 747 ялгарлыг ойн талбайгаас хасаж тооцов.
- Ойн сангийн талбайд бүртгэгдээгүй орхигдсон 5946 га талбай бүхий 895 ялгарлыг ойн санд шинээр бүртгэж авсан.
- Өмнөх оны ой зохион байгуулалтын 203661 га талбайг хамарсан 12421 ялгаралд орон зайн засвар хийв.
- Ойн санд бүртгэгдээгүй Завхан, Өмнөговь сумдын ойн санг шинээр бүртгэж авсан.
- Зургийн проекцын зөрүүг засварласнаар 15999 га ойн талбай багасаж гарсан.

Дээрх шалтгаанууд нь ойн сангийн талбайд гарсан өөрчлөлтөд гол нөлөө үзүүлж байгаа бөгөөд үүнээс өөр нэг шалтгаан бол ой зохион байгуулалтын ажлын суурь зурагт нарийвчлал өндөртэй хиймэл дагуулын мэдээ ашиглан ойн хил хязгаарыг илүү бодитой тогтоосон явдал юм. Үүнээс үүдэж ойн сангийн талбайд ихээхэн хэмжээний өөрчлөлт гарч байна.

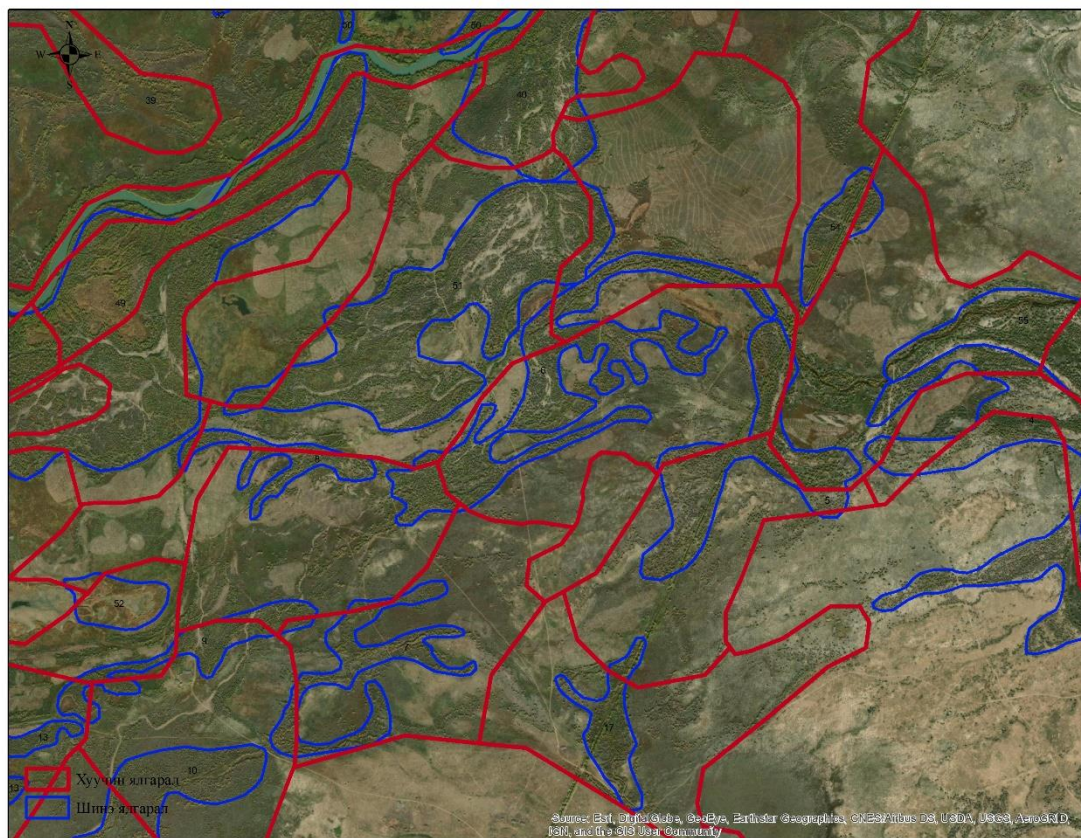

Ойн талбайд гарсан өөрчлөлтийн жишээг дараах зургуудаар тодруулж харуулав.

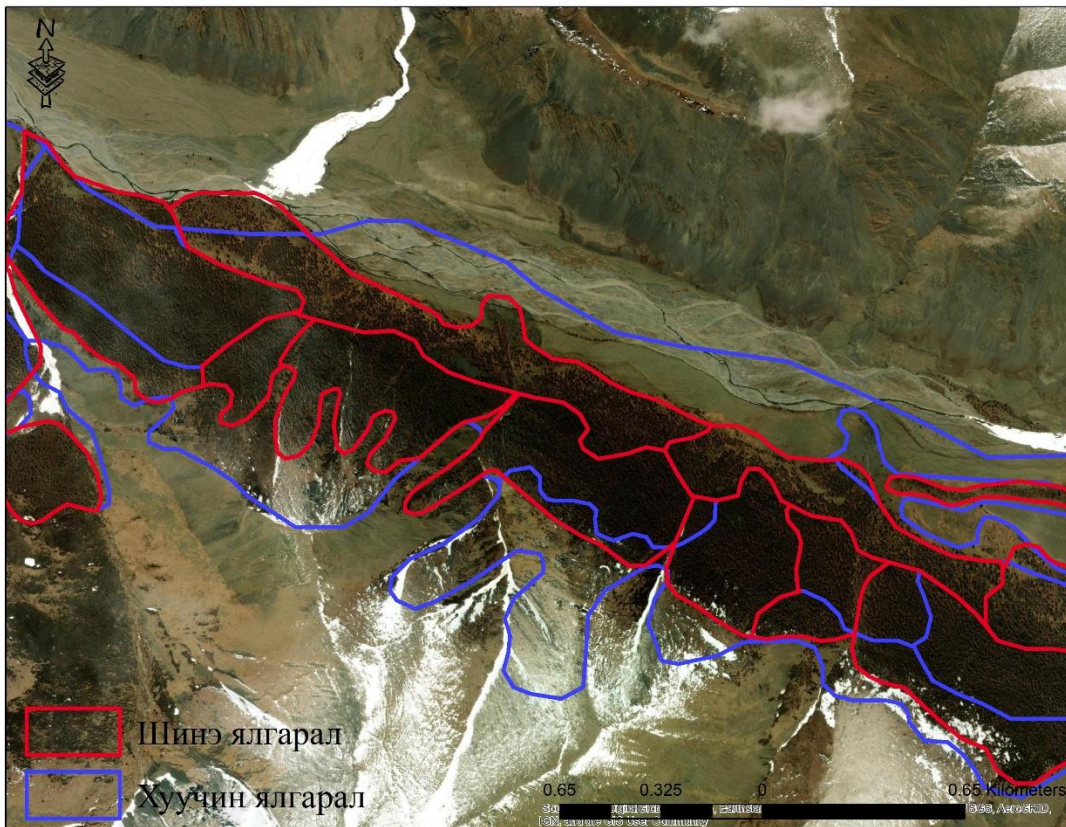
Зураг-10. Ойн талбайн хил хязгаарыг нарийвчлан зурсан байдал.

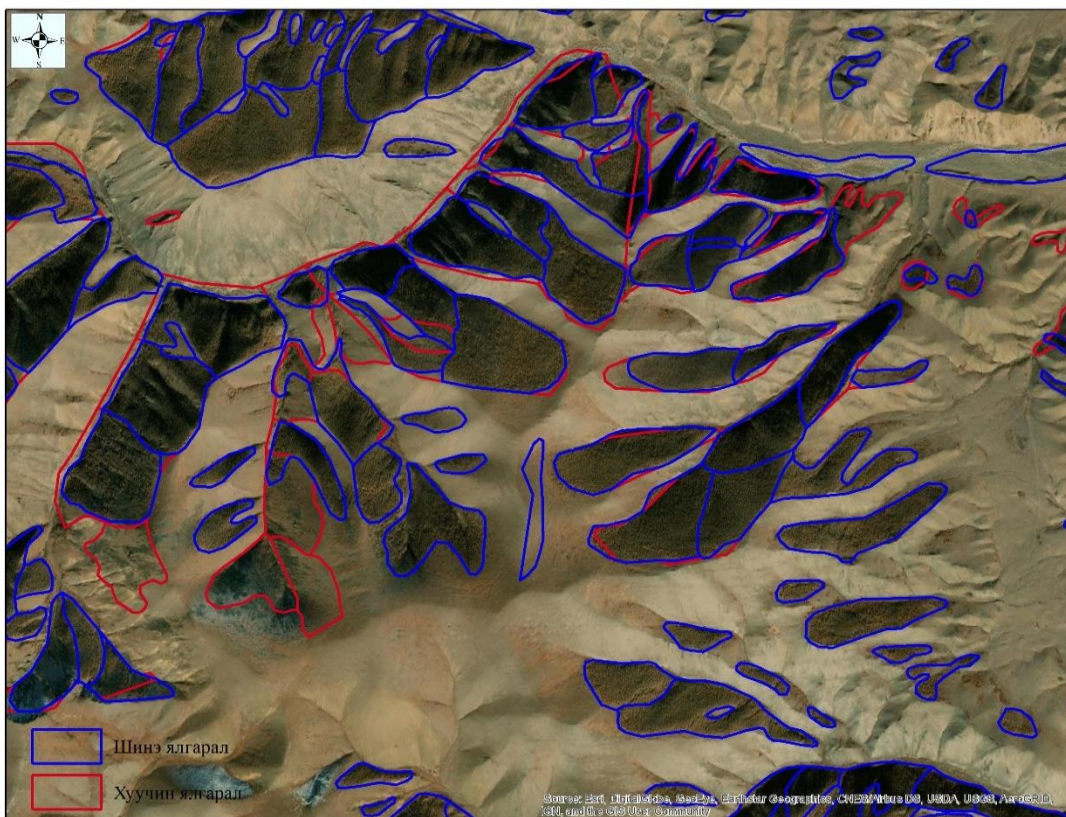
Зураг-11. Түргэн сумын ойн сангаас ойгүй талбай хасагдсан байдал

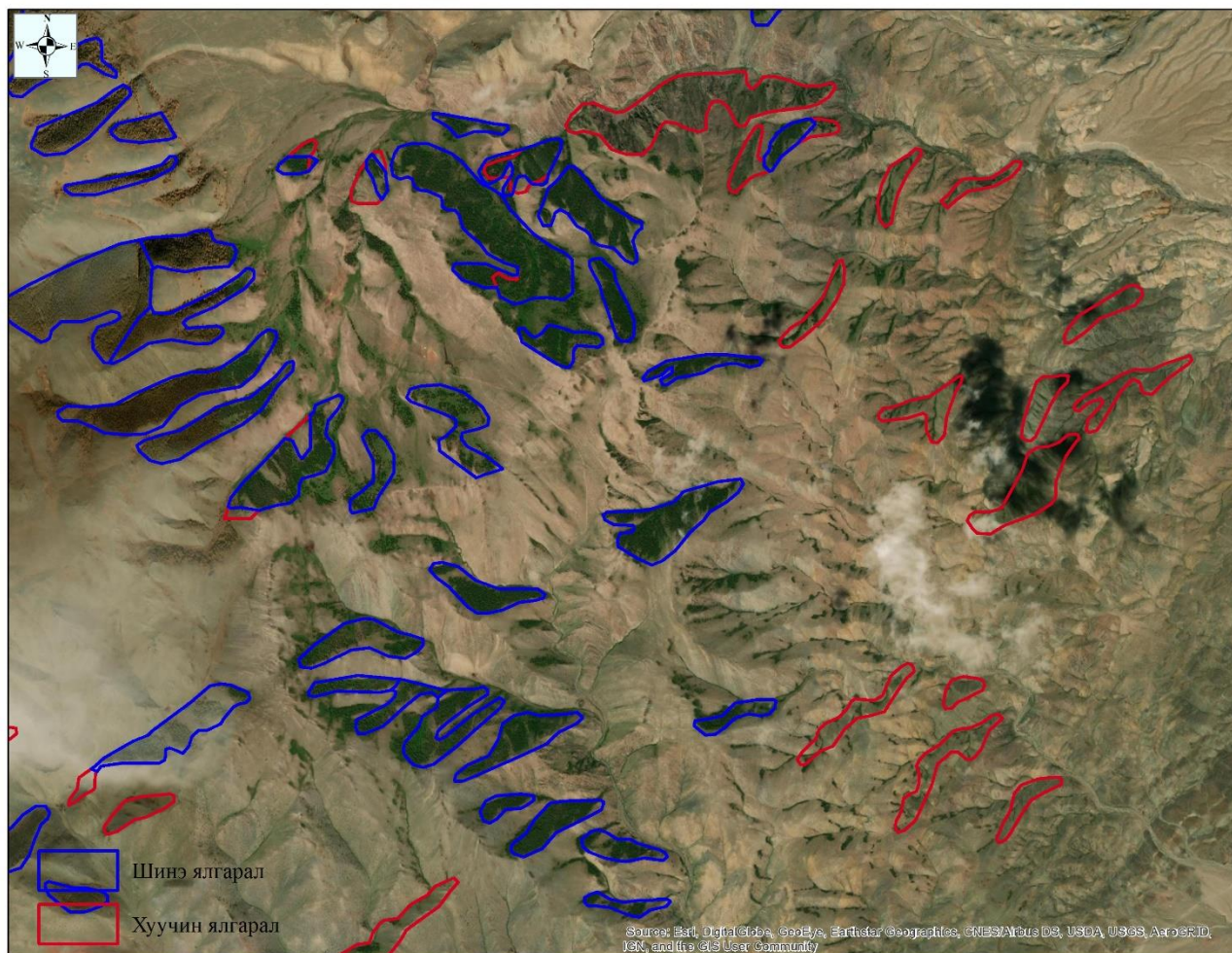
Зураг-12. Тэсийн голын дагуух ойн талбайн хил хязгаарыг нарийвчлан ялгав.

Зураг-13. Бөхмөрөн сум-ийн талбайн хил хязгаарыг бодитой тогтоов.

Зураг-14. Сагил сум-Ойн санд бүртгээгүй талбайг нэмж бүртгэв.

Зураг-15. Сагил сум-Ойгүй талбайг бүртгэсэн болон орхигдсон ойн талбайг шинээр бүртгэж авсан байдал.

Увс аймгийн ойн санд өөрчлөлт (хасагдсан болон шинээр нэмэгдсэн мөн проекцын засвар хийгдсэн) орсон шалтгааныг сум тус бүрээр гаргаж 20-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Увс аймгийн ойн талбайн өөрчлөлт /сум тус бүрээр/

д/д	Сум	Нийт талбай (га)		Талбайн зөрүү (га)	Проекцын зөрүү (га)	Хасагдсан талбай		Шинээр нэмэгдсэн		Орон зайн засвар хийгдсэн (үндсэн)		2020 оны нийт дүн			
		хуучин	шинэ			ялгарлын тоо (шир)	Талбай (га)	ялгарлын тоо (шир)	Талбай (га)	ялгарлын тоо (шир)	Талбай (га)	ялгарлын тоо (шир)	Талбай (га)	ялгарлын тоо (шир)	Талбай (га)
1	Баруунтуруун	13440	12809	-631	13	50	644	20	149	643	12660	663	12809		
2	Бөхмөрөн	4455	3890	-565	-2	12	563	7	47	122	3843	129	3890		
3	Давст	13424	11024	-2400	-1612	28	788	11	200	325	10824	336	11024		
4	Зүүнговь	1231	401	-830	-291	30	539	1	1	25	400	26	401		
5	Зүүнхангай	25011	23952	-1059	-649	63	410	45	147	1547	23805	1592	23952		
6	Малчин	9097	7785	-1312	-876	69	436	69	244	930	7541	999	7785		
7	Наранбулаг	6743	6831	88	232	30	144	11	49	1078	6782	1089	6831		
8	Өндөрхангай	41697	40896	-801	-7	70	794	213	2197	2039	38699	2252	40896		
9	Сагил	16949	15515	-1434	-579	72	855	29	344	901	15171	930	15515		
10	Тариалан	2997	1833	-1164	-1138	5	26	11	103	197	1730	208	1833		
11	Түргэн	18879	17296	-1583	-337	124	1246	140	651	1039	16645	1179	17296		
12	Тэс	47629	31580	-16049	-12563	122	3486	9	157	1102	31423	1111	31580		
13	Ховд	5045	4564	-481	162	20	643	16	162	116	4402	132	4564		
14	Хяргас	10102	10403	301	433	18	132	175	542	1010	9861	1185	10403		
15	Цагаанхайрхан	15879	15377	-502	-232	28	270	43	171	1047	15206	1090	15377		
16	Улаангом	4051	5451	1400	1447	6	47	95	782	300	4669	395	5451		
17	Завхан		6	6	6			3	6			3	6		
18	Өмнөговь		794	794	794			96	794			96	794		
	Нийт дүн	236629	210407	-26222	-15999	747	11023	895	5946	12421	203661	13316	210407		

3.2. Байгалийн ойн насны бүлгийн өөрчлөлт

Хүснэгт-21

Байгалийн ойн насны бүлгийн өөрчлөлт

Модны төрөл	Ой зохион байгуулалт хийсэн он	Залуу ой		Дунд насны ой		Болц гүйцэж яваа ой		Болц гүйцсэн, хөгшин ой		Бүх дүн	
		талбай	нөөц	талбай	нөөц	талбай	нөөц	талбай	нөөц	талбай	нөөц
Шинэс	2011	390	22070	11170	1229270	30139	3521860	99658	14131410	140967	18882540
	2020	2156	74930	15576	1524700	24642	2884670	92238	12967100	134612	17451400
зөрүү		1766	52860	4406	295430	-5497	-637190	-7420	-1164310	-6745	-1453210
Хуш	2011			45	5800	1458	237200	24	6720	1527	249720
	2020	217	31470	135	16940	951	150390	33	10890	1336	209690
зөрүү		217	31470	90	11140	-507	-86810	9	4170	-191	-40030
Гацуур	2011			86	7740	244	26330			330	34070
	2020					195	21270			195	21270
зөрүү				-86	-7740	-49	-5060			-135	-12800
Хус	2011	68	1200	1208	40330	39	2590			1315	44120
	2020	71	1690	762	21590	44	2200	110	4370	987	29850
зөрүү		3	490	-446	-18740	5	-390	110	4370	-328	-14270
Улиас	2011	202	4040	5189	283370	1368	100880	4381	319040	11140	707330
	2020	142	3460	1759	84080	2659	157340	4503	349910	9063	594790
зөрүү		-60	-580	-3430	-199290	1291	56460	122	30870	-2077	-112540
Хайлаас	2011									0	0
	2020			22	880					22	880
Зөрүү				22	880					22	880
Бургас	2011	1970	25070	39708	996750					41678	1021820
	2020	1382	19590	25996	654470					27378	674060
Зөрүү		-588	-5480	-13712	-342280					-14300	-347760
Дүн	2011	2630	52380	57406	2563260	33248	3888860	104063	14457170	197347	20961670
	2020	3968	131140	44250	2302660	28491	3215870	96884	13332270	173593	18981940
Зөрүү		1338	78760	-13156	-260600	-4757	-672990	-7179	-1124900	-23754	-1979730

Насны бүлгийн өөрчлөлтийн хүснэгтээс харахад залуу ойн талбай, нөөц нэмэгдсэн бол дунд насны болон болц гүйцэж яваа ой мөн болц гүйцсэн хөгшин ойн талбай, нөөц буурсан үзүүлэлттэй байна.

Залуу ойн талбай 1338 га, нөөц 78760 шоо.метрээр нэмэгдсэн нь байгалийн аясаар тэлж ургах явц хэвийн байгааг харуулж байгаа бөгөөд тэлж ургасан ойн талбайг шинээр бүртгэж авсан явдал юм.

Бусад насны бүлгийн талбай, нөөц буурсан нь ойн түймэр, ойн хөнөөлт шавжийн нөлөөгөөр ойгоор бүрхэгдсэн талбай ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн ангилалд шилжсэнээс гадна ойн сангийн нийт талбай буурсан үзүүлэлттэй шууд хамааралтай юм.

Байгалийн ойн талбай, нөөцийн хомсдол нь ойн түймэр, хууль бус мод бэлтгэл, ойн хөнөөлт шавж өвчний хөнөөлийн сөрөг нөлөө төдийгүй ойд хэрэгжүүлэх шаардлагатай ойн аж ахуйн арга хэмжээнүүд хийгдэхгүй байгааг харуулж байна. Нөгөө талаар сүүлийн жилүүдэд тохиолдож байгаа уур амьсгалын өөрчлөлтөөс болж ойн ургах орчин ихээхэн өөрчлөгдөж байгалийн сөрөг нөлөөллүүд ихэссэнтэй холбоотой.

Манай орны хувьд ойн экосистемийн тэнцвэрт байдлыг алдагдуулж, байгалийн ойн үүрэг ач холбогдлыг бууруулж байгаа гол хүчин зүйлс нь дараах шалтгаанаас үүдэлтэй байдаг. Үүнд:

- Дэлхий нийтийг хамарсан уур амьсгалын өөрчлөлт, дулаарал, хуурайшилт
- Хүний болгоомжгүй үйлдлээс үүдэн гарч буй ойн түймэр
- Ойн хөнөөлт шавжийн хэт олшролын улмаас ойн санд учирч буй хор нөлөө
- Ойн санд хэрэгжүүлбэл зохих ойн аж ахуйн арга хэмжээ хийгддэггүй байдал
- Эмх замбараагүй мод бэлтгэл, хууль бус үйл ажиллагаа
- Бэлчээрийн хомсдолтой холбоотой ойн сан дахь мал бэлчээрлэлт зэрэг болно.

Ойн түймэр: Монгол орны ойд хавар, намрын улиралд гал түймэр гарах магадлал өндөр байдаг бөгөөд ой хээрийн түймэрт олон мянган га талбай өртөж доройтож байна.

Ойн хөнөөлт шавж, түүний нөлөө: Байгалийн ойд олон зүйл шавьж, мод өөр хоорондоо харилцан уялдаатай оршин амьдарч ойн экологийн тэнцвэрт байдалд эерэг, сөрөг нөлөө үүрэг гүйцэтгэдэг. Мод сөөгөөр хооллогч шавжийг дотор нь үр боргоцойгоор, нахиа найлзуураар, навч шилмүүсээр, иш холтосоор, үндсээр хооллогч гэсэн экологийн 5 бүлэгт хуваадаг. Эдгээр шавж нь хөгжлийн хүрэнцэрийн үе шатандаа навч, шилмүүсийг үгүйртэл идэж модыг физиологийн доройтолд хүргэдэг.

Бэлчээрийн мал аж ахуй: Малын тоо толгой хэт өсөж, бэлчээр ашиглалтын зохисгүй ажиллагаанаас бэлчээрийн даац хэтэрч, нөгөө талаар уул уурхай, барилга байгууламжийн үйл ажиллагааны улмаас бэлчээр нутаг хомсдох, уур амьсгалын өөрчлөлт эрчимтэй явагдаж, бэлчээрийн эрх зүйн зохицуулалт хангалтгүй зэрэг олон шалтгааны улмаас ой бүхий газарт мал бэлчээрлэх явдал ихэссэн. Монгол улсын нийт мал сүргийн 28 хувь ой мод бүхий газар нутагт бэлчиж байна.

Хууль бус мод бэлтгэл: Ядуурал, ажилгүйдэл болон хяналт шалгалт хангалтгүй, торгууль шийтгэл бага байгаатай холбоотойгоор хууль бусаар мод бэлтгэж байгаа нь зарим газарт ойн нөөц ихээр хомсдоход хүргэж байна.

Дээрх нөхцөл байдал нь агаарын бохирдлыг бууруулж, хүлэмжийн хий гэгдэх нүүрсхүчлийн хийг шингээн хүчилтөрөгчийг ялгаруулж байдаг нандин орчин болсон ойн сан хөмрөг ихээр хумигдан ойн орчин доройтон бохирдож экологийн тэнцвэрт байдал алдагдахад хүргэж байдаг. Увс аймгийн ойн сангийн байгалийн ойн таксацын дундаж үзүүлэлтийн өөрчлөлтийг 22-р хүснэгтээр үзүүлэв.

3.3. Байгалийн ойн таксацын дундаж үзүүлэлтийн өөрчлөлт

Хүснэгт -22

Байгалийн ойн таксацын дундаж үзүүлэлтийн өөрчлөлт

Ой зохион байгуулалт хийсэн он	Модны төрөл	Байгалийн ой (га)	Бүх нөөц (ш.м)	Б.Г.Х ойн талбай (га)	Б.Г.Х ойн нөөц (ш.м)	Бүх дундаж өсөлт (ш.м)	Бүх дундаж			Б.Г.Х ойн 1 га-н нөөц (ш.м)	Байгалийн ойн 1 га талбайн	
							нас (жил)	бонитет	өтгөрөл		нөөц (ш.м)	өсөлт (ш.м)
2011	Шинэс	141357	18904610	99658	14131410	142904	131.07	4.56	0.53	139.7	138.9	1.00
2020		134612	17451400	92238	12967100	131868	132.3	4.5	0.53	140.6	129.6	1.0
зөрүү		-6745	-1453210	-7420	-1164310	-11036	1.27	-0.07	0	0.94	-9.27	0.0
2011	Хуш	1527	249720	24	6720	1817	144.75	4.52	0.57	56.00	172.79	1.15
2020		1336	209690	33	10890	1681	124.73	4.64	0.60	330.00	157.0	1.3
зөрүү		-191	-40030	9	4170	-136	-20.02	0.12	0.03	274	-15.79	0.2
2011	Гацуур	330	34070			322	108.28	4.50	0.55		102.00	1.1
2020		195	21270			193	110.00	4.72	0.53		109.1	1.0
зөрүү		-135	-12800			-129	1.72	0.22	-0.02		7.1	-0.1
2011	Хус	1315	44120			1284	31.54	4.8	0.47		31	0.96
2020		987	29850	110	4370	733	40.7	4.8	0.47	39.70	30.20	0.7
зөрүү		-328	-14270	110	4370	-551	9.17	-0.03	0	39.7	-0.8	-0.26
2011	Улиас	11140	707330	4381	319040	12730	51.31	4.45	0.49	74.87	65	1.30
2020		9063	594790	4503	349910	9159	64.9	4.38	0.49	77.7	65.6	1.0
зөрүү		-2077	-112540	122	30870	-3571	13.63	-0.07	0	2.83	0.6	-0.3
2011	Хайлаас											
2020		22	880			25	35.0	4.0	0.30		40.0	1.1
зөрүү		22	880			25	35.0	4.0	0.30		40	1.1
2011	Бургас	41678	1021820			41225	25.74	4.9	0.39		21	0.99
2020		27378	674060			26538	25.4	5.0	0.39		25	1.0

зөрүү		-14300	-347760			-14687	-0.34	0.1	0		3.6	0.0
2011	Дүн	197347	20961670	104063	14457170	200282		4.6	0.49	138.9	106.2	1.01
2020		173593	18981940	96884	13332270	170198		4.57	0.50	137.6	109.3	1.0
зөрүү		-23754	-1979730	-7179	-1124900	-30084		-0.05	0.01	-1.32	3.09	-0.01

Тайлбар: Б.Г.Х-болц гүйцсэн, хөгшин

Увс аймгийн ойн сангийн таксацын дундаж үзүүлэлтийн өөрчлөлтийн хүснэгтээс харахад байгалийн ойн талбай 23754 га талбайгаар, нөөц 1979730 шоо.метрээр буурсан байна. Энэ нь ойн бүтээмж буурч байгааг харуулж байна.

Бүх дундаж өсөлт шилмүүст ойд 11301 шоо.метрээр, навчит ойд 18784 шоо.метрээр нийт 30084 шоо.метрээр багассан байна.

Болц гүйцсэн хөгшин шилмүүст ойн 1 га-н нөөц 274.9 шоо.метр, навчит ойн нөөц 42.5 шоо.метрээр нэмэгдэж, нийт дүнгээр аймгийн хэмжээнд 3.09 шоо.метрээр буурсан байна.

Байгалийн ойн 1 га шилмүүст ойн нөөц 17.9 шоо.метрээр буурсан бол навчит ойн нөөц 43.4 шоо.метрээр нэмэгдсэн ба аймгийн хэмжээгээр нийт 3.08 шоо.метрээр өссөн байна. Байгалийн ойн 1 га талбайн өсөлт 0.01 шоо метрээр багассан үзүүлэлттэй байна.

Таксацын дундаж үзүүлэлтийн өөрчлөлтөнд байгалийн ойн талбайн өөрчлөлт ихээхэн нөлөөлж байгаагаас гадна ой зохион байгуулалтын ажлыг хэрэгжүүлсэн арга зүй ихээхэн нөлөөлж байна. Ой зохион байгуулалтын ажлыг өмнө нь нүдэн баримжаагаар үнэлж таксацын дундаж үзүүлэлтүүдийг тогтоож байсан бол энэ удаагийн ой зохион байгуулалтын ажлаар дээж талбайн хэмжилтэд тулгуурлан ойн таксацын үзүүлэлтүүдийг нарийвчлан тогтоосон нь таксацын дундаж үзүүлэлтийн өөрчлөлтөд томоохон нөлөө үзүүлж байна.

Таксацын дундаж үзүүлэлтүүд багасаж гарах өөр нэг нөхцөлд бол ойн түймэр, хөнөөлт шавжийн сөрөг нөлөө мөн ойн аж ахуйн арга хэмжээг цаг тухайд нь авч хэрэгжүлдэггүй зэрэг шалтгаанууд орно.

ДӨРӨВДҮГЭЭР БҮЛЭГ

ОЙН САНГИЙН ҮНДСЭН АШИГЛАЛТ

4.1. Ашиглалтын бүсийн ойн сан

Ойн сангаас зохих журам, заавар, стандартын дагуу ойн баялгийн даацад тохируулан мод, ойн дагалт баялгийг бэлтгэх үйл ажиллагааг ойг ашиглах гэж ойлгох бөгөөд ойн баялаг гэж ойн модны нөөц, түүний дагалт баялгийн нөөцийг хэлнэ. Ашиглах нөөц гэж ойн экосистемийн тэнцвэрт байдлыг хангах нөхцөлтэйгөөр тодорхой хугацаанд авч ашиглаж болох модны дээд хэмжээг хэлнэ. Ойд үндсэн ашиглалтын хэлбэрийг зөвхөн ашиглалтын бүсийн ойн санд хэрэгжүүлнэ.

Увс аймгийн ашиглалтын бүсийг тогтоохдоо “Ойн тухай” хуулийн 9-р зүйлийн 1 дэх заалтыг баримтлан тогтоов. Увс аймгийн ой бүхий сумдаас Зүүнхангай, Малчин, Түргэн сумдын ойн санд хамгаалалтын бүсэд хамрагдаагүй 2070062 шоо.метр нөөц бүхий 16800 га талбай ашиглалтын бүсийн ойн санд хамаарч байна. Үүнээс 74718960 шоо.метр нөөц бүхий 15666 га талбайг байгалийн ой эзэлж байна

Увс аймгийн ашиглалтын бүсийн ойн сангийн талбайн хэмжээг сум тус бүрээр гаргаж 23-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Хүснэгт-23

Увс аймгийн ашиглалтын бүсийн ойн талбай, нөөц /сум тус бүрээр/

д/д	Сумын нэр	Ашиглалтын бүс		
		Ойн сангийн талбай /га/	Байгалийн ой	
			Талбай /га/	Нөөц /шоо.метр/
1	Зүүнхангай	7007	6607	818960
2	Малчин	5112	4613	628580
3	Түргэн	4591	4446	522670
Аймгийн хэмжээгээр		16800	1566	1970210

Увс аймгийн ой бүхий бусад сумын ой нь хамгаалалтын шинж чанартай ба ойн нөөц багатай, тусгай хамгаалалтын чанартай ой юм. Хамгаалалтын бүсийн ой гээд ашиглахгүй байх нь зохисгүй бөгөөд өтөлсөн, хөгширсөн ой их байгаа тул арчилгаа, цэвэрлэгээний арга хэмжээг хэрэгжүүлж хатсан, унасан, шатсан, ойн хортон, шавжид нэрвэгдэж хатаж хуурайшсан болон хэт хөгшин моддыг авч ахуйн хэрэглээнд болон түлшинд ашиглах нь зүйтэй байдаг.

Ашиглалтын бүсэд хамаарах байгалийн ойн талбай, нөөц насны бүлгээр хуваарилагдсан байдлыг 24-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Хүснэгт-24

Ашиглалтын бүсийн байгалийн ойн талбай, нөөц насны бүлгээр тархах нь

Модны төрөл	Насны бүлэг								Дүн	
	Залуу ой		Дунд насны ой		Болц гүйцэж яваа ой		Болц гүйцсэн, хөгшин ой			
	талбай	нөөц	талбай	нөөц	талбай	нөөц	талбай	нөөц	талбай	нөөц
Ашиглалтын бүс - Ашиглалтын бүсийн ой										
Шинэс	147	4900	1945	189920	5754	634660	7820	1140730	15666	1970210

Дүн	147	4900	1945	189920	5754	634660	7820	1140730	15666	1970210

4.2. Үйлдвэрлэлийн огтлолтын нас, огтлолтын арга

Үндсэн ашиглалтын огтлолтын нас гэдэг нь ойд үндсэн ашиглалтын огтлолт явуулж болох хамгийн бага насыг хэлнэ. Огтлолтын насыг тогтоох үндэслэл нь болцын нас боловч ойн болцын нас дотроо байгалийн, тооны, техникийн, сэргэн ургалтын гэх мэт олон янз байна. Үндсэн ашиглалтын огтлолтын насыг “Ойд үндсэн ашиглалтын огтлолт явуулах технологийн заавар”-ын 1.2-т заасны дагуу шилмүүст модонд 121, навчит модонд 61 жилээс дээш жилээр тогтоов. Ашиглалтын бүсэд огтлолтын насанд хүрсэн болон хөгшин модыг огтолж ашиглахыг ойн үндсэн ашиглалтын огтлолт гэнэ.

Үйлдвэрлэлийн огтлолтын арга: Уулын нөхцөлд үндсэн ашиглалтын огтлолт хийхэд модны насны бүтэц, газрын налуу, хөрсний элэгдэл үүсэх нөхцөл, ус чийгийн тогтонги байдал, үржил шимт хэсгийн зузаан, үлдсэн модны салхинд унах эсэх зэрэг олон үзүүлэлтийг харгалзан ямар аргаар огтлохыг сонгон авна. Үндсэн ашиглалтын огтлолтыг түүвэрлэх ба аажим огтлолт гэсэн 2 аргаар явуулна.

Нас, хэмжээ, чанарын хувьд огтлох шаардлагатай болсон модны тодорхой хувийг тодорхой жилийн давталттайгаар ойгоос байнга огтолж ашиглахыг түүвэрлэх огтлолт гэнэ.

Өсвөр мод, хоёрдогч ташингын залуу мод үүсэж бүрэлдэх нөхцөлийг тооцон мод бэлтгэх талбай дээрх болц гүйцсэн модыг насны нэг юм уу хоёр ангийн хугацаанд 2-4 давталттай огтолж ашиглахыг аажим огтлолт гэнэ.

Аажим огтлолтыг ижил насны нэг төрлийн мододтой 0-15 хэмийн налууд ургаж байгаа ойд сэргэн ургалтыг дэмжих, хөрс, ус хамгаалах чанарыг алдагдуулахгүй байх зорилгоор 3-4 удаагийн давталттайгаар явуулдаг. Жигд аажим огтлолтыг бэлтгэл, үндсэн, эцсийн гэсэн 3 үе шатаар явуулна.

Бэлтгэл огтлолтын үед шигүү ойг 0.6-0.7 өтгөрөлтэй болтол сийрүүлж, гэрлийн нөхцөлийг сайжруулан, модны үр өсөлт, үрийн соёлолтыг нэмэгдүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлнэ. Эхний огтлолтоор мод цагаалгын замыг оролцуулан огтлолтын эрчим 25-30 хувь байна. Тухайн ойн өтгөрлөөс хамаарч огтлолтын эрчим нь өөр өөр байж болно. Дараагийн огтлолтыг 6-8 жилийн дараа хийнэ. Гэхдээ ойд өсвөр модны тооллого явуулж, үнэлэлт өгсний үндсэн дээр дараагийн огтлолт хийх хугацааг нарийвчлан тогтооно. Ойн өтгөрөл 0.7-оос илүүгүй бол бэлтгэл огтлолт хийх шаардлагагүй.

Үндсэн огтлолтын зорилго нь мод ургах чөлөөтэй орон зайг нэмэгдүүлж, олон тооны өсвөр мод ургах, өсөж бойжих нөхцөлийг бүрдүүлэх явдал юм. Ойн өтгөрлийг 0.4-өөс бууруулахгүйгээр ойн огтлох нөөцийн 20-25 хувийг огтолж авах боловч ойн өтгөрлөөс хамаарч огтлох эрчим өөр өөр байж болно. Бэлтгэл огтлолт хийгээгүй ойд цагаалгын замыг оруулан огтлолтын эрчим 40 хүртэл хувь байж болох бөгөөд огтлолтын дараах ойн өтгөрөл 0.4-өөс багагүй байна.

Дараагийн огтлолтыг 6-8 жилийн дараа нэг га талбайд жижиг өсвөр мод 4000-5000, дунд хэмжээний өсвөр мод 2500-3000, том хэмжээний өсвөр мод 1500-2000 ширхгээс цөөнгүй ургасан тохиолдолд хийнэ. Эцсийн огтлолтоор өсвөр болон залуу модыг гэмтээхгүйгээр болц гүйцсэн бүх модыг огтолж авна.

Түүвэрлэх огтлолтыг янз бүрийн мододтой ойд явуулах бөгөөд ойн өтгөрлийг 0.5-аас доош оруулахгүйгээр болц гүйцсэн, хөгшин модыг түүвэрлэн огтолно. Түүвэрлэх огтлолтыг сонгон түүвэрлэх, ойн аж ахуйн, үйлдвэрлэлийн зориулалттай түүвэрлэн огтлох гэж 3 ангилдаг. Энэ огтлолтоор ойн өтгөрлийг 0.5-аас доош бууруулахгүйгээр тухайн

талбайн болц гүйцсэн хөгшин ойн нөөцийг 15-30 хувийн эрчимтэй 20-30 жилийн давтамжтайгаар модыг жигд сийрүүлэн огтлоно.

Увс аймгийн ашиглалтын бүсийн ойн санд 0-15 хэмийн налуууд ургаж байгаа огтлолтын насанд хүрсэн ижил насны цэвэр ой бүртгэгдээгүй тул аажим огтлолт төлөвлөөгүй бөгөөд 0-25 хэмийн налуууд ургаж байгаа цэвэр болон холимог ойд түүвэрлэх огтлолтын аргыг төлөвлөж өгөв.

Мод бэлтгэлийн технологи: Огтлолтын үед мод бэлтгэх талбайг дунджаар 30-35 метр өргөн булхайн хэсгүүдэд хувааж тэдгээрийн голоор 4-5 метр цагаалгын зам гаргана.

Булхайн хэсэг дээрх модыг цагаалгын зам дагуу 5-35 хэмийн өнцгөөр үзүүрээр нь зам руу чиглүүлж унагаад мөчирлөсний дараа үзүүрээр цагаална. Мод бэлтгэлийн ажлыг гүйцэтгэхдээ өсвөр модыг хамгаалсан арга технологи хэрэглэх ба огтлолтын дараа ой байгалийн аясаараа нөхөн сэргэх нөхцөл боломж бүрдсэн байх ёстой. Мод бэлтгэлийн ажилд Ойн газрын даргын 2009 оны 88 тоот тушаалын I хавсралт “Ойд үндсэн ашиглалтын огтлолт явуулах технологийн заавар”-ыг мөрдөж ажиллана.

4.3. Тооцоот мод бэлтгэлийн хэмжээ

Түүвэрлэх огтлолт: Мод бэлтгэлийн технологийн зааврын дагуу ашиглалтын бүсийн 25 хэмээс бага налуууд ургаж байгаа 0.6 болон түүнээс дээш өтгөрөлтэй дан буюу холимог бүрэлдэхүүнтэй ижил биш настай шинэс зонхилсон 12090677 шоо метр нөөц бүхий 118256 га талбайд түүвэрлэх огтлолтыг төлөвлөж жилд бэлтгэх модны боломжит дээд хэмжээг тооцож 25-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Хүснэгт-25

Жилийн тооцоот мод бэлтгэлийн хэмжээ (түүвэрлэх огтлолтоор)

д/д	Сумын нэр	Модны төрөл	Үндсэн ашиглалтын огтлолт төлөвлөсөн		Жилийн тооцоот мод бэлтгэлийн хэмжээ	
			талбай (га)	нөөц м ³	талбай (га)	нөөц м ³
1	Зүүнхангай	Шинэс	1790	282725	60	1523
2	Малчин	Шинэс	1667	303820	56	1691
3	Түргэн	Шинэс	1060	10923	35	364
Аймгийн нэгдсэн дүн			4517	597468	151	3578

Увс аймгийн ашиглалтын бүсийн ойгоос түүвэрлэх огтлолтоор жилд бэлтгэх модны боломжит хэмжээг тооцож үзэхэд 1 жилд 151 га талбайгаас 3578 шоо.метр мод бэлтгэж ашиглах боломжтой гэсэн тооцоо гарч байна.

ТАВДУГААР БҮЛЭГ

ОЙН АЖ АХУЙН АРГА ХЭМЖЭЭ

Ойн аж ахуйн арга хэмжээнд мод, сөөгийн үр, боргоцой бэлтгэх, боловсруулах, чанарын шинжилгээ хийх, тарьц, суулгац ургуулах, ойжуулалт, ой нөхөн сэргээлт, хамгаалалтын ногоон зурвас, модлог ургамлын цэцэрлэг байгуулах, ой зохион байгуулалт, ойн дагалт баялаг ашиглах, хөнөөлт шавж, өвчин, түймрээс урьдчилан сэргийлэх, тэдгээртэй тэмцэх, ойд арчилгаа, цэвэрлэгээ хийх зэрэг ажлууд орно.

Ой зохион байгуулалтын ажлын нэг зорилго нь ойн талбай, нөөц, бүрэлдэхүүн, чанар, төлөв байдал, өөрчлөлтийг судалж тогтоосны үндсэн дээр ойн санд хэрэгжүүлэх шаардлагатай ойн аж ахуйн арга хэмжээг төлөвлөж өгөх явдал юм.

5.1. Арчилгааны ажил

Арчилгааны огтлолт нь аж ахуйн өндөр ач холбогдолтой үнэт төрлийн мод зонхилсон ойг бий болгох, нэгж талбайгаас ашиглах модны нөөц болон нэг модноос гарах хэрэгцээний хэсгийн гарцыг нэмэгдүүлж, модлогийн чанарыг сайжруулах, түймрийн аюулыг багасгах, ойн ус зохицуулах, уур амьсгалын тохиромжгүй нөхцөлд тэсвэртэй ойг бий болгох, хөрс хамгаалах болон бусад ашигт шинж чанарыг дээшлүүлэх зорилгоор явуулдаг ойн аж ахуйн хамгийн чухал арга хэмжээ юм.

Арчилгааны ажлаар ойн хэвийн өсөлт хөгжилтийг хангах, бүтээмжийг дээшлүүлэх зорилгоор мод, сөөгийг үе шаттай сонгон огтлох арга хэмжээг хэрэгжүүлнэ. Ойн сайн чанартай модонд өсөлт, хөгжилтийн тохиромжтой нөхцөл бүрдүүлэхийн тулд моддын титэм нийлэх үеэс эхлэн үндсэн ашиглалтын огтлолт хүртэлх хугацаанд ойн арчилгааны огтлолтыг явуулах ба залуу болон дунд насны I-IV ангийн ойд хэрэгжүүлнэ.

Ойн нас, өтгөрлийг харгалзан үзсэний үндсэн дээр арчилгааны огтлолтыг гэрэлтүүлэх, тохируулах, сийрүүлэх, завсрын гэсэн 4 хэлбэрээр явуулна. Огтлолт тус бүрийн нас, зорилгыг 26-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Хүснэгт-26

Арчилгааны огтлолтын хэлбэр, зорилго

д/д	Арчилгааны хэлбэр	Нас /жил/		Арчилгааны зорилго
		шилмүүст	навчит	
1	Гэрэлтүүлэх	20 хүртэл	10 хүртэл	Холимог ойд моддын зохистой бүрэлдэхүүнийг тогтоох, дан ширэнгэ ойд гэрлийн хэмжээг нэмэгдүүлэх, моддын өсөлтийг түргэсгэх
2	Тохируулах	21-40	11-20	Өсвөр залуу модны байршлыг талбайд жигд болгох, өсөлтийн нөхцөлийг сайжруулах, модны төрлийн тоон харьцааг тохируулах
3	Сийрүүлэх	41-60	21-40	Ишний хэлбэр сайтай модыг сонгон үлдээж, модны титэм, иш зөв хэлбэржих, өсөлт нэмэгдэх, тохиромжтой нөхцөл бүрдүүлэх

4	Завсрын	61-ээс дээш	41-ээс дээш	Дунд насны модны цаг үеийн өсөлтийг эрчимжүүлэх, модны техникийн болцын насыг богиносгох

Арчилгааны гэрэлтүүлэх ба тохируулах ажлыг холимог ой түүнчлэн нэг төрлийн модтой хэт шигүү ойд хийнэ.

1. Гэрэлтүүлэх ажлаар холимог ойд моддын зохистой бүрэлдэхүүнийг тогтоох, дан ширэнгэн ойн гэрлийн хэмжээг нэмэгдүүлж моддын өсөлтийг түргэтгэх гол зорилгоор үндсэн үүлдрийн модны өсөлт хөгжилтөд саад болж байгаа навчит модыг голдуу огтолно.

2. Тохируулах ажлаар үндсэн үүлдрийн модыг талбайд жигд байрлуулах, өсөлтийн нөхцөлийг сайжруулах зорилгоор ойн модны үүлдрийн харьцааг зохицуулж, үндсэн үүлдрийн модны өсөлтөд саад болж байгаа дагалдах үүлдрийн мод төдийгүй өсөлтөөр муу болон шигүү ургасан бүлэг модны доторх бусдадаа саад болж байгаа үндсэн үүлдрийн зарим моддыг огтолно.

3. Сийрэгжүүлэх огтлолтоор титэм, ишний хэлбэр, өсөлт сайтай модыг үлдээж, титэм, иш зөв хэлбэрших, өсөлт нэмэгдэх тохиромжтой нөхцөлийг бүрдүүлэх зорилгоор хэлбэр муутай, согогтой модыг огтолно.

4. Завсрын огтлолтыг сайн модны тухайн үеийн өсөлтийг эрчимжүүлж, модны техникийн болцын насыг богиносгох зорилгоор хийнэ.

5.1.1. Арчилгааны огтлолт хийх шаардлагатай ой

Ойн өтгөрөл, шигүүрэл, бүрэлдэхүүн, моддын хоорондох харилцан нөлөөлөл, чансаа, эрүүл ахуйн байдал зэрэг үзүүлэлтүүдийг харгалзан тухайн ойд арчилгааны огтлолт хийх шаардлагатай эсэхийг 40 хүртэлх насны ойд модны титэм нийлэлтээр, 40-өөс дээш насны ойд өтгөрлөөр тогтооно.

Гэрэлтүүлэх арчилгааг 1.0 болон түүнээс дээш титэм нийлэлттэй хэт шигүү ургасан цэвэр ойд, навчит мод нь үндсэн үүлдрийн модны өсөлтийг саатуулж байгаа тохиолдолд ямар ч өтгөрөлтэй ойд хийнэ.

Тохируулах арчилгааг 0.9-өөс дээш өтгөрөлтэй цэвэр ой, 0.6-аас дээш өтгөрөлтэй холимог ойд хийх бөгөөд навчит мод нь үндсэн үүлдрийн модыг ихээр сүүдэрлэж байвал 0.6-аас бага өтгөрөлтэй ойд хийж болно.

Сийрэгжүүлэх ба завсрын огтлолтыг 0.8-аас дээш өтгөрөлтэй ойд хийнэ. Тухайн ойд аж ахуйн ач холбогдолтой модны үүлдрийн харьцаа алдагдаж, чанаргүй мод зонхилсон тохиолдолд огтлолтыг 0.7 өтгөрөлтэй ойд хийж болно.

Ой мод нь жигд биш бүлгээр байрласан, био бүлгийн өтгөрөл нь 0.8-0.9-өөс багагүй тохиолдолд, ойн ерөнхий өтгөрөл 0.8-аас бага байсан ч тухайн ойд арчилгааны огтлолтыг явуулах шаардлагатай. Энд бүлэг модыг сийрэгжүүлэх замаар огтолно.

Ойн арчилгааны огтлолт явуулах шаардлагатай эсэхийг тогтоохдоо өтгөрлөөс гадна модны шигүүрлийг (1 га талбай дахь модны тоо) харгалзан үзнэ. Өсөлтөөр хоцорсон, сул хөгжсөн хавчиг титэм бүхий модтой шигүү ойд арчилгааны огтлолт явуулах шаардлагатай байдаг. Навчит мод ихтэй ойд шилмүүст модны өсөлт эрс буурдаг тул холимог ойд арчилгааны огтлолт хийх шаардлага тулгардаг. Харин Ү, Үа чансаатай ойд арчилгааны огтлолт явуулах шаардлагагүй.

5.1.2. Арчилгааны огтлолтын давтагдах хугацаа, жилд огтлох модны хэмжээ

Ойн арчилгааны огтлолтын давтагдах хугацаа нь гэрэлтүүлэх ба тохируулах арчилгааны үед 5-8 жил, сийрэгжүүлэх огтлолтод 5-10 жил, завсрын огтлолтод 10-15 жил байна.

Ойн арчилгааны огтлолтын давтагдах хугацаа нь ойн модны өсөлт, огтлолтын эрчмээс хамаарна. Ойн модны өсөлт муу, огтлолтын эрчим өндөр байх тутам огтлолтын давтагдах хугацааг урт тогтооно. Арчилгааны огтлолтыг төлөвлөх үндсэн үзүүлэлт нь огтлолт явуулах шаардлагатай талбайн хэмжээ болно. Арчилгааны огтлолт хийх шаардлагатай талбайн хэмжээг ой зохион байгуулалтын материалд тулгуурлан тодорхойлно. Ойн арчилгааны огтлолтын хэлбэр тус бүрээр огтлолт явуулах шаардлагатай нийт талбайг тогтоож, огтлолтын давтагдах хугацаанд харьцуулж, нэг жилд хийх ажлын хэмжээ (огтлолт хийвэл зохих ойн талбай)-г тодорхойлно.

Ойн арчилгааны огтлолтын жилийн төлөвлөгөөг боловсруулахад огтлолтоос гарах модон материалыг борлуулах боломжийг судлах шаардлагатай. Гэрэлтүүлэх, тохируулах арчилгааны үед хэрэглээний мод гардаггүй учир борлуулалтыг харгалзахгүй төлөвлөгөө зохионо. Шаардлагатай тохиолдолд борлуулалтаас шалтгаалахгүйгээр сийрэгжүүлэх арчилгааны огтлолтыг ч хийнэ.

Ойн арчилгааны огтлолтын төлөвлөгөөнд огтлолт хийх нийт талбайн хэмжээ, огтлох модны нөөц, борлуулах нөөцийг нягт шоо метрээр тусгана. Огтлох модны нөөцийг огтлолтын төлөвлөгөөт эрчим, түүнчлэн өмнөх жилүүдийн огтлолтоор авч байсан модны нөөцийн бодит гарцаар тодорхойлно.

5.1.3. Арчилгааны огтлолтын арга, огтлох модыг сонгох, огтлолтыг эрчим

Ойн хэв шинж, моддын бүрэлдэхүүн, бүтэц, нас, бүтээмжээс шалтгаалан огтлолтын аргыг сонгоно. Ойн арчилгааны огтлолтын арга нь огтлох модыг сонгох, үлдэж байгаа модны байрлалыг тогтооход чиглэгдэнэ.

Гэрэлтүүлэх ба тохируулах арчилгааны үед дараах аргыг хэрэглэнэ. Үүнд:

1. Жигд огтлох огтлолтыг бүх талбайд жигд хийх бөгөөд хүн хүч хангалттай үед хэрэглэнэ.
2. Зурвасаар огтлох талбай дээрх модыг 2-4 метр өргөн зурвасаар сийрэгжүүлэн огтолж, тэдгээрийн хооронд арчилгааны огтлолт хийгээгүй 4-6 метр өргөн зурвас үлдээнэ. Зурвас дээрх дагалдах үүлдрийн модыг огтолно.
3. Бүлгээр нь огтлох үндсэн үүлдрийн мод хэсэг бүлгээр байрласан тохиолдолд эдгээр бүлэг болон түүнээс 2-3 метр зайд байрлах дагалдах үүлдрийн мод, мөн түүнчлэн цэвэр бүрэлдэхүүнтэй ойд үндсэн үүлдрийн модыг огтолно. Зурвас, бүлгээр огтлолт хийх аргыг хүн хүч, эдийн засгийн бололцоо муутай тохиолдолд хэрэглэнэ.

Сийрэгжүүлэх ба завсрын огтлолтын үед дараах 3 аргаар огтлолт хийнэ.

Үүнд:

1. Давжааг нь сийрэгжүүлж огтлох: Цэвэр бүрэлдэхүүнтэй ойд хэрэглэх ба ташингын доод хэсэгт байгаа модыг огтолно. Огтлолтын дараа моддын дундаж диаметр, өндөр нэмэгдэнэ.
2. Өндрийг нь сийрэгжүүлж огтлох: Холимог ойд хэрэглэх бөгөөд моддын ташингын дээд хэсэгт байгаа үндсэн үүлдрийн модны өсөлтийг саатуулж байгаа дагалдах үүлдрийн мод, зарим том хэмжээний үндсэн үүлдрийн модыг огтолно.
3. Хослуулан сийрэгжүүлж огтлох: Дээрх 2 аргыг хослуулан хэрэглэнэ. Энэ аргыг практикт ихэвчлэн хэрэглэдэг.

Огтлох модыг сонгох. Сонгосон талбайн модыг *сайн, туслах, огтлох мод* гэсэн гурван бүлэгт хуваана. Сайн, туслах модыг үлдээж, бусад модыг огтолно. Огтлох модыг мод хоорондын харилцан нөлөөлөл мэдэгдэхүйц илэрсэн био бүлэг бүрээс сонгоно. Ийм бүлэгт нэг буюу хэд хэдэн сайн модыг сонгон үлдээж, бусад модны ач холбогдлыг харгалзан тэдгээрийг огтлох эсэхийг шийдвэрлэнэ.

Сайн модонд ишний хэлбэр, модлогийн чанараар аж ахуйн шаардлагад бүрэн нийцсэн үндсэн үүлдрийн мод орно. Сайн мод нь мөчрөөсөө сайн цэвэрлэгдсэн, эрүүл, шулуун иштэй, жигд хэвийн хөгжилтэй, шовх оройтой, титмийн өсөлт нь жигд мод байна. Ногоон бүсийн ойд сайн модыг үйлдвэрлэлийн ач холбогдлоор нь биш, харин гоо үзэмж, гоёл чимэглэлийн үзүүлэлтээр нь тодорхойлно. Сайн модыг талбайд аль болох жигд байрлалтай үлдээнэ.

Туслах модонд сайн модны мөчрийн цэвэршилт, титмийн хэлбэр, өсөлтөд сайн нөлөө үзүүлж байгаа, ус зохицуулах, хөрс хамгаалах ач холбогдолтой мод хамрагдана. Ойн моддын ташингын аль ч хэсэгт байрлаж байгаа бүх үүлдрийн мод туслах мод байж болно.

Огтлох модонд дараах мод хамаарна. Үүнд:

1. Мөөгөн өвчин, хөнөөлт шавжид нэрвэгдсэн, хатаж байгаа, хугарсан, хатсан мод
2. Салаалсан, муруй тахир иштэй, бүдүүн мөчиртэй, саглагар титэмтэй, ишний нарийсал ихтэй, огтлоход ойн цоорхой үүсгэхгүй мод
3. Сонгон авсан сайн ба туслах модыг сүүдэрлэн тэдний титмийн хэлбэршилд муу нөлөө үзүүлж, өсөлтийг саатуулж байгаа аль ч үүлдрийн бүдүүн мод
4. Харьцангуй ижил модтой шигүү ургасан био бүлгээс сийрэгжүүлэх зорилгоор огтлогдох ганц нэг сайн мод
5. Туслах модонд хамрагдаагүй, аж ахуйн хувьд ашиг багатай мод

Ойн арчилгааны огтлолтын эрчим.

Огтлолтын эрчмийг ойн нөөц, моддын хөндлөн огтлолын талбайн нийлбэр, титэм нийлэлтийн бууралтын зэргээр тогтооно. Арчилгааны огтлолтын эрчмийн ангиллыг 27-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Хүснэгт-27

Ойн арчилгааны огтлолтын эрчмийн ангилал

Үзүүлэлт	Эрчмийн зэрэг			
	Бага	Дунд	Их	Маш их
Модны нөөцийн хувь	15	16-25	26-35	35-с их
Моддын хөндлөн огтлолын талбайн нийлбэр (хувь)	20-оос бага	21-30	31-40	40-60
Модны титэм нийлэлтийн бууралт	0.05-0.1	0.15	0.15-0.2	0.2-с их

Ойн арчилгааны огтлолтын эрчмийг тогтооход огтлолтын зорилт, уулын хажуугийн зүг чиг, хөрсний зузаан, ойн бүрэлдэхүүн, шигүүрэл, нас, чансаа, ойн хэв шинж, өмнөх огтлолтын эрчмээс хамааруулж тогтооно. Хөрс зузаан, баялаг, чансаа дээгүүр, модны өсөлт сайн байх тутам огтлолтын эрчим өндөр байна.

Холимог ойтой харьцуулахад цэвэр бүрэлдэхүүнтэй ойд огтлолтын эрчим бага байна. Дунд ба болц гүйцэж байгаа ойг бодвол зулзаган ойд огтлолтыг илүү эрчимтэй хийнэ. Ойн арчилгааны огтлолт хийгээгүй хэт шигүү, залуу ойн модны иш нарийн, титэм цасанд

дарагдаж гулзайх аюултай байдаг учир огтлолтыг сул эрчимтэй хийх нь зүйтэй. Уулын хажуу налуу ихтэй, хөрс нимгэн байх тусам огтлолтын эрчим бага байна. Уулын хойд хажууг бодвол өмнө хажууд бага эрчимтэй огтлолт хийнэ. Нэг үүлдрийн модтой ойд арчилгааны огтлолт хийхэд ойн өтгөрлийг 20 хэм хүртэл налуу газар 0.7, 20 хэмээс дээш налуутай газар 0.8-аас доош бууруулж болохгүй. Үндсэн үүлдрийн модны өсөлт, хөгжилт нь навчит модонд хүчтэй дарагдаж байгаа тохиолдолд дээд ташингын өтгөрлийг 0.5-0.6 хүртэл, шаардлагатай үед 0.4 болтол бууруулж болно.

Нэг үүлдрийн модноос бүрэлдсэн 1.0 өтгөрөлтэй, бонитетийн I-II ангийн ойд нэг удаагийн огтлолтоор өтгөрлийг 0.3, II-III ангийн ойд өтгөрлийг 0.2-оос илүү бууруулж болохгүй. Огтлолтын эрчмийг сонгохдоо модны салхи, цасанд тэсвэрлэх байдлыг харгалзан үзэх шаардлагатай.

Ойн арчилгааны огтлолтыг давтан хийх тохиолдолд огтлолтын эрчмийг тохируулах ба сийрэгжүүлэх арчилгааны огтлолтын үед 30 хувь, завсрын арчилгааны огтлолтын үед анхны эрчмээс 50 хувиар бууруулж тогтооно.

5.1.4. Арчилгааны огтлолт явуулах хугацаа

Гэрэлтүүлэх ба тохируулах огтлолтыг ургамал ургалтын хугацаанд хавар, зун, намар хийнэ. Сийрэгжүүлэх болон завсрын огтлолтыг жилийн бүх улиралд хийж болно. Хүчтэй салхитай болон их хүйтэн үед огтлолт хийж болохгүй. Мод бэлтгэх бүх үйл ажиллагаа нь (унагах, хураах, цагаалах) үлдэж байгаа моддыг гэмтээхгүй байхаар дэс дараалалтайгаар явуулна.

Увс аймгийн ойн санд ойн арчилгаа хийх шаардлагатай 218240 шоо метр нөөц бүхий 1508 га талбай байгаагаас гэрэлжүүлэх хэлбэрээр 56 га талбайгаас 56 шоо метр, тохируулах хэлбэрээр 157 га талбайгаас 894 шоо метр, сийрүүлэх хэлбэрээр 343 га талбайгаас 7009 шоо метр, завсрын хэлбэрээр 952 га талбайгаас 24733 шоо метр нийт 1508 га талбайгаас 32692 шоо метр мод бэлтгэж ашиглах боломжтой ба жилд дунджаар 150 га талбайгаас 3269 шоо.метр модлог нөөцийг бэлтгэх боломжтой байна.

Тус аймгийн ойн санд хэрэгжүүлэх арчилгааны огтлолтын талбай, нөөцийн хэмжээг 28-р хүснэгтээр үзүүлэв.

28-р хүснэгт

Арчилгааны огтлолт

Арга хэмжээний төрөл	Талбай (га)	Нийт нөөц (ш.м)	Огтлох нөөц (ш.м)
Гэрэлтүүлэх	56	560	56.0
Тохируулах	157	10430	894.0
Сийрэгжүүлэх	343	47910	7009.5
Завсрын	952	159340	24733.0
Нийт дүн	1508	218240	32692.5

Арчилгааны ажлыг ойн арчилгаа, цэвэрлэгээний эрх бүхий мэргэжлийн байгууллага гүйцэтгэх бөгөөд гэрэлтүүлэх, тохируулах огтлолтыг сум дундын ойн анги гүйцэтгэж болно.

Ойд арчилгаа, цэвэрлэгээ хийхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулахдаа Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн Сайдын 2013 оны А/244 дугаар тушаалаар баталсан “Ойд арчилгаа,

цэвэрлэгээ хийх журам”-ыг баримтална. Ойн арчилгааны ажлыг хийж гүйцэтгэхдээ “Ойн судалгаа хөгжлийн төв” улсын төсөвт үйлдвэрийн газрын захирлын 2018 оны 09 дүгээр сарын 02-ны өдрийн А/99 тушаалаар баталсан “Ойд арчилгаа хийх технологийн заавар”-ыг мөрдөж ажиллана.

Арчилгааны ажил явуулах шаардлагатай хэсэглэл, ялгарлын дугаар, талбай, нөөцийн хэмжээг үзүүлсэн “Арчилгааны огтлолтын түүвэр” хүснэгтийг сумдын ой зохион байгуулалтын ажлын тайланд хавсаргав.

Увс аймгийн ойн санд хэрэгжүүлэх арчилгааны огтлолтын хэлбэрийг сум тус бүрээр төлөвлөж 29-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Арчилгааны огтлолт /сум тус бүрээр/

№	Сумын нэр	Арчилгааны огтлолтын төрөл								Нийт хэмжээ		Жилд гүйцэтгэх	
		Гэрэлжүүлэх		Тохируулах		Сийрүүлэх		Завсрын		талбай (га)	нөөц (м³)	талбай (га)	нөөц (м³)
		талбай (га)	нөөц (м³)	талбай (га)	нөөц (м³)	талбай (га)	нөөц (м³)	талбай (га)	нөөц (м³)				
1	Өндөрхангай					89	13,130	478	77,470	567	90,600	56.7	9,060
2	Бөхмөрөн			100	6,520					100	6,520	10.0	652
3	Баруунтуруун					57	10,260			57	10,260	5.7	1,026
4	Зүүнхангай	56	560			73	10,490	48	6,880	177	17,930	17.7	1,793
5	Малчин							117	16,330	117	16,330	11.7	1,633
6	Наранбулаг							42	8,400	42	8,400	4.2	840
7	Сагил							149	30,520	149	30,520	14.9	3,052
8	Түргэн			20	2,000	124	14,030			144	16,030	14.4	1,603
9	Тариалан			37	1,910	45	7,310			82	9,220	8.2	922
10	Цагаанхайрхан							73	12,430	73	12,430	7.3	1,243
	Дүн	56	560	157	10,430	388	55,220	907	152,030	1,508	218,240	151	21,824

Ой зохион байгуулалтын ажлаар гэрэлтүүлэх болон тохируулах арчилгааны огтлолт зайлшгүй явуулах шаардлагатай талбайд төлөвлөлт хийгдээгүй үлдсэн тохиолдолд тухайн бүс нутгийг хариуцсан ойн анги газар дээр нь үнэлгээ хийж талбай тусгаарлан, хэмжилт тооллогын үр дүнгээр арчилгааны төрлийг тогтоож арчилгааны ажлыг гүйцэтгэж болно.

5.2. Цэвэрлэгээний огтлолт

Ойн аж ахуйн нэгэн чухал арга хэмжээ нь цэвэрлэгээний огтлолт юм. Ойн цэвэрлэгээ гэж ойн түймэр, хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн, хүчтэй салхи, их цасанд өртөн амьдрах чадваргүй болж үхжиж унасан хуурай мод, гишүү, мөчир, мод бэлтгэлийн талбайн үлдэгдлийг цэвэрлэх замаар ойг хамгаалах, ойн төлөв байдлыг сайжруулахад чиглэгдсэн арга хэмжээ юм. Цэвэрлэгээний ажлын үед унасан модны 30 хувийг талбайд үлдээж ойн амьтан, бичил организмын амьдрах орчин бүрдүүлнэ.

Цэвэрлэгээний ажил нь дараах хэлбэрээр хийгдэнэ.

1. Ойн түймэр, хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн, хүчтэй салхи, их цасанд өртөн амьдрах чадваргүй болж үхжиж унасан хуурай мод, гишүү, мөчир, мод бэлтгэлийн талбайн үлдэгдлийг ойгоос гаргах цэвэрлэгээний ажил

2. Ойн түймэр, хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдэж хатсан цаашид ургах чадваргүй болсон ойн модыг огтлох замаар ойг цэвэрлэх, ойг эрүүлжүүлэхэд чиглэгдсэн цэвэрлэгээний огтлолт

Ойн цэвэрлэгээг ашиглалтын болон хамгаалалтын бүсийн суларч доройтсон, хатсан модтой бүх насны ойд хийнэ. Ойн цэвэрлэгээний үед “Ойн цэвэрлэгээний болон үндсэн ашиглалтын огтлолт, арчилгаа, цэвэрлэгээнд тавигдах ерөнхий шаардлага” стандартыг мөрдөнө. Цэвэрлэгээний ажлаар түймэр, хөнөөлт шавж, салхи, цасны нөлөөгөөр их хэмжээгээр унасан мод, үзүүр, ёзоор, мөчир гишүүг авч ойг цэвэрлэнэ.

5.2.1. Цэвэрлэгээний огтлолтын хэлбэр

Ойн цэвэрлэгээний огтлолтыг түүвэрлэн огтлох, харьцангуй хавтгайруулан огтлох гэсэн 2 хэлбэрээр явуулна.

1. Цэвэрлэгээний түүвэрлэн огтлолт нь ойн эрүүл ахуйн нөхцөлийг сайжруулах зорилгоор өвчин, хөнөөлт шавжид нэрвэгдэж доройтсон, хатаж байгаа болон хатсан модыг түүвэрлэн авах огтлолт юм.
2. Цэвэрлэгээний харьцангуй хавтгайруулан огтлолт гэж түймэр, хөнөөлт шавж, өвчин, хүчтэй салхи, цас зэрэг байгалийн давагдашгүй хүчин зүйлд нэрвэгдэн их хэмжээгээр үхэж, биологийн тогтворт байдлаа алдсан ой модыг бүрэн солих, нэлэнхийд нь ойжуулах зорилгоор хийх огтлолтыг хэлнэ.

Увс аймгийн ойн санд 30013 га талбайд 480990 м³ хатсан мод, 244540 м³ унанги мод бүртгэгдсэн байна. Үүнээс ойн цэвэрлэгээний ажлаар 1503 га талбайд 65680 м³ хатсан мод, 1156 га талбайд 19170 м³ хатсан модны нөөц ашиглахаар төлөвлөж өгөв. Цэвэрлэгээний ажлын талбай, нөөцийг сум тус бүрээр гаргаж 30-р хүснэгтээр үзүүлэв.

30-р хүснэгт

Цэвэрлэгээний ажлын хэмжээ сум тус бүрээр

д/д	Сумын нэр	Хатсан модыг цэвэрлэх		Унанги модыг цэвэрлэх	
		Талбай (га)	Нөөц (м ³)	Талбай (га)	Нөөц (м ³)
1	Баруунтуруун	1093	44320	30	300
2	Зүүнхангай	46	2120	221	3760
3	Өндөрхангай	294	16410	344	5100
4	Малчин	14	520		
5	Сагил	14	540	431	8620
6	Түргэн			2	20
7	Улаангом			63	630

8	Цагаанхайрхан	42	1770	65	740
	Дүн	1503	65680	1156	19170

Ойд цэвэрлэгээний ажил хийснээр иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын ахуйн хэрэгцээний болон түлшний хэрэгцээг хангах боломжтой. Ойн цэвэрлэгээний ажлыг арчилгаа, цэвэрлэгээний эрх бүхий мэргэжлийн байгууллагаас гадна ойн нөхөрлөл, иргэн гэрээ байгуулан хийж гүйцэтгэнэ. Харин ойн цэвэрлэгээний огтлолтыг зөвхөн арчилгаа, цэвэрлэгээний эрх бүхий ойн мэргэжлийн байгууллага гүйцэтгэнэ.

Тухайн жилд хийх арчилгаа, цэвэрлэгээний ажлын хэмжээг “Ойн менежмент төлөвлөгөө”-г үндэслэн Байгаль орчны асуудал эрхэлсэн Төрийн захиргааны төв байгууллага аймаг, нийслэл тус бүрээр тогтооно. Аймаг, нийслэлийн Байгаль хамгаалах газар тогтоосон хэмжээнд багтаан тухайн жилд хийх арчилгаа, цэвэрлэгээний ажлын талбай, огтлолтын хэлбэрийг хэсэглэл, ялгарал тус бүрээр сонгож төлөвлөнө. Арчилгаа, цэвэрлэгээний ажлын түүвэр хүснэгтийг хэсэглэл ялгарлаар гаргаж сумдын ой зохион байгуулалтын ажлын тайланд хавсаргав.

5.3. Ойжуулалт, ойг нөхөн сэргээх арга хэмжээ

Ойжуулалт ойг нөхөн сэргээх арга хэмжээний зорилго нь ойн нөөцийг арвижуулах, ойн удмын санг хамгаалах, уур амьсгалыг зөөлрүүлэх, ойн хамгаалалтын ач холбогдлыг алдагдуулахгүй байх явдал юм. Үүний тулд ойн түймэр, хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн болон мод бэлтгэсэн талбайд нэн түрүүнд мод тарьж ургуулах, нөхөн сэргээх ажлыг хийх хэрэгтэй. Ойг нөхөн сэргээх арга хэмжээг зориудаар ойжуулах, байгалийн сэргэн ургалтад туслах гэсэн 2 хэлбэрээр хийдэг.

5.3.1. Ойжуулалт

Ойд их хэмжээний талбайг хамруулан огтлолт хийснээс болон түймрийн улмаас хөрсний гадаргын температур өндөр болж, хөрсний өнгөн хэсгийн чийгийн хангамж үлэмж хэмжээгээр багасах, өвслөг ургамал ихээр урган өсвөр ургац шинээр гарч ирэхэд саад учруулснаас ойн сэргэн ургах үйл явц удааширч бараг ахиж сэргэхгүй байдалд хүрдэг.

Ой зохион байгуулалтын ажлаар ойжуулалт хийх талбайг тогтоодог бөгөөд энд тармаг модтой талбай, шатсан талбай, мод бэлтгэсэн талбай хамаарна.

Тооцооноос үзэхэд тус аймгийн хэмжээгээр ойжуулалт хийх шаардлагатай ойгоор бүрхэгдээгүй 31536 га талбай бүртгэгдсэн байна. Үүнийг газрын төрөл тус бүрээр авч үзвэл түймэрт нэрвэгдсэн 1134 га, мод бэлтгэсэн талбай 2009 га, тармаг мод 25681 га, хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн талбай 2712 га байна.

Эдгээрээс эхний ээлжид байгалийн аясаар сэргэн ургалт явагдаагүй буюу хангалтгүй ургалттай мод бэлтгэсэн болон шатсан талбайг сонгож ойжуулалт хийх нь зүйтэй байдаг.

Увс аймгийн ойн санд 3928 га талбайд байгалийн сэргэн ургалтад туслах, 1105 га талбайд ойжуулалт хийх арга хэмжээг төлөвлөж өгөв.

Ойжуулалт, нөхөн сэргээх арга хэмжээний түүвэр хүснэгтийг сум тус бүрийн тайланд хавсаргав.

Увс аймгийн ойн санд ойжуулалт, ойг нөхөн сэргээх арга хэмжээг сум тус бүрээр гаргаж 31-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Ойн аж ахуйн арга хэмжээ (талбай га)

д/д	Сумын нэр	Ойжуулалт хийх	Байгалийн сэргэн ургалтад туслах
1	Баруунтуруун	251	1730
2	Бөхмөрөн	19	
3	Зүүнхангай	207	46
4	Өндөрхангай	313	1642
5	Малчин	55	60
6	Наранбулаг	29	
7	Сагил	12	132
8	Түргэн	113	105
9	Тариалан		26
10	Хяргас		2
11	Цагаанхайрхан	106	185
	Нийт дүн	1105	3928

5.3.2. Ойн байгалийн сэргэн ургалтад туслах арга хэмжээ

Мод бэлтгэсэн, ойн түймэр, хөнөөлт шавжид нэрвэгдсэн ойд үлдсэн болон түүний зэрэгцээ ойгоос үр цацагдах буюу хожуулаас ургал эрхтнээр дахин ой бий болох явцыг ойн байгалийн сэргэн ургалт гэх бөгөөд байгалийн аясаар сэргэх боломжгүй газарт ойг нөхөн сэргэхэд үзүүлэх хүний зориудын дэмжлэгийг ойн байгалийн сэргэн ургалтад туслах ажил гэнэ. Энэ ажлыг дараах хэлбэрээр явуулна.

- Ойн зах, мод бэлтгэсэн, шатсан талбайд модны цухуйлц өсөж томроход өвслөг ургамлын өрсөлдөөнийг арилгах зорилгоор анжсаар шан татах. Ийм газарт модны үр байгалийн аясаар унаж чөлөөтэй ургах нөхцөл бүрдэнэ.

- Мод бэлтгэсэн, шатсан талбайд гараар үр цацаж орших.

- Мод бэлтгэсэн, шатсан талбайд гар аргаар 40x40 см-ээс 1x1 метр хэмжээтэй талбарын ширэг бүхий хөрсний өнгөн хэсгийг хуулж модны үр цацах буюу байгалийн аясаар үр унаж ургах нөхцөлийг бүрдүүлэх.

-Хөгшин мод ихтэйгээс тэжээлийн талбай хүрэлцээгүй болж ойн дараачийн үр удмыг бүрдүүлэх цухуйлц зулзаган мод гарч ирэхгүй үед хөгшин модноос тодорхой хэмжээний цэвэрлэгээний огтлолт хийнэ.

-Мөн дунд насны шигүү модонд сийрэгжүүлэх арчилгаа хийх замаар дараагийн насны ойн байгалийн сэргэн ургалтад туслах

-Мод бэлтгэлийн талбайд үрийн мод үлдээх нь ойн сэргэн ургалтад туслах ажлын нэг чухал хэсэг болно.

-Хөрсний гадаргууг хагалан бэлтгэх. Үр тархан ургах нөхцөлийг бүрдүүлэхийн тулд их үрийн жилийг угтуулан хөрсийг хагалан боловсруулна.

Ойн байгалийн сэргэн ургалтыг дэмжих ажлын гол зорилго нь ойн түймэр, ойн хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн талбай болон мод бэлтгэсэн талбайн ойн орчны нөхцөл өөрчлөгдөхөөс өмнө уг ойн аясаараа сэргэн ургах нөхцөлийг бүрдүүлэх явдал юм.

5.4. Ой хамгааллын арга хэмжээ

Ойг хамгаалах арга хэмжээнд ой, хээрийн түймэр болон хөнөөлт шавж, өвчин зэрэг ойн төлөв байдлыг доройтуулах хүчин зүйлээс урьдчилан сэргийлэх, ойн баялгийг жам ёсоороо нөхөн сэргэх боломжийг алдагдуулахгүйгээр ойн нөөцийн даацад тохируулан зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх, тэдгээрт хяналт тавьж гарсан зөрчлийг таслан зогсоох үйл ажиллагаа хамаарна.

5.4.1. Ойн түймэр

Монгол орны ойн экосистемд сөрөг нөлөө үзүүлдэг томоохон хүчин зүйл нь ой хээрийн түймэр юм. Иймээс ойн санд ихээхэн хэмжээний экологийн болон эдийн засгийн хохирол учруулж байгаа ойн түймрээс урьдчилан сэргийлэх, тэмцэх талаар тодорхой арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх зайлшгүй шаардлага тулгарч байна. Увс аймгийн ойн санд 1134 га талбай ойн түймрийн нөлөөгөөр доройтолд орсон байна.

Ойг түймэрт өртөх байдлыг харгалзан шаталтын зэрэг тогтоодог. Ой, хээрийн түймрийн шаталтын зэрэглэлийг зөв тогтоох нь түймрийн аюулаас урьдчилан сэргийлэх, түүнтэй тэмцэх, учирсан хохирлыг тооцох, шуурхай арилгах, шатсан ойг зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх бодлого боловсруулж хэрэгжүүлэх үндэслэл болдог.

Түймрийн эрчмийг тодорхойлохдоо нэг талаас модны гэмтлийн зэрэг нөгөө талаас галын ул мөрийг тооцоолон сул, дунд, хүчтэй, нэн хүчтэй эрчимтэй гэсэн 4 бүлэгт хувааж тус бүрийнх нь хамарсан талбай модны төрлийг тогтооно.

- Сул эрчимтэй түймэрт өвслөг болон сөөглөг ургамлын ихэнх хувь нь шатахаас гадна 1 метр хүртэлх өндөртэй зулзаган модод өртдөг. Түймэрт нэрвэгдсэн ойн талбайн модны нөөцийн 15 хүртэл хувь цаашид ургах боломжгүй шатсан ой хамаарна.
- Дунд эрчимтэй түймэрт дээрх өвслөг, сөөглөг ургамал, зулзаган моддоос гадна 5-6 метр хүртэлх өндөртэй ширэнгэ, том моддын титмийн өндрийн хагас хувь хүртэл шатдаг байна. Модны нөөцийн 16-45 хувь шатсан ой хамаарна.
- Хүчтэй эрчимтэй түймэрт өвслөг, сөөглөг ургамал, зулзаган мод, ширэнгэн ташинга шатахаас гадна модны нөөцийн 46-45 хүртэл хувь шатсан ойн талбай хамаарна.
- Нэн хүчтэй эрчимтэй түймэрт том мод оройгоо хүртэл шатаж мөхдөг байна. Модны нөөцийн 75-аас дээш хувь нь шатсан ойн талбай хамаарна.

Ойн түймрийн шаталтын зэрэглэлийг тогтоохдоо Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн Сайдын 2013 оны 106 дугаар тушаалаар батлагдсан “Ой, хээрийн түймрээс учирсан хохирлыг тооцох журам”-ыг баримтална.

Ойн түймрээс урьдчилан сэргийлэх: Орон нутгийн удирдлага ойн түймэртэй тэмцэх, түүнээс сэргийлэх талаар хөтөлбөр боловсруулж, түүнийг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах зардлыг жил бүр орон нутгийн төсөвт тусган хэрэгжүүлж ажиллана.

Түймрийн аюултай үе болох жил бүрийн 3 сарын 20-ны өдрөөс 6 сарын 10-ны өдөр, 9 сарын 20-ны өдрөөс 11 сарын 10-ны өдөр хүртэлх хугацаанд ил задгай гал түлэхгүй байх, зайлшгүй тохиолдлоор түлсэн гал, асаасан чүдэнз, татсан тамхины гал, цог нурмыг бүрэн унтраах.

Гал түймрийн аюултай үед ойд мод бэлтгэх, ойн дагалт баялаг ашиглах, аялал зугаалгаар явах, бусад ажлыг гүйцэтгэхдээ тухайн нутаг дэвсгэрийн байгаль хамгаалагчид мэдэгдэж гал түймэр гаргахгүй байх талаар баталгаа өгөх.

Ойн гал түймрийг илрүүлсэн, гал түймрийн тухай мэдээ хүлээн авсан бол сумын болон багийн засаг дарга нар өөрийн хүч хэрэгслийг зохион байгуулан бага дээр нь даруй

унтраах арга хэмжээ авах, холбогдох байгууллагад мэдэгдэх. Ойн түймэр гарахаас урьдчилан сэргийлж, ухуулга, сурталчилгааны ажлыг эрчимтэй явуулах.

Харлуулсан зурвас татах: Түймрийн аюул ихтэй залуу, зулзаган мод бүхий галын онц аюултай объектын дагуу 1-2.5 метр өргөн түймрийн хамгаалалтын харлуулсан зурвас татна.

Харуулын цамхаг байгуулах: Энэ нь ойд гарсан түймрийг илрүүлэх зорилгоор тухайн газар нутгийн байдлыг ажиглахын тулд хийгддэг өндрийн байгууламж юм. Ийм цамхгийг мод ба төмрөөр хийнэ. Ойн түймэр их гардаг түймрийн аюул ихтэй газруудад түймрийн цамхаг босгох хэрэгтэй. Уулын биш харьцангуй тэгш газрын ой доторх цамхгийн өндөр 25-35 метр байх хэрэгтэй.

Харин уулын ойд нутаг дэвсгэрийн хамгийн өндөрлөг цэг дээр 10 метр хүртэл өндөртэй цамхаг байгуулна. Цамхаг хоорондын зай ойролцоогоор 10-12 км буюу 10-20 мянган га талбай тутамд 1 цамхаг байвал тохиромжтой. Ажиглалтын цамхагт газар нутгийн схем зураг, холбооны хэрэгсэл, дуран, цаг бүртгэлийн дэвтэр зэрэг байна.

Машин ба морин эргүүл: Түймрийн аюултай хавар, намрын хуурайшилтын үед зам харилцааг судалсны үндсэн дээр чиглэл чиглэлд тусгай маршрут гарган машин болон морин эргүүл ажиллуулах нь чухал юм.

Сурталчилгааны ажил: Хүн ам ихээр суурьшсан газар ой, хээрийн түймрээс урьдчилан сэргийлсэн анхааруулга, сэрэмжлүүлэг, сурталчилгаа бүхий самбар хийж байрлуулах нь чухал юм.

- Зөвлөмж, санамж хэвлэж тараах
- Түймрээс урьдчилан сэргийлэх сургалт, семинар зохион байгуулах
- Түймрээс урьдчилан сэргийлэх сурталчилгааг хүн бүрд хүргэж түймэртэй тэмцэх бэлтгэлийг хангуулах хэрэгтэй.
- Ой хээрийн түймэртэй тэмцэхэд зайлшгүй шаардлагатай багаж хэрэгслээр хангагдах хэрэгтэй.

Түймрийг илрүүлэх арга: Хавар намрын гал түймрийн аюултай үед байнгын жижүүр, морин болон машин эргүүл гаргаж тэднээс болон ард иргэдээс ойн түймэр илрүүлсэн тухай мэдээ авсан тохиолдолд сум, багийн засаг дарга богино хугацаанд хүн хүчийг зохион байгуулж түймрийг унтраах, холбогдох байгууллагад яаралтай мэдээлэх хэрэгтэй.

Түймрийг унтраах арга хэмжээ: Түймрийн мэдээг хүлээн авсан засаг дарга нь өөрийн эрхийн хүрээнд хүн хүч, техник хэрэгслийг зохион байгуулж түймэр унтраах төлөвлөгөө, шийдвэр гаргасан байна.

Түймэр унтраахад түймрийн тархалтыг зогсоох, цурванд оруулах, цурванд оруулсан галыг унтраах, цурваас дахин гал гарахаас сэргийлж харуул манаа ажиллуулах гэсэн үе шатаар тэмцэх хэрэгтэй.

Түймрийн тархалтыг зогсоох: Энэ үе шат нь шаталтын дөлийг цохиураар цохих, шороо, ус цацах, цурванд оруулах гэх мэт олон янзын аргаар түймрийн давшилтыг зогсооно.

Түймрийг тусгаарлах буюу цурванд оруулах: Түймрийн дөлийг зогсоосны дараа шатсан талбайг тойруулан 0.3-0.5 метр өргөн харлуулсан зурвасаар түймрийг тусгаарлана.

Цурванд оруулсан галыг унтраах: Хамгаалах зурвас татсаны дараа цурав дотор шатаж байгаа мод, хожуул, бут, сөөг зэрэг галын эх үүсвэрийг цурвын захаас эхлэн төв рүү нь гал унтраагч багаж, хүрз болон бусад гар багажаар унтраана.

Түймрийг дахин сэргэхээс сэргийлж харуул, манаа тавих: Энэ нь шатсан талбайн захаар 10 метр орчим өргөн газарт хяналт тавьж зурвас давж унасан оч, галыг унтраана.

5.4.2. Ойн хөнөөлт шавж

Ойн сан буурахад нөлөөлж буй томоохон хүчин зүйлийн нэг бол мод, бут, сөөгийн навч шилмүүс, иш холтос, модлог, үр жимс, үндсээр хооллодог төрөл бүрийн шавжуудын хэт олшрол юм. Ихэнх тохиолдолд хүний үйл ажиллагааны сөрөг нөлөөгөөр ойн экологийн тэнцвэрт харьцаа алдагдсанаас харьцангуй цөөн зүйлийн шавжийн тоо толгой хэт олширч тэдгээрээс хамгаалах тухай асуудал үүсдэг байна.

Шавжийн аймгийг судлах нь шинжлэх ухаанд тэдгээрийн ангиллын нэгж зүйлийн бүрэлдэхүүнийг зөв тогтоохоос эхэлдэг. Үүний дараа тэдгээрийн биологи, үржил, хөгжил, эдийн засгийн болон байгаль дах ашиг тусыг мэдэж илрүүлэх, хэрвээ бэлчээр, таримал ургамал, ойд хөнөөл учруулдаг шавж бол түүнтэй тэмцэх арга ажиллагааг боловсруулдаг. Олон зүйлийн шавжийн хоорондын төрлийн холбоог зөв тогтоож, тэднийг төрлийн онцлог шинжээр ангиллын янз бүрийн нэгжид хамааруулан нийлүүлж, тогтоож тодорхойлох нь ангилал зүйн гол зорилго юм. Шавжийн нэрийг тодорхойлохдоо олон улсад нийтлэг нэг нэр хэрэглэх зорилгоор зүйл, төрөл болон ангиллын бусад нэгжийн нэрийг латин нэрээр нэрлэж байна. Жишээ нь:

Сибирийн хүр эрвээхэй	<i>Dendrolimus sibiricus</i>
Бургасны хүр эрвээхэй	<i>Leucoma salicis</i>

Өндөг, авгалдай, бие гүйцсэн “имаго” гэсэн үе шатыг дамжин хөгждөг шавжийг бүрэн бус хувиралтай, өндөг, авгалдай, хүүхэлдэй, бие гүйцэх гэсэн үе шатыг дамжин хөгждөг шавжийг бүрэн хувиралтай гэж нэрлэнэ. Бүрэн бус хөгжилтэй шавжийн хамгийн түгээмэл төлөөлөгч бол царцаа юм. Бүрэн бус хөгжилтэй шавжийн авгалдай хөгжлийн 4-6 шат дамжин хөгжиж, бие гүйцсэн шавж болдог ба авгалдайн биеийн төрх хэлбэр бие гүйцсэн шавжтайгаа төсөөтэй байдаг.

Бүрэн хувиралтай шавжийн авгалдай бие гүйцсэн шавжаасаа эрс өөр хэлбэр дүрстэй байдаг. Авгалдай нь далавчгүй, ихэнхдээ мэрэх амны эрхтэнтэй байдаг. Бүрэн хувиралтай шавжийн үе удмын хөгжил хооллодоггүй тайван шат байдаг. Үүнийг хүүхэлдэйн үе шат гэж нэрлэнэ.

Өндөг: Өндөг төрүүлж хөгжих нь шавжийн ангийн биологийн нэг онцлог юм. Эмэгчин шавж өндгөө нэг нэгээр нь эсвэл хэсэг хэсгээр нь ургамлын навч, ишний гадарга болон дотор, хөрсний зай завсраар өндөглөдөг. Зарим шавж өндөглөхдөө тусгай бортогонд өндгөө гаргадаг.

Авгалдай: Өндөгнөөс дөнгөж гарсан авгалдайн бие цайвар цагаан өнгөтэй, нимгэн хальсан бүрхүүлтэй байдаг. Хальсан бүрхүүл, эд эрхтнүүд нь хэд хэдэн цаг, хэдэн өдрийн дараагаар хатуурч бараан өнгөтэй болон идэвхтэйгээр хооллон тухайн шатны өсөлт хөгжилтөө хангана. Хөрс ургамлын эд эрхтэн доторх авгалдайн өнгө цайвар шаргал, цагаан өнгөтэй байдаг.

Хайрсан далавчтаны багийн шавжийн өндөгнөөс гарсан үр удмыг хүрэнцэр гэж нэрлэж заншсан байдаг. Хүрэнцэр идэвхтэй хооллосны дараа биеийн шинэ залуу эс, эд

эрхтнүүдийн хөгжил нэмэгддэг. Гэвч гаднах бүрхүүл нь өсөж томордоггүй, сунадаггүй учраас гаднах хальсаа гуужиж гээдэг. Гуужилт явагдсанаар хүрэнцрийн эд эрхтнүүдийн өсөн томрох бололцоог бий болгоно. Шавжийн өсөлтийн авгалдайн үе шат ой модонд хамгийн их хөнөөл учруулдаг. Учир нь дараагийн шатны авгалдайн гуужилт, өсөлт хөгжилтийг бүрэн явуулах биеийн доторх шимт бодисын хуримтлалыг бий болгохтой шууд холбоотой.

Хүүхэлдэй: Бүрэн хувиралтай шавжийн хүүхэлдэй бие гүйцсэн шат хоорондоо бүтцээрээ эрс ялгаатай. Хүүхэлдэй шатнаас бие гүйцсэн шатыг дамжихдаа эд эрхтнээ өөрчилдөг. Хүүхэлдэйн шатанд эрхтнүүдийн задралт явагдахын зэрэгцээ бие гүйцсэн шатны эрхтнүүд шинээр үүсэж хөгжиж бий болдог. Хүүхэлдэйг хэлбэр дүрсээр нь дөрөв ангилдаг.

Чөлөөт хүүхэлдэй

Бүрхүүлт хүүхэлдэй

Гэрт хүүхэлдэй

Гаднаас нь харахад сахал, далавч, хөл нь биед нь наалдсан байдалтай, тусгайлсан бүрхүүлгүй, чөлөөтэй хөдөлдөг.

Хэлбэр дүрс нь зуувандуу байхын зэрэгцээ гадна талаараа авгалдайн төгсгөлийн шатны дотоод шүүрлийн булчирхайгаас ялгаруулсан шүүрэл хатуурч бүрхүүл үүсгэдэг. Ийм хүүхэлдэйг гаднаас харахад далавч, сахал, хөл нэвт харагдах боловч хөдөлгөөнгүй бэхлэгдсэн байдаг.

Хайрсан далавчит багийн шавжийн хүрэнцэр төгсгөлийн шатандаа доод уруулдаа байрладаг мяндаслас шүүрэл гаргадаг булчирхайн тусламжтайгаар торгомсог гэр бэлтгэж, хүүхэлдэй шатанд шилждэг.

Монгол оронд 28 багийн 193 овог, 847 төрөлд хамаарах 14 мянга орчим зүйлийн шавж тэмдэглэгдсэнээс мод, бут, сөөгийн навч шилмүүс, иш холтос, модлог, үр жимс, үндсээр хооллон хөнөөл учруулдаг 8 баг 62 овог, 316 зүйлд хамаарах 737 зүйлийг эрдэмтэд, судлаачид илрүүлээд байна. Шавжийн идэш тэжээлийн эх үүсвэр нь болж өгдөг ургамал,

амьтан тэдгээрийн амьдран оршиход онцгой ач холбогдолтой. Шавжийн хооллох идэш тэжээлийн хэлбэр төрлийг харгалзан дараах янзаар нэрлэдэг /Хүснэгт 31/.

Хүснэгт-31

Ойн хөнөөлт шавжийг идэш тэжээлийн ангилал

№	Экологийн бүлэглэл	Баг	Овог	Төрөл	Зүйл	Эзлэх хувь
1	Үр боргоцойгоор хооллогч	6	15	19	22	3
2	Нахиа найлзуураар хооллогч	5	2	5	5	1
3	Навч, шилмүүсээр хооллогч	7	35	181	363	49
4	Иш, холтос, модлогоор хооллогч	6	23	134	332	45
6	Үндэсээр хооллогч	3	6	13	15	2
НИЙТ		7	62	316	737	100

Шавжийн дийлэнх хэсэг нь ургамлаар хооллодог ба шавжийн хоол тэжээл болдоггүй ургамал гэж бараг байдаггүй. Ургамалаар хооллогч шавж нь өөрсдийн хоол тэжээл болдог ургамлыг харилцан адилгүй сонгож хооллодог учир энэхүү байдлыг харгалзан идэш тэжээлээр нь доор дурдсан байдлаар нэрлэнэ.

- Монофаг: Ганц зүйлийн ургамлаар хооллодог шавж
- Олифаг: Нэг овог, төрөлд хамаарах ургамлаар хооллодог шавж
- Полифаг буюу элдэв идэшт: Олон овог, төрөл зүйлийн ургамлаар хооллодог шавж
- Пантофаг буюу олон янзын идэшт: Ургамал, амьтны гаралтай тэжээлээр хооллогч

Манай улсад тэмдэглэгдсэн ойн хөнөөлт шавжууд дотроос их хэмжээний газар нутаг хамран тархсан Сибирийн хүр, Якобсоны төөлүүрт, Бургасны бийрэн сүүлт, Эгэл бийрэн сүүлт, Шинэсний шилмүүс хуйлагч эрвээхэй, Шинэсний холтосч том цох, Алтайн ба нарийн сахалт эвэрт цох, Шинэсний урын ялаа, Зургаан шүдэт холтосч цох, Нарсны мөлгөр цох, Нарсны үрийн давирхайч, Сибирийн хатан ногоон жулга, Шинэсний шөвгөр хошуут зэрэг 40 гаруй зүйлийн онцгой аюулт гоц хөнөөлт шавж Хангай, Хэнтий, Хөвсгөл, Алтайн уулархаг мужийн аль их ойтой хэсэгт тархаж чийг, хур тунадсаар дутмаг, хуурайшилт ихтэй жил богино хугацаанд үй олноороо үржин их хэмжээний ой модыг хөнөөн сүйтгэсээр байна.

Ойн хөнөөлт шавжийн голомтыг тогтоох: Агаарын температур, дулаан, хүйтний нөхцөл бүрэлдэн тогтсон, нарны илч хангалттай хүрэлцэхүйц, сийрэг хөрстэй, хөвд ихтэй, чийг тунадас хүрэлцээтэй, махчин, шимэгч шавжийн бүрдэл, тоо толгой бага, ойн өтгөрөл бага, залуу зулзаган мод ихтэй, идэш тэжээл хүрэлцэхүйц байдаг орчин зүйн таатай нөхцөл бүрэлдсэн ой нь ойн хөнөөлт шавжийн анхдагч буюу үндсэн голомт болно.

Ойн хөнөөлт шавж хоол тэжээл дутагдсан үедээ тус үндсэн голомтоос тал бүр тийшээ салбарлаж тархан туслах голомтыг үүсгэдэг. Туслах буюу хоёрдох голомт нь үндсэн голомттой харьцуулахад хөнөөлт шавжийн тоо толгой цөөн, амьдрах нөхцөл тааруу, идэш тэжээл хүртээмж муу байдаг. Энд цөөн тохиолдолд ойн хөнөөлт шавж олшрон ой модонд хөнөөл учруулдаг. Ийм ойг хөнөөлт шавжийн туслах голомт гэж нэрлэнэ.

Эдгээр голомтуудаас гадна бас нүүдлийн голомт гэж байдаг. Өрөөсгөл хүр, сибирийн хүр, яacobсоны төөлүүр, шинэсний шилмүүс хуйлагч эрвээхэйн хүрэнцэр үндсэн ба туслах голомтоос мөлхөх буюу салхины урсгалаар хол зайд хаягдаж нүүдлийн голомт үүсгэдэг. Эрвээхэйнүүд нисэж, эмэгчин эрвээхэй өндгөө тохиромжтой орчинд шахах зэргээр тархалтын голомт тэлэгддэг боловч үндсэн голомтоосоо хол тасарч бүрэн чаддаггүй.

Хөнөөлт шавжийн голомт үүсэж болох газруудад судалгааг тогтмол явуулж хөнөөлт шавж ой модны навч, шилмүүсийг идэж сүйтгэж байгаа байдал, хөнөөлийн түвшин, тэдгээрийн тархалтын цар хүрээг тогтоож тэмцэх арга хэмжээг төлөвлөх шаардлагатай байдаг.

Модны хөнөөлт шавжид идэгдэж, гэмтэж хөнөөгдсөн байдалд үнэлэлт өгөхдөө дараах байдлаар үнэлнэ. Үүнд:

- нийт навч, шилмүүсний 50-75 хувь нь идэгдсэн бол их;
- нийт навч шилмүүсний 25-50 хувь нь идэгдсэн бол дунд;
- нийт навч шилмүүсний 25 хувь түүнээс бага хэмжээтэй идэгдсэн бол бага нэрвэгдсэн гэж үздэг.

Ойн хөнөөлт шавжийн голомтыг илрүүлж ой зохион байгуулалтын материал ашиглан талбайн хэмжээг тооцож, тархалтыг гарган зураглал хийж цуглуулна.

Хөнөөлт шавжийн тооны хөдлөл зүй, хэт олиролтыг тогтоох арга: Ойн хөнөөлт шавжийн байгальд үржих, олшрох тооны хөдлөл зүйг дөрвөн үе шатанд хувааж үздэг. Үүнд:

Эхэн үе: Ой модны гол хөнөөлт шавжийн үрждэг амьдралын хамгийн тохиромжтой нөхцөл бүрэлдэж буй болоход сибирийн хүр, өрөөсгөл хүр, шинэсний шилмүүс хуйлагч, яacobсоны төөлүүр, бийр сүүлт зэрэг эрвээхэйнүүд үй олноороо нисэж эвцэлдээнд орж хамгийн дээд хэмжээгээрээ өндөг гаргана. Өндөгнөөс анхны хүрэнцэрүүд гаран ой модыг төдийлөн их хэмжээгээр идэж шарлуулж чаддаггүй. Энэ үеийг хөнөөлт шавжийн тооны өсөлтийн үе буюу эхэн үе гэж нэрлэдэг.

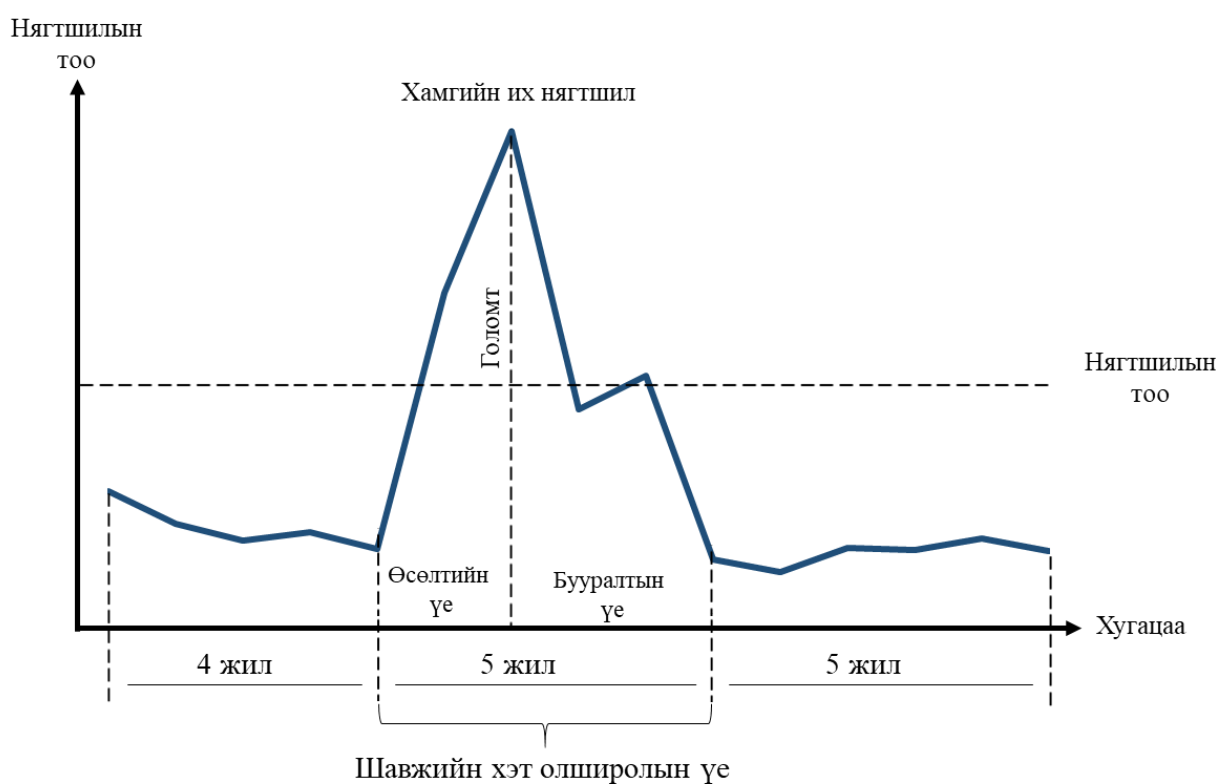
Хоёрдугаар үе: Хөнөөлт шавж цаашид үржин олшрох энэ үед байгаль дахь шимэгч болон махчин шавжийн тоо цөөн, ойн шувуудын нөлөө зохих хэмжээнд хүрэхгүй, өвчин үүсгэгчид бараг байхгүй байдаг бөгөөд ойн хөнөөлт шавжийн хөгжилд тохиромжтой цаг агаарын нөхцөл бүрэлдсэн тохиолдолд ой модонд асар их хөнөөл учруулж эхэлдэг.

Хөнөөлт шавжийн тоо толгой дээд цэгтээ хүрч нэг модонд дунджаар 4000-25000 хүртэл олширч модны навч, шилмүүс, нахиа, найлзуур зэрэг бүх эрхтнээр хооллож ой модыг ахар богино хугацаанд хувхайлан идэж хатаана. Энэ үе нь 1-3 жил үргэлжилдэг боловч хөнөөлт шавжийн зүйл бүрт өөр өөр байна.

Энэ үед тухайн хөнөөлт шавжаар хооллогч ашигтай шавж, шувууд үржин олширч элдэв халдварт өвчин дэлгэрэх тул тэдгээрийн цаашдын тархалтын цар хүрээ, тоо толгой эрс хязгаарлагдана. Нөгөө талаас идэш тэжээлийн нөөц хүрэлцэхгүй болж эхэлдэг. Энэ үеийг үй олноор үржих үе буюу хоёрдугаар үе гэж нэрлэнэ.

Гуравдугаар үе: Навч, шилмүүс, нахиа, найлзуур, залуу мөчрийг хүртэл идэж дуусгасны улмаас хөнөөлт шавжид идэш тэжээлийн хомсдол бий болж өлсгөлөн байдалд орно. Мөн тэдгээрээр хооллогч махчин, шимэгч зэрэг ашигтай шавж, шувуу болон өвчин ихээр гардаг тул цаашид үржих боломжгүй болж үржлийн уг голомт бууралтанд орно. Энэ үе 1-2 жил үргэлжилнэ.

Дөрөвдүгээр үе: Хөнөөлт шавжийн тоо толгой байгалийн тэнцвэрт байдалдаа хүртэл буурах тул ой модонд хор уршиг тарихаа больж, идэгдсэн ургамал бараг үзэгдэхээ болино. Энэ үеийг дөрөвдүгээр үе буюу популяци хэвийн байдалдаа орсон үе гэнэ. Энэ үед хортон цөөрч үүнийг даган түүгээр хооллогч шавж, шувууд хомсдон, өвчин эмгэг эрс багасна. Тооны хөдлөл зүйн эхний хоёр шатанд оновчтой хугацааг сонгож тэмцлийн ажлыг явуулдаг. Ойн хөнөөлт шавжийн тооны хөдлөл зүй аль шатандаа явааг популяцид тооны болон чанарын шинжилгээ хийж тогтоодог.

Ойн хөнөөлт шавжийн тархалтыг тогтоох судалгааны ажилд тухайн салбарын шинжлэх ухаанд нийтээр хэрэглэгддэг, хүлээн зөвшөөрч, шалгагдаж батлагдсан арга барил буюу судалгааны арга зүйг ашигладаг. Судалгааны арга зүйн ач холбогдол нь дахин давтагдах, харьцуулах, нотлох, дүгнэх боломжоор хангахад оршино. Судалгааны ажилд тухайн бүс нутагт ашиглахуйц, мэдээллийг харилцан солилцох боломжтой, энгийн хэрэглэхэд хялбар, эсвэл шинжлэх ухааны салбарын байгууллагаар хэлэлцэгдэж батлагдсан, нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн судалгааны хуудас, тооллого, бүртгэлийн хуудас, баримтыг ашиглана. Арга зүйн дагуу гүйцэтгэсэн судалгааны үр дүнг тухайн зүйлийн хөнөөлт шавжаас хамгаалах үйл ажиллагааг төлөвлөн хэрэгжүүлэхэд ашиглана. Тухайлбал:

Ажиглах (Тоо толгой өсөлт, бууралт)

Хамгаалах (тоо толгой өсөж эхэлбэл хязгаарлах)

Судалгаанд хамрагдах талбай, байршил нутгийг тодорхойлохдоо хэлэлцэж тохирсон эсвэл санаандгүй байдлаар дээж талбайнуудыг сонгож, тэндээ байнгын судалгааны замналуудаар гүйцэтгэдэг. Судалгааны ажлын давтамж нь жилд, улиралд, сар бүр эсвэл долоо хоног бүр нэг удаа тодорхой ижил хугацаанд эхэлж дуусгана. Судалгаанд тухайн бүс нутагтаа эсвэл хариуцан хамгаалж буй нутгийнхаа нийт талбайг бүрэн хэмжээгээр хамарч чадах боломжоор хомс байдаг тул төлөөлж, илэрхийлж чадах тодорхой газрыг сонгон авч судалдаг. Судлаачид үүнийг мэргэжлийн түвшинд сорилын талбай гэж нэрлэдэг. Дээж талбайг сонгохдоо санаандгүй эсвэл зорилготойгоор сонгож авдаг.

Увс аймгийн ойн санд навч, шилмүүсний хөнөөлт шавжийн зүйлийн бүрэлдэхүүн, тархалтын цар хүрээ, биологи-экологийн онцлогийг тогтоох судалгааны ажлыг 2011-2020 онуудад жил бүр хавар намрын гэсэн 2 үе шаттайгаар явуулсан байдаг. Судалгааны ажлын үр дүнд ойн хөнөөлт шавжийн тархалттай, голомт үүсгэж байгаа талбайн хэмжээг тодорхойлж, тоо толгой нягтшилыг бууруулах тэмцлийн ажлыг тохирох арга технологийн дагуу гүйцэтгэж байсан. Сүүлийн арван жилийн дунджаар улсын төсвийн хөрөнгөөр Увс аймгийн ойн сан бүхий 13 суманд жил бүр 1.0-28.0 мян.га талбайд ойн хөнөөлт шавжийн тархалтыг тогтоох тоймчилсон судалгааны ажлыг хийж гүйцэтгэсэн /Хүснэгт 32/.

Хүснэгт-32

Ойн хөнөөлт шавжийн судалгаанд хамрагдсан талбайн хэмжээ, га

№	Судалгаанд хамрагдсан он	Судалгаанд хамрагдсан сумын нэр	Судалгаа явуулах төлөвлөгөө (га)	Судалгаанд хамрагдсан талбай (га)
1	2011 он	Баруунтуруун	10000	1000
2		Зүүнхангай	5000	4569
3		Малчин	5000	2077
4		Наранбулаг	3000	2000
5		Өндөрхангай	5000	1000
6		Түргэн	5000	500
7		Улаангом	1000	500
8		Ховд	1000	1000
9		Хяргас	5000	2595
10		Цагаанхайрхан	2000	1630
Дүн			42000	16871
1	2012 он	Баруунтуруун	10000	10000
2		Бөхмөрөн	1000	826
3		Зүүнхангай	10000	10000
4		Малчин	7000	6801
5		Наранбулаг	1000	10000
6		Өндөрхангай	15000	15000
7		Сагил	15000	12265
8		Түргэн	10000	10000
9		Хяргас	10000	9037
10		Цагаанхайрхан	15000	15000
Дүн			112000	115117
1	2013 он	Баруунтуруун	15000	12368
2		Бөхмөрөн	3000	1697

3		Зүүнхангай	20000	18399
4		Малчин	10000	8889
5		Наранбулаг	10000	6743
6		Өндөрхангай	20000	15187
7		Сагил	15000	13228
8		Түргэн	20000	18879
9		Улаангом	5000	4051
10		Хяргас	10000	9361
11		Цагаанхайрхан	20000	15879
Дүн			148000	124681
1	2014 он	Баруунтуруун	10000	13400
2		Зүүнхангай	10000	1565
3		Малчин	10000	4000
4		Наранбулаг	7000	130
5		Өндөрхангай	15000	3468
6		Хяргас	10000	9361
7		Цагаанхайрхан	10000	66
Дүн			62000	31924
1	2015 он	Баруунтуруун	10866	12601
2		Зүүнхангай	22939	13625
3		Малчин	7356	7729
4		Наранбулаг	6541	12833
5		Өндөрхангай	10000	9234
6		Сагил	10000	5623
7		Түргэн	10000	12892
8		Хяргас	9378	8808
Дүн			87080	83345
1	2016 он	Баруунтуруун	10866	19493
2		Зүүнхангай	22939	3443
3		Малчин	7356	8090
4		Наранбулаг	6541	600
5		Өндөрхангай	10000	4586
6		Сагил	10000	10000
7		Түргэн	10000	16820
8		Улаангом	13540	20
9		Ховд	13539	160
10		Хяргас	9378	902
11		Цагаанхайрхан	13538	966
Дүн			127697	65080
1	2017 он	Баруунтуруун	20000	27608
2		Бөхмөрөн	3000	3000
3		Зүүнхангай	25000	26000
4		Малчин	13000	28000
5		Наранбулаг	12000	12000
6		Өндөрхангай	25000	28500
7		Сагил	15000	15000
8		Түргэн	20000	27000
9		Улаангом	2000	2000
10		Ховд	9000	9000
11		Хяргас	15000	18000
12		Цагаанхайрхан	5000	5000

Дүн			164000	186708
1	2018 он	Баруунтуруун	15000	7739
2		Бөхмөрөн	3000	3000
3		Зүүнхангай	20000	6098
4		Малчин	10000	3662
5		Наранбулаг	8000	4299
6		Өндөрхангай	20000	6285
7		Сагил	10000	1000
8		Түргэн	15000	5000
9		Улаангом	2000	2000
10		Ховд	5000	5000
11		Хяргас	15000	6044
12		Цагаанхайрхан	5000	2726
Дүн			128000	52853
1	2019 он	Баруунтуруун	15000	3800
2		Бөхмөрөн	3000	3000
3		Давст	-	5000
4		Зүүнхангай	20000	4000
5		Малчин	10000	4525
6		Наранбулаг	8000	5200
7		Өндөрхангай	20000	15000
8		Сагил	10000	8000
9		Түргэн	15000	15000
10		Улаангом	-	3000
11		Ховд	-	3000
12		Хяргас	10000	4500
13		Цагаанхайрхан	2000	1000
Дүн			113000	75025
1	2020 он	Баруунтуруун	15000	10000
2		Бөхмөрөн	3000	3000
3		Давст	20000	4000
4		Зүүнхангай	10000	8000
5		Малчин	8000	6000
6		Наранбулаг	20000	11000
7		Өндөрхангай	10000	8000
8		Сагил	0	1000
9		Түргэн	10000	15000
10		Улаангом	2000	3000
11		Ховд	5000	3000
12		Хяргас	15000	10000
13		Цагаанхайрхан	5000	2000
Дүн			123000	84000

Увс аймгийн ойн санд тархсан ойн хөнөөлт шавж, өвчний тархалтыг тогтоох , тэмцлийн ажил явуулах талбайг сонгох судалгааны ажлын дүнгээс үзэхэд сүүлийн арван жилд дунджаар 83.5 мян.га талбай судалгаанд хамрагдсан байна. Судалгааны дүнг нэгтгэн үзэхэд навч, шилмүүсний хөнөөлт шавжийн тархалттай гэж тогтоогдсон талбай сүүлийн арван жилийн дунджаар 27.9 мян.га байна. Навч шилмүүсний хөнөөлт шавжийн голомт үүссэн сүүлийн арван жилийн дунджаар 19.8 мян.га талбай байна. /Хүснэгт 33/.

Хүснэгт-33

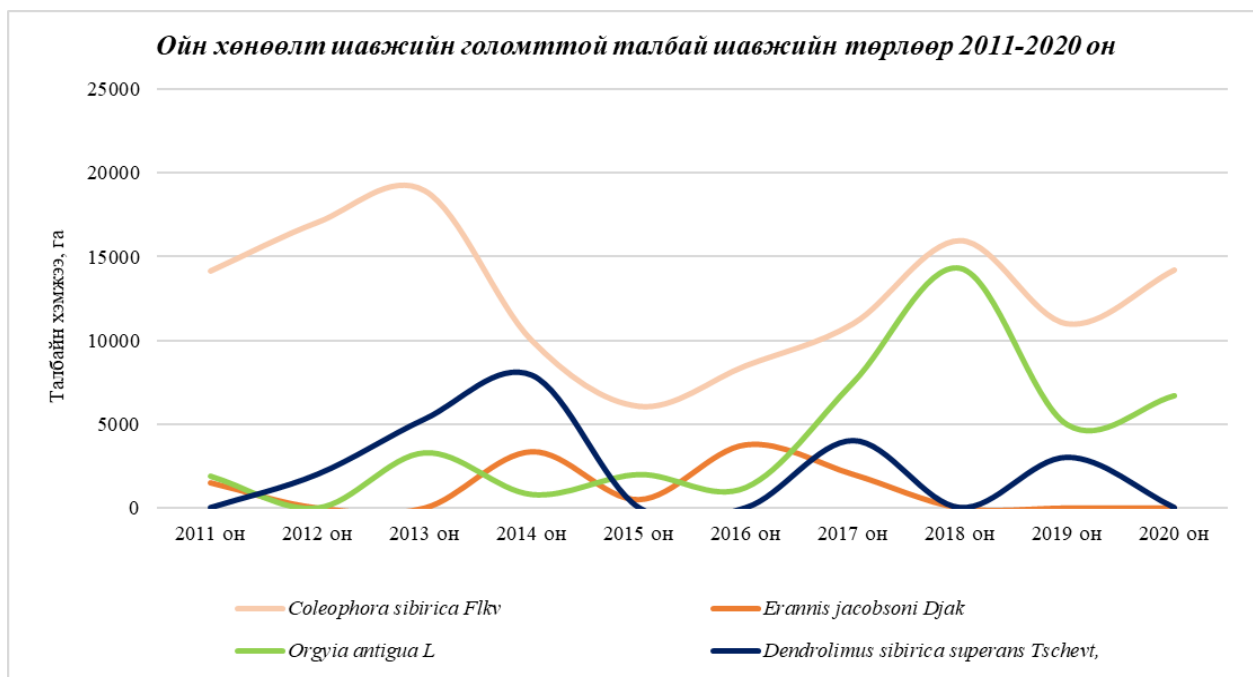
Ойн хөнөөлт шавжийн тархалт, голомттой талбайн хэмжээ

№	Судалгаанд хамрагдсан он	Судалгаанд хамрагдсан талбай (га)	Тархалттай талбай (га)	Голомттой талбай (га)	Шавжийн зүйлийн нэр
1	2011	16871	-	17553	<i>Coleophora sibirica</i> Flkv <i>Erannis jacobsoni</i> Djak <i>Orgyia antiqua</i> L
2	2012	115117	3948	19054	<i>Coleophora sibirica</i> Flkv <i>Dendrolimus superans sibiricus</i> Tschetv <i>Orgyia antiqua</i> L
3	2013	124681	91183	27530	<i>Coleophora sibirica</i> Flkv <i>Dendrolimus superans sibiricus</i> Tschetv <i>Orgyia antiqua</i> L
4	2014	31924	19485	22020	<i>Coleophora sibirica</i> Flkv <i>Dendrolimus superans sibiricus</i> Tschetv <i>Orgyia antiqua</i> L <i>Erannis jacobsoni</i> Djak
5	2015	83345	61070	8566	<i>Coleophora sibirica</i> Flkv <i>Orgyia antiqua</i> L <i>Erannis jacobsoni</i> Djak
6	2016	65080	17764	13484	<i>Coleophora sibirica</i> Flkv <i>Dendrolimus superans sibiricus</i> Tschetv <i>Orgyia antiqua</i> L <i>Erannis jacobsoni</i> Djak
7	2017	186708	31500	25000	<i>Coleophora sibirica</i> Flkv <i>Dendrolimus superans sibiricus</i> Tschetv <i>Orgyia antiqua</i> L <i>Erannis jacobsoni</i> Djak
8	2018	52853	-	25301	<i>Coleophora sibirica</i> Flkv <i>Orgyia antiqua</i> L
9	2019	75025	35773	18981	<i>Coleophora sibirica</i> Flkv <i>Dendrolimus superans sibiricus</i> Tschetv <i>Orgyia antiqua</i> L
10	2020	84000	18575	20927	<i>Coleophora sibirica</i> Flkv <i>Dendrolimus superans sibiricus</i> Tschetv <i>Orgyia antiqua</i> L
Нийт дүн		835604	279298	198416	-

Увс аймгийн ойн санд сүүлийн арван жилийн хугацаанд навч шилмүүсний хөнөөлт шавжууд дотроос Шинэсний дугтуйт эрвээхэй /*Coleophora sibirica* Flkv/, Сибирийн хүр эрвээхэйн /*Dendrolimus sibiricus* Tschetv/, Эгэл бийрэн сүүлт эрвээхэйн /*Orgyia antiqua* L/, Якобсоны төөлүүрч эрвээхэй /*Erannis jacobsoni* Djak/ зэрэг хөнөөлт шавжууд голомт үүсгэн хөнөөл учруулж байгааг нь судалгааны ажлын дүнд тогтоогдсон болно. Эдгээр навч

шилмүүсний хөнөөлт шавжийн хэт олшролын үе 2012-2014 он, 2016-2018 онуудад тохиосон бөгөөд 2021 оноос олшрол дахин тохиолдох магадал байгааг судалгааны ажлын үр дүнд тогтоогоод байна. /График-11/

График-11

Увс аймгийн ойн санд зонхилон хөнөөл учруулж буй навч шилмүүсний хөнөөлт шавжийн хөгжил, учруулж буй хор хөнөөл, тэмцлийн ажил явуулах оновчтой хугацаа, хөгжлийн хуанли зэргийг доор оруулав.

Сибирийн хүр эрвээхэй (*Dendrolimus superans sibiricus*)

Хайрсан далавчтаны (Lepidoptera) баг хүр эрвээхэй (Lasiocampidae)-н овогт орно. Өмнөд далавч нь саарал өнгөтэй, дээд талдаа хар хүрэн судлуудтай, түүний хоёр нь далавчны үзүүрт ойрхон байрладаг. Далавчны дээд хэсэгт муруй тахир судал байх ба голын хэсэгтээ цагаан толботой.

Зураг-16. Сибирийн хүр эрвээхэйн хөгжлийн үе шат, хөнөөл учруулах байдал

Эрвээхэйн бие үнсэн саарал ба хар саарал үсээр бүрхмэл юм. Эрэгчний сахал нь дэл хэлбэртэй, эмэгчнийх богинохон дэл хэлбэртэй байдаг. Далавчны дэлгэмэл эмэгчнийх 65-90 мм, эрэгчнийх 50-80 мм урттай.

Нэг эмэгчин эрвээхэй дунджаар 250-330 ширхэг өндөг гаргадаг бөгөөд өндөгнөөс 15-25 хоногийн дараагаар хүрэнцэр бий болж 2-3 удаа гуужин томорч, биеийн урт 0.1-0.5 см болохын хамт 9-р сарын эхээр хөрсний өнгөн хэсэгт 2-6 см-ийн гүнд орж ичдэг. Дараа жилийн хавар 4-р сарын сүүлч 5-р сарын эхээр ичээнээс гарч модонд авиран, намар орой болтол 3-4 удаа гуужиж, өсөж томорсны эцэст 53.3 мм орчим урттай болж, дахин хөрсөнд орж ичдэг.

Дараа жилийн хавар ичээнээс гарсан хүрэнцэр богино хугацаанд хэд хэдэн удаа гуужиж, хөгжин 8.5 см хүртэл өсдөг ба 5-р сарын дунд үеэс 6-р сарын сүүлч хүртэл 35-40 хоногийн дотор модны шилмүүсийг асар богино хугацаанд идэж сүйтгэдэг. Өөрөөр хэлбэл 3-дахь жилдээ ичээнээс гарсан хүрэнцэр нь хүүхэлдэй, бие гүйцсэн эрвээхэй болоод эвцэлд

орж өндгөө шахаад үхэх хүртэлх хугацаандаа хэрэглэгдэх идэш тэжээл бүхий энергиэ нөхөн авдаг.

Нас гүйцсэн хүрэнцрийн хоёр, гуравдугаар цагариг дээр хөхөвтөр туяатай, хөндлөн хар судалтай, богинохон үстэй, харин 3, 4-р үеүд дээр хар хөх өнгийн багц үс бий. Биеийн бүх гадаргуу нэлээд урт үсээр бүрхмэл ба нуруун талынх хар өнгөтэй, хажуу талынх мөнгөлөг саарал өнгөтэй. Хүүхэлдэй хар хүрэн буюу хар өнгөтэй, 40-60 мм урт. Сибирийн хүр эрвээхэйн хүрэнцэр бүх төрлийн модонд хөнөөл учруулдаг. Гэхдээ ихэвчлэн Шинэс, Хушны шилмүүсээр хооллодог. 7-12 насны залуу шилмүүст модонд 10-24 ширхэг хүрэнцэр ноогдвол уг мод нөхөн ургах чадвараа 100 хувь алддаг байна. Идэш тэжээл хүрэлцэхгүй үед модны залуу мөчир, холтос, боргоцой зэргээр хооллодог байна.

Тэмцэх хугацаа: Хамгийн оновчтой хугацаа нь хүрэнцэр шилмүүсээр хооллож байх үе буюу эхний жил хавар 5-сарын 25-аас 6-р сарын 20-ны хооронд, намар 8-р сарын 10-аас 10-р сарын 01-ны хооронд, хоёр дахь жил 5-р сарын 25-аас 10-р сарын 01-ны хооронд байдаг.

Өрөөсгөл хүр эрвээхэй (Lymintria dispar L.)

Хайрсан далавчтаны (Lepidoptera) баг Оргид (Orgyidae)-ийн овог.

Өрөөсгөл хүр эрвээхэйн эмэгчин эрвээхэй нь 8-р сарын сүүлч, 9-р сарын эхээр эвцэлдээд орж, 350-450 ш өндгийг хад асга ихтэй бартаатай, тогтмол гэрэл гэгээтэй байдаг, байшингийн нүүр, төмөр замын буудал, модны ан цав завсар зэрэг янз бүрийн газар өндөглөнө. Өндөг үе шатандаа ил өвөлждөг. Өвөлжсөн өндөгнөөс хавар 5-р сард хүрэнцрүүд гарч ирэхийн хамт модны аль залуу шилмүүс, навч нахиагаар хооллож, эхлэх бөгөөд их олширсон жилдээ модонд нэг ч навч, шилмүүс үлдээлгүй иддэг, ойн гол аюултай хөнөөлт шавж юм.

Хүрэнцэр 40-50 хоногийн туршид амьдрах хугацаандаа эр хүрэнцэр 5 удаа, эм хүрэнцэр нь 6 удаа гуужиж өсдөг. Хүрэнцэр нь 7-р сарын дунд үеэс эхлэн хүүхэлдэйн хөгжилд шилжиж, улмаар 15-20 хоногийн дараагаар эрвээхэй болно. 8-р сарын дундуур тогтуухан дулаахан өдөр Өрөөсгөл хүр эрвээхэй үй олноороо нисэж эвцэлдээд орон өндөглөнө. Хад асган дахь өндөгнөөс хавар эрт анхны хүрэнцэр бий болохын хамт хэд хэдээрээ нийлж шүлсээрээ томоохон тор нэхдэг. Ингээд нэхсэн торны хамтаар алс газар хаягдан шинэ шинэ голомтуудыг үүсгэдэг. Хавар эрт уул хад асга цагаан цайвар тороор бүрхэгдсэн байвал тэд Өрөөсгөл хүр эрвээхэйн хүрэнцэр байна гэсэн шинж тэмдгийг заахаас гадна уг торыг цуглуулан авч шатаах буюу устгаснаараа цаашид үржин олшрох замыг хааж болдог механик арга байдаг. Уг эрвээхэйн хүрэнцэр мод, модлог ургамлуудын навч, шилмүүсээр хооллоод зогсохгүй 300 гаруй зүйлийн ургамлаар хооллодог хөнөөлт шавж юм. Тэмцэх хугацаа: Тэмцэл явуулах хамгийн оновчтой хугацаа нь хүрэнцэр ид хооллож байх үе болон өндгөн үе шатандаа байх үе буюу 5-р сарын 25-аас 8-р сарын 1-ний хооронд болно. Ялангуяа хад асга байшин барилга, байгууламжийн ан завсраар гэрэлд татагдан ирж өндгөө шахсан өндгийг гараар түүж устгаж тэмцэл явуулах нь илүү үр дүнтэй байдаг бөгөөд намар 9-р сарын 10-аас 10-р сарын 20-ны хооронд, хавар 4-р сарын 15-аас 5-р сарын 20-ны хооронд тэмцэл явуулж болно.

Зураг-17. Өрөөсгөл хүр эрвээхэйн хөгжлийн үе шат, хөнөөл учруулах байдал

Якобсоны төөлүүрч эрвээхэй (Erannis jacobsoni Diak)

Хайрсан далавчтаны (Lepidoptera) баг төөлүүр (Geometridae)-ийн овог.

Бие гүйцсэн эрвээхэйн биед хүйсийн ялгаа буюу бэлгийн демофизм тод илэрдэг. Өөрөөр хэлбэл, эр, эм эрвээхэй өөр хоорондоо гадаад бүтэц, хэлбэрээрээ эрс ялгаатай байдаг.

Хүрэнцрийн бойжилт буюу гуужилтын тоо нь газар зүй ой ургамалжилтын онцлогоос шалтгаалж, тархсан газар бүрд харилцан адилгүй байна. Хүрэнцэр нь идэвхтэй, идэвхгүй гэсэн орон зайд шилжих хөдөлгөөн хийдэг. Биеийн булчин, махбод хөлийн тусламжтайгаар идэш тэжээл хэрэглэхийн тулд төөлөх хэлбэрийн идэвхтэй хөдөлгөөн хийдэг. Ийм шинж уг овгийн хүрэнцэр түгээмэл тул төөлүүр эрвээхэйн овог гэж нэрлэсэн. Эрэгчин нь тод цайвар өнгийн далавчтай түүний дэлгэмэл урт 2.5-2.8 см хүрдэг, өмнөд далавч нь бараан өнгийн хөндлөн судалтай, сам хэлбэрийн утаслаг сахалтай, эм эрвээхэй далавчгүй бөгөөд хар, цагаан өнгийн үсээр битүү хучигдсан тул энгийн нүдээр алаг өнгөтэй харагддаг. Биеийн урт

2 см. Тод шар өнгөтэй зууван хэлбэртэй, барзгар гадаргуутай, урт нь 10 мм, өргөн нь 6-6.5 мм байдаг. Уг эрвээхэйн өндөг модны холтосны ан завсар байрладаг.

Зураг-18. Якобсоны төөлүүрч эрвээхэйн хөгжлийн хүрэнцрийн үе шат, ойд хөнөөл учруулсан байдал

Шүлсний тусламжтай модны оройгоос доош буюу нэг мөчрөөс нөгөө мөчирт босоо чиглэлийн дагуу идэвхгүй шилжих хөдөлгөөн хийдэг. Хүрэнцэр нь 4-5 удаа гуужсаны дараа хүүхэлдэйн шатанд шилждэг. Хүүхэлдэйн бие нь гялалзсан тод хүрэн өнгөтэй, гаднаа уутан бүрхүүлгүй чөлөөт хэлбэртэй, биеийн төгсгөл нь сэрээ хэлбэртэй хурц байна. Биеийн урт нь эр, эм хүүхэлдэйд ижил байдаг боловч биеийн өргөн нь эм хүүхэлдэйд эрийнхээс 0.3 мм-ээр, биеийн жин 10 мгр-аар илүү байдаг. Эмэгчний биеийн жин нь ойролцоогоор 89.3 мгр, эрэгчнийх 79.3 мгр байна. Хүүхэлдэй нь хөрсний өнгөн давхраанд толгойн хэсэг нь доош

харан байрлана. Якобсоны төөлүүрч эрвээхэйн хүрэнцэр шинэсний шилмүүсийг үгүйртэл идэж амьдралын хэвийн үйл ажиллагааг алдагдуулдаг.

Тэмцэх хугацаа: Тэмцэл явуулах хамгийн оновчтой хугацаа нь төөлүүр эрчимтэй хооллож байх үе буюу 5-р сарын 25-аас 7-р сарын 15-ны хооронд.

Эгэл бийрэн сүүлт эрвээхэй (Orgyia antiqua L.)

Хайрсан далавчтаны (Lepidoptera) баг, Оргид (Orgyidae)-ийн овог. Эрэгчин эрвээхэй бор шаргал зүстэй, өмнөд далавчны хойд зах орчимд таслал маягийн тод цагаан толботой, дэл хэлбэрийн сахалтай, дэлгэмэл далавчны урт 25-30 см, эмэгчин эрвээхэйн далавч дөнгөж мэдэгдэм төдийхөн байдаг тул нисэж чаддаггүй, харин хөлийн хөгжил сайн, бүдүүн махлаг биетэй, бор саарал өнгөтэй байдаг. Өндөг нь бөөрөнхий хэлбэртэй хоорондоо нягт наалдсан, бүдэг сааралдуу өнгөтэй.

Хүрэнцэр бор хүрэн өнгөтэй, хэвлийнхээ төгсгөлд нэг, толгойн хойд хэсэгт ба хэвлийн хоёр хажууд нэг хос бор өнгийн бийр хэлбэрийн багц үстэй, хэвлийн 4-8-р цагариг дээр шар өнгийн сойз хэлбэрийн багц үстэй, биеийн урт 30-35 мм байдаг. Хүүхэлдэй нь гялалзсан хар бараан өнгөтэй, 15-18 мм урт, биеийнхээ төгсгөлд гох дэгээтэй бөгөөд түүний тусламжтайгаар модны мөчрөөс зүүгдэн байрлана.

Эрвээхэй 7-р сарын сүүлч, 8-р сарын эхээр эвцэлд ороод уг сарын дундуур өндөглөнө. Эмэгчин эрвээхэй өндгөө багц багцаар 230-300 ш өндгийг модны мөчир, холтос, ишний ан цав завсарт гаргадаг. Намар гарсан өндөг өвөлжиж дараа жилийн хавар мод нахиалах үеэр өндөгнөөс хүрэнцэр бий болж, модны залуу навч, шилмүүсээр хооллодог. Хүрэнцэр амьдралынхаа туршид 5 удаа гуужиж хөгжсөний эцэст хүүхэлдэйн шатандаа шилждэг. Хүүхэлдэйнээс 7-14 хоногийн дараагаар эрвээхэй гарч эвцэлд орно. Бийр сүүлт эрвээхэйн хүрэнцэр шинэс, хус, бургас, гацуур, жодоо зэрэг модны навч, шилмүүсээр хооллодог. Увс, Завхан, Хөвсгөл, Өвөрхангай, Сэлэнгэ, Хэнтий зэрэг аймгийн нутагт тархсан байна. Тэмцэх хугацаа: Тэмцэх хамгийн оновчтой хугацаа нь хүрэнцэр шилмүүсээр хооллож байх үе буюу 5-р сарын 25-аас 7-р сарын 25-ны хооронд болно.

Зураг-19. Эгэл бийрэн сүүлт эрвээхэйн хөгжлийн үе шат, хөнөөл учруулах байдал

Шинэсний дугтуйт эрвээхэй (Coleophora sibirica Flkv)

Сибирийн дугтуйт эрвээхэй нь ангилал зүйн хувьд Coleophoridae овогт хамаарна. Дугтуйт эрвээхэйн хөнөөлийн голомтыг алсаас харвал цас орсон мэт харагдана. Өндөг хагас бөмбөлөг хэлбэртэй, оройноосоо үл мэдэг нарийссан бөгөөд оройнхоо товгороос тал тал руугаа салаалсан хянгануудтай. Өндөгний хөндлөн огтлол 0.5 мм орчим байдаг. Дөнгөж шахагдсан өндөг шаргалдуу өнгөтэй, цаашдаа бараантана. Эм эрвээхэй өндгөө ганц ганцаар шилмүүст моддын шилмүүс дээр 6-7 сард шахагдана. Хүрэнцрийн бие 5-6 мм урт, улбар-

бор өнгөтэй, толгой хар, дагзны ар тал ба бамбайн цар бараан, голоороо цайвар өнгийн шулуунаар зааглагдана. Хүрэнцэр цээжиндээ 3 хос хөлтэй /Хүснэгт-34/.

Хүснэгт-34

Хөгжлийн хуанли

5-р сар			6-р сар			7-р сар			8-р сар			9-р сар		
1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3

Хүрэнцрүүд 8 мм орчим урт хонгионцорт амьдарна. Хүрэнцэр шинэс модны шилмүүсэнд хаван үүсгэж 6 сарын эхэн үеэс намар хүртэл хооллож, модны ан цаваар орж өвөлжинө. 4 сарын сүүл 5 сарын эхээр холтосны ан завсраар тор татан өвөлжсөн хүрэнцрүүд гарч ирэн, хүүхэлдэйлж, 5 сарын сүүлээс 6 сарын эхээр ниснэ. Эвцэлдсэний дараа өндгөө шинэс модны шилмүүс дээр шахаж, хүрэнцэр шилмүүсний үзүүрээс хооллож, гандуу өнгөтэй болгоно /Зураг 3/. Тэмцлийн ажлыг агаарын хөлөг, үүргийн шүршигч багаж ашиглан микробиологийн аргаар зохион байгуулдаг.

Зураг-20. Шинэсний дугтуйт эрвээхэйн хөнөөл

Урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ: Ойг хамгаалах арга хэмжээний салшгүй нэг чухал хэсэг нь ойн хөнөөлт шавж, өвчнөөс сэргийлэх тэдгээртэй тэмцэх ажил байдаг. Ойн хөнөөлт шавжаас хамгаалах араг хэмжээг урьдчилан сэргийлэх, тэмцэх гэсэн 2 хэлбэрээр явуулдаг. Урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ техник ажиллагааны хувьд:

1. Зохион байгуулалт
2. Судалгаа
3. Ойн аж ахуйн
4. Агротехникийн гэсэн 4 аргад хуваагдана.

Ойн хөнөөлт шавжийн хэт олшролт, хөнөөлийн байдал зэргийг цаг алдалгүй тооцоолж мэдэх, улмаар цаашдын арга хэмжээг төлөвлөх, тэмцлийн ажлыг зохион байгуулахад судалгааны арга чухал ач холбогдолтой байдаг.

Зохион байгуулалтын арга: Ой хамгааллын арга хэмжээний ойрын ба хэтийн төлөвлөгөөний дагуу ой зохион байгуулалтын үед төвлөрсөн төслийг хэрэгжүүлэх, боловсон хүчин бэлтгэх, хуваарилах, ой хамгааллын талаарх сурталчилгааг төрөл бүрийн хэлбэрээр зохиож сургалт, зөвлөгөө өгөх ажлууд орно.

Судалгааны арга: Судалгааг дотор нь ажиглалт, тоймчилсон, нарийвчилсан судалгаа гэж ангилна. Манай орны ойн аж ахуйн практикт эдгээр судалгааг хэрэгжүүлэх нь ойг хөнөөлт шавжаас хамгаалах асуудлыг шийдвэрлэхэд чухал ач холбогдолтой.

Ажиглалт судалгааг ойн хөнөөлт шавж, өвчний тархалт, голомт үүсэж болзошгүй ойг байнгын хяналтдаа авч байх зорилгоор орон нутгийн байгаль орчны мэргэжилтэн, инженер, техникч, байгаль хамгаалагч нар гүйцэтгэж хөнөөлт шавж, өвчин илэрсэн нөхцөлд мэдээлэл өгнө.

Орон нутгаас ирсэн мэдээллийн дагуу Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам, Ойн судалгаа хөгжлийн төв УТҮГ-аас шуурхай арга хэмжээ авч ойн хөнөөлт шавж, өвчинтэй тэмцэх арга хэмжээг хэрэгжүүлнэ. Тоймчилсон судалгааны ажлыг тодорхой маршрутаар хэд хэдэн аймаг, сумдын нутгийг хамруулан явуулна.

Тоймчилсон судалгаанаас үзэхэд сүүлийн жилүүдэд хуурайшилт, ойн түймэр зэргээс шалтгаалан хөнөөлт шавж, өвчний хуучин голомтууд сэргэн тархалт тэлэгдэх хандлагатай байна. Судалгааны ажлыг ойн хөнөөлт шавж, өвчний хор хөнөөлөөс урьдчилан сэргийлэхийн тулд жил бүр зохион байгуулах шаардлагатай.

Нарийвчилсан судалгааг ойн зонхилогч хөнөөлт шавжийн биологийн онцлог шинж, тархалтын цар хүрээ, олшролын үе шатыг тогтоон улмаар ойн хөнөөлт шавжаас хамгаалах арга хэмжээг өөрийн орны цаг уурын онцлогт тохируулан боловсруулах зорилгоор явуулдаг. Манай орны хувьд хөнөөлт шавжийн үржин олширч, хор хөнөөл учруулах экологийн нөхцөл харьцангуй өндөр байгаа юм.

Судалгаанаас үзэхэд ойн хөнөөлт шавж нь гол төлөв 10-30 хэмийн налууд ургасан 16-20 метр өндөр, 20-28 см диаметртэй, ГҮ-Ү бонитетийн, 0.5-0.6 өтгөрөлтэй шинэсэн ойд үлэмж хэмжээгээр тархан хохирол учруулж байна. Ойг хөнөөлт шавжаас хамгаалах ойн аж ахуйн арга хэмжээ нь ойг хамгаалах үндсэн арга юм. Ойн аж ахуйн арга хэмжээнд дараах ажлууд орно. Үүнд:

- Үрийн модыг зөв сонгож, үр бэлтгэх байнгын талбайг сонгон тусгаарлаж үрийг технологийн дагуу түүх, хадгалах
- Шинжилгээгээр баталгаажсан үрийг тариалалтад бэлтгэх
- Хөнөөлт шавж өвөлждөг бут, сөөгийн эргэн тойрны хөрсийг эргүүлэх

-
- Тарьц, суулгац, зулзаган мод, өсвөр модыг хамгаалах
 - Ойн үндсэн ашиглалт, арчилгаа, цэвэрлэгээний огтлолтыг технологийн дагуу гүйцэтгэх
 - Бэлтгэсэн модыг удаан хугацаагаар хадгалахгүй байх

Эдгээр арга хэмжээг тогтмол хэрэгжүүлэх нь хөнөөлт шавжаас ойг хамгаалах, илэрсэн голомтыг устгах ажлын үр дүнг дээшлүүлнэ.

Агротехникийн арга: Энэ аргад агротехникийн холбогдолтой арга хэмжээ багтах бөгөөд ургамлын өсөлт хөгжилтийг сайжруулахад чиглэгдсэн байдаг тул хөнөөлт шавжтай тэмцэхэд илүү зардал гаргадаггүй ашигтай арга юм. Агротехникийн аргыг хэрэглэн зөв зохион байгуулж чадвал хөнөөлт шавж ихээр үржих нөхцөлөөс ойжуулсан талбай болон мод үржүүлгийн газрыг урьдчилан сэргийлж болно.

Тэмцлийн арга хэмжээ: Нэгэнт гарсан хөнөөлт шавжийн тархалтыг хязгаарлах, хөнөөлийг багасгах, голомтыг арилгах зорилгоор тэмцлийн арга хэмжээг хэрэгжүүлдэг. Тэмцлийн арга хэмжээг гүйцэтгэх аргыг дотор нь агротехник, хими, биологи, физик-механик, хорио цээрийн гэж ангилна.

- Агротехникийн буюу агро экологийн арга нь тарьц, суулгацыг ургуулах үед хөнөөлт шавжид тохиромжгүй нөхцөл бүрдүүлж, ургамлын өсөлт хөгжилтөд тохиромжтой нөхцөлийг бий болгоно. Энэ аргыг мод үржүүлгийн газарт болон ойжуулалтын ажлын үед хэрэглэдэг. Тархсан хөнөөлт шавжийн зүйл ангийг тогтоосны үндсэн дээр дээрх ажлыг явуулна.
- Химийн арга нь ихэвчлэн янз бүрийн химийн бодисыг ашиглан их хэмжээгээр гарч ирсэн хөнөөлт шавжийг богино хугацаанд тархалтыг хязгаарлахад зориулагдана. Одоогоор химийн аргыг хэрэглэхээс нийтээр татгалзаад байна.
- Физикийн арга нь цахилгаан энерги, их бага температур, өндөр хүчдэл зэргийг хэрэглэн хөнөөлт шавжийн орчныг хувиргах юм уу хөнөөлт шавжийг шууд устгах зориулалттай байдаг.
- Механик арга нь янз бүрийн механик ажиллагаагаар хөнөөлт шавжтай тэмцэх явдал юм. Жишээлбэл: цох баригч, хүрэнцэр баригч, наалдуулах бүслүүр гэх мэт.
- Биологийн арга нь хөнөөлт шавжийн байгалийн дайсан паразит ба махчин шавж идэштэн шувуу, сүүн тэжээлтэн, шавжид өвчин үүсгэгч нян вирус, мөөг мэтийг хэрэглэн тэмцэх юм.
 - Хорио цээрийн арга хэмжээ нь аюултай хөнөөлт өвчин, шавжийг гадаад орноос өөрийн оронд нэвтрүүлэхгүй байх, орон нутаг дотор нөгөөд тархаахгүй байх арга хэмжээ орно. Манай оронд ойн навч, шилмүүсний хөнөөлт шавжтай тэмцэхэд хими, механик, биологийн аргыг хэрэглэдэг. Үндсэн голомт илэрсэн нутгуудад суурин ба нарийвчилсан судалгааг явуулж хөнөөлт шавжийн тоо толгойн хэлбэлзэл, улирлын ба хоногийн идэвх, хөгжлийн үе шатыг нарийвчлан тогтоож цаашид дэс дараалалтай тэмцэл хийх зохион байгуулалтын арга хэмжээний төсөл төлөвлөгөө боловсруулна. Юуны өмнө хөнөөлт шавжийн хөгжлийн үе шат, өсөх буурах хандлага, ашигтай шавжийн үйлчилгээний хэмжээ, цаг уурын урьдчилсан мэдээ, хүйсийн харьцаа зэрэг чухал үзүүлэлтийг тогтоосны үндсэн дээр дараагийн жилүүдийн тэмцэх ажлын төлөвлөгөөг боловсруулна.

Увс аймгийн ойн сан бүхий зарим сумдын ойн хөнөөлт шавжтай тэмцэх ажлын 2011-2020 онуудын гүйцэтгэлээс үзэхэд 2.0-11.0 мян.га талбайд үүргийн шүршигч багажаар, 4.0-6.0 мян.га талбайд онгоцоор тэмцлийн ажил гүйцэтгэсэн байна.

Хүснэгт-35

Ойн хөнөөлт шавжтай тэмцсэн ажлын гүйцэтгэл 2011-2020 он

№	Тэмцлийн ажил гүйцэтгэсэн он	Улсын төсвийн хөрөнгөөр			
		Талбайн хэмжээ, га	Тэмцлийн ажлын арга	Гүйцэтгэгч аж ахуйн нэгж	Санхүүжилт, мян.төг
1	2011	6400	Үүргийн шүршигч	“Гранд форест” ХХК	34,816.00
2	2012	11054	Үүргийн шүршигч	“Баян-Онон” ХХК	75,087.23
3	2013	7500	Үүргийн шүршигч	“Тайгын шинэс” ХХК	50,950.24
4	2014	2000	Үүргийн шүршигч	“Гранд форест” ХХК	59,809.60
		6000	Онгоц		
5	2015	3996	Үүргийн шүршигч	“Ойн таксац” ХХК	24,660.85
6	2016	-	-	-	-
7	2017	4000	Онгоц	“Сайхан ойн төлөө” ХХК	124,355.00
8	2018	19500	Онгоц	“Сайхан ойн төлөө” ХХК, “Гранд форест” ХХК	1,154,400.00
9	2019	12968	Онгоц	“Хатант форест” ХХК “Сайхан ойн төлөө” ХХК “Залуу төгөл” ХХК	335,858.50
10	2020	1100	Үүргийн шүршигч	“Гранд форест” ХХК	13,100.00

Ойн хөнөөлт шавж, өвчинтэй тэмцсэн ажлын үр дүн

“Тэмцлийн ажлын үр дүнг тооцох ажилд тавих ерөнхий шаардлага” стандартын дагуу тэмцлийн ажлын эдийн засгийн үр ашгыг 2011-2020 оны улсын төсвийн хөрөнгөөр хийж гүйцэтгэсэн ажлын үр дүнг тооцож гаргасан болно.

Тэмцлийн ажлын эдийн засгийн үр ашиг

Тэмцлийн ажилд зарцуулагдаж байгаа зардлын хэмжээг тэмцлийн ажлын дараа ой сэргэн ургаж байгаа эдийн засгийн ач холбогдолтой харьцуулан гаргасан үзүүлэлтийг эдийн засгийн үр ашиг гэж тодорхойлдог. Байгаль орчин, аялал жуулчлалын сайдын 2020 оны А/176 тоот тушаалын 2-р хавсралтаар батлагдсан ойгоор бүрхэгдсэн нэг га талбайн экологи-эдийн засгийн үнэлгээг бодох аргачлал, Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн сайдын 2013 оны

А-325 тоот тушаалаар ойн мужлалыг шинэчлэн тогтоосны дагуу 2011-2020 онд ойн хөнөөлт шавжтай тэмцсэн ажлын гүйцэтгэлээр эдийн засгийн үр ашгийг тооцож гаргав. /Хүснэгт-36/

Хүснэгт-36

Ойн хөнөөлт шавжтай тэмцсэн ажлын эдийн засгийн үр ашиг

№	Тэмцлийн ажил хийгдсэн он	Тэмцэл хийгдсэн талбай (га)	Зарцуулсан төсөвт өртөг (мян.төг)	Мужлалын ангилал	1 га талбайн экологи-эдийн засгийн үнэлгээ /мян.төг/	Тэмцэл хийгдсэн талбай. (га)	Нийт үнэлгээ (мян.төг)
1	2011	6400	34,816.00	II	50,971.54	6400	50,971,540.00
2	2012	11054	75,087.23			11054	-
3	2013	7500	50,950.24			7500	-
4	2014	8000	59,809.60			8000	117,234,542.00
5	2015	3996	24,660.85			3996	-
6	2016	-	-			-	-
7	2017	4000	124,355.00			4000	-
8	2018	19500	1,154,400.00			19500	152,914,620.00
9	2019	12968	335,858.50			12968	76,457,310.00
10	2020	1100	13,100.00			1100	25,485,770.00
Нийт дүн		74518	1,873,037.00			74518	3,798,297,217.72

Увс аймгийн ойн сан бүхий зарим сумдад ойн хөнөөлт шавжаас хамгаалах, тэдгээртэй тэмцэх арга хэмжээнд сүүлийн арван жилд улсын төсвийн хөрөнгөөс 1,873,037,00 төгрөг төгрөг зарцуулж 3,798,297,217,720 төгрөгний экологи-эдийн үнэлгээ бүхий ойн санг навч, шилмүүсний хөнөөлт шавжийн хөнөөлөөс хамгаалсан байна.

Увс аймгийн ойн сан бүхий зарим сумдын ойн санд ойн хөнөөлт шавжтай агаарын хөлөг болон үүргийн шүршигч багаж ашиглан тэмцэхэд зарцуулсан бэлдмэл бодисын хэмжээ, зарцуулагдсан төсөвт өртгийг доорх хүснэгтээр харуулав. /Хүснэгт-37/

Хүснэгт-37

Ойн хөнөөлт шавжтай тэмцэхэд шаардагдсан бэлдмэл бодис

№	Тэмцлийн ажил хийгдсэн он	Тэмцлийн ажил явуулсан талбай (га)		Тэмцлийн ажилд хэрэглэсэн бэлдмэл бодисын нэр төрөл	Зарцуулсан бодисын хэмжээ (литр)	Зарцуулсан төсөвт өртөг (мян.га)
		Онгоцоор	Үүргийн шүршигч			
1	2011	-	6400	Карате 5%	1536	16,896.00
2	2012	-	11054	Тиаклоприд 2%	2651	36,398.23
3	2013	-	7500	Тиаклоприд 2%	1799	24,700.27
4	2014	6000	2000	Тиаклоприд 2%	1992	10,059.96
5	2015	-	3996	Тиаклоприд 2%	950	13,043.50
6	2016	-	-	-	-	-
7	2017	4000	-	Лепидоцид СК	12000	80,355.00

8	2018	19500	-	Лепидоцид СК	58500	906,750.00
9	2019	12968	-	Карате 5%	2000	48,000.00
				Лепидоцид СК	15600	105,602.00
				ЕМ-5	2400	13,344.00
10	2020	-	1100	Карате 5%	225	5,400.00

5.5. Ойн дагалт баялгийн ашиглалт

Ойн баялаг гэж ойн модны нөөц, түүний дагалт баялгийн нөөцийг хэлэх бөгөөд ойн дагалт баялагт ойн сангийн газарт ургадаг жимс, жимсгэнэ, мөөг самар, эмийн болон хүнс, тэжээл, техникийн ургамал, модны холтос, үйс, хусны шүүс, давирхай, ойн хөвд, хөвх зэрэг ойгоос ашиглаж байгаа аливаа баялгийн нөөцийг хэлнэ.

Байгалийн баялаг түүний дотор ой, модноос үйлдвэр, аж ахуй, ард иргэд мод модон материалыг авч ашиглах төдийгүй ойн сангаас самар, жимс, үр боргоцой, хүнсний мөөг, эмийн олон зүйлийн ашигт ургамлыг ашиглаж болно.

“Ойн тухай” хуульд иргэн, аж ахуйн нэгж байгууллага нь ойн дагалт баялгийг эрх бүхий байгууллагын зөвшөөрөлтэйгөөр заасан газраас, тогтоосон хэмжээгээр авч ашиглаж болохыг заасан байдаг.

Манай орны ард иргэд ойн сангийн талбайд мал бэлчээх, хадлан хадах, ан амьтан, шувуу, зөгий үржүүлэх, холтос хөвх бэлтгэх, шүүс давирхай авах зэрэг туслах аж ахуйг эрт дээр үеэс ашигласаар ирсэн.

Жимс, жимсгэнэ: Жимс, жимсгэнийн ургамал жил бүр баялаг ургацтай байдаггүй бөгөөд жимсний үүсэлтээс болц гүйцэх үе хүртэл хугацаанд гэнэтийн хүйтрэлт, аадар бороо, мөндөр, нойтон цас зэрэг цаг уурын тохиромжгүй нөлөөлөл болон гал түймэр, хортон шавжийн хөнөөлийн улмаас ургац алдах явдал олонтоо тохиолддог.

Ойн мөөг

Манай орны ойд хүнс тэжээлийн ач холбогдолтой олон зүйлийн мөөг ургадаг. Ойн мөөгийг төдийлөн их хэрэглэж заншаагүй боловч сүүлийн жилүүдэд төв, суурин газрын зарим оршин суугчид ойд ургадаг хүнсний мөөгийг түүх, анхны боловсруулалт хийх, хоол хүнсэндээ хэрэглэх аргыг эзэмшиж байна. Ойд ургадаг хүнс тэжээлийн мөөгийг зөв таньж түүж бэлтгэх, хэрэглэх аргыг эзэмших явдал чухал юм.

Мөөгний ургац ихтэй жил 1 га талбайгаас 100 кг хүртэл хэмжээгээр түүж бэлтгэх боломжтой. Ихэнх зүйл мөөг богино насалдаг бөгөөд чийгийн тохиромж бүрдсэн үед барзгар хусандай, хагархай сархиаг, шар хусандай зэрэг мөөг хөрсний гадаргууд цухуйсныхаа дараахан 2-3 хоногт бүрэн боловсордог.

Түүх арга: Мөөг түүх ажлыг хур бороогүй сэрүүн үед өглөө оройн цагаар буюу манан будантай өдөр түүний малгайн хэсэг буюу шилбэний заримыг оролцуулан үндсийг гэмтээлгүйгээр түүх хэрэгтэй.

Хэрэглэх арга: Мөөгийг шууд хүнсэнд хэрэглэхээс гадна даршлах, давслах, хатаах аргаар боловсруулан удаан хугацаагаар хадгалан хэрэглэнэ. Мөөгийг чанахын өмнө цэвэр устай саванд 30 орчим минут байлгаад хог шороог усаар хэд хэдэн удаа зайлж арилгасны дараа чанана. Ойн зарим мөөгний биологийн онцлогийг оруулав.

Тосондой (Suillus S.F.Gray): Малгай нь голчоороо 3-10 см, махлаг, бөмбөгөр юм уу хавтгайдуу оройтой, гялгар салслаг гадаргуутай, хар хүрэн, бор шарга, бор ногоондуу өнгөтэй. Малгайн салс гялгар хуурдаг. Малгай нь эгэл дугариг амсар бүхий шаргал гуурстай. Шилбэ 3-10 см өндөр, 1-2 см бүдүүн, бортгорхуу хэлбэртэй, хүрээтэр эсвэл ягаавтар цагаригтай. Махлаг эд шаргал өнгөтэй. Шинэсэн ойд шинэсний орог тосондой ургадаг. Тэдгээрийг 7 сарын дунд үеэс 9 сарын эх хүртэл түүж бэлтгэнэ. Боловсруулахаас өмнө малгайн хальсыг хуулж угаагаад шарж цуужуулж хэрэглэнэ.

Сархиаг (Lactarius S.f.Gray): Малгай голчоороо 3-12 см, хотгор, юүлүүр хэлбэртэй. Зах нь дотогшоо хумьсан, зарим зүйлийн зах нь сахлаг. Ихэнхдээ салбан нь шилбэ рүүгээ доошоо орж бэхлэгддэг. Малгай улбар шар эсвэл ягаан өнгөтэй, тод өнгийн цагаригтай. Гялгар юм уу үслэг гадаргуутай. Салбан шилбэ хоёр ялимгүй цайвар өнгөтэй. Шилбэ голоороо хөндий юм уу цул. Огтлоход цагаан буюу ягаан шүүс гардаг. Шинэсэн ойд ургадаг. Манайд цайвар сархиаг ургадаг ба хоол хүнсэнд шидмэгийн төрлийн мөөгтэй адил усанд дэвтээж хэд дахин зайлсны дараа чанаж болгоод шарж эсвэл давсалж боловсруулж хэрэглэнэ.

ДҮГНЭЛТ

- Увс аймгийн ойн сангийн талбай 210407 га гэж тогтоогдсон бөгөөд энэ нь Монгол орны нийт ойн сангийн 1.13 хувийг эзэлж байна. Ойгоор бүрхэгдсэн талбай 175656 га байгаа бөгөөд үүнийг Монгол Улсын хойд бүсийн навч, шилмүүст ойн талбайтай харьцуулж үзэхэд 1.26 хувийг эзэлж байна.
- Ойн сангийн өөрчлөлтийг гаргахад 2005, 2010, 2015, 2020 оны Landsat хиймэл дагуулын тоон мэдээнд боловсруулах хийх аргаар ойн бүрхэвчийн өөрчлөлтийг үнэлсэн нь газрын төрлийн өөрчлөлийг нарийвчлан гаргахад чухал нөлөө үзүүлсэн гэж үзэж байна.
- Хээрийн хайгуул судалгааны ажлаар 586 дээж талбай байгуулж 4102 модны цээжний өндрийн диаметр, 1193 модны өндөр, 105 хожуулын хэмжилт, 528 ширхэг унанги, 235 сэргэн ургалтад хэмжилт хийж эх мэдээг цуглуулсан байна.
- Увс аймгийн ой бүхий 18 сумын ойн санг 389 хэсэглэлийн 13415 ялгаралд хувааж газрын төрөл болон таксацын дундаж үзүүлэлтийг тогтоож үнэлгээ өгөв. Ойн тархалтын зураглалын ажилд Засгийн газрын 2009.01.28-ны “Геодезийн солбицол, өндөр тусгагийн нэгдсэн тогтолцоог батлах тухай” 25-р тогтоолын дагуу Олон улсын WGS-84 солбицлын систем, өндрийн сүлжээний Балтийн тэнгисийн тогтолцоог, том дунд масштабын байр зүйн зураглалд дэлхийн хөндлөн меркаторын UTM (UNIVERSAL TRANSVERS MERCATER) тусгагийг хэрэглэж талбайг тодорхойлсон ба өмнөх ой зохион байгуулалтын 12421 ялгаралд проекцын засвар хийж газрын төрлийн өөрчлөлтийг гаргав.
- Увс аймгийн ойн санг Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн Сайдын 2013 оны 325-р тушаалын хавсралтад заасны дагуу хамгаалалтын бүсийн ойг I муж, ашиглалтын бүсийн ойг II мужид хамааруулж Байгаль орчин, аялал жуулчлалын Сайдын 2020 оны 03-р сарын 16-ний өдрийн А-176 дугаар тушаалын хавсралтын дагуу тооцож үзэхэд Увс аймгийн ойн талбайн нийт экологи эдийн засгийн үнэлгээ 11 865 564 066 659 (Арван нэгэн их наяд найман зуун жаран таван тэрбум таван зуун жаран дөрвөн сая жаран зургаан мянга зургаан зуун тавин ес) төгрөг, ойн нөөцийн экологи эдийн засгийн үнэлгээ 9 451 372 702 142 (Есөн их наяд дөрвөн зуун тавин нэгэн тэрбум гурван зуун далан хоёр сая долоон зуун хоёр мянга нэг зуун дөчин хоёр) төгрөгөөр үнэлэгдэж байна.
- Ашиглалтын бүсийн ойд үндсэн ашиглалтын төрөл, арга, нас, жилийн тооцоот мод бэлтгэлийн хэмжээ зэргийг 0-25 хэмийн налууд ургаж байгаа шинэсэн ойд түүвэрлэх огтлолтоор жилд бэлтгэх модны боломжит хэмжээг тооцож үзэхэд 1 жилд 151 га талбайгаас 3578 шоо.метр мод бэлтгэж ашиглах боломжтой гэсэн тооцоо гарч байна.
- Увс аймгийн ойн санд арчилгааны ажлыг хэрэгжүүлсэнээр 1508 га талбайгаас 32692 шоо метр мод авч ашиглах боломжтой байгаа бол цэвэрлэгээний ажлаар 65680 шоо метр нөөц бүхий 1503 га талбайд хатсан мод цэвэрлэх, 19170 шоо метр нөөц бүхий 1156 га талбайд унанги мод цэвэрлэх ажлыг хийх боломжтой байна.

ЗӨВЛӨМЖ, САНАЛ:

- Ойг зүй зохистой ашиглах, хамгаалах, нөхөн сэргээх ажлыг шинжлэх ухааны үндэстэйгээр явуулахын тулд ой зохион байгуулалтын тайлан, төсөл зурагт тулгуурлан сум, аймгийн “ОЙН МЕНЕЖМЕНТИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ”-г шинэчлэн боловсруулж, хэрэгжүүлэх
- Ойн аж ахуйн арга хэмжээний хэрэгжилтийг хангахын тулд ойн ангиудын инженер техникийн ажилтнуудыг чадавхжуулах, тогтвор суурьшилтай ажиллах нөхцөлөөр хангах
- Байгалийн сэргэн ургалт хангалтгүй байгаа, түймэр, хөнөөлт шавжид нэрвэгдэж ургах чадвараа алдсан ой, байгалийн болцондоо хүрсэн хэт хөгшин ой зонхилох болсон газруудад шаардлагатай ойн аж ахуйн арга хэмжээг хэрэгжүүлдэг байх.
- Ойд гарсан түймрийг шуурхай цаг алдалгүй унтрааж байх. Олон удаагийн түймэр болон ойн хөнөөлт шавжийн нөлөөгөөр хатаж хуурайшин дахин сэргэх чадвараа алдсан модыг өмхөрч муудахаас нь цэвэрлэж нөхөн сэргээх.
- Увс аймгийн ойн сангийн нөөц нь хүрч ажиллахад бэрхшээлтэй газруудад байгаагаас ойн аж ахуйн арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд ихээхэн хүндрэлтэй байна. Иймд ойн санд бүрэн хэмжээгээр хүрч ажиллаж чадахуйц дэд бүтцийг бий болгох.
- Ой зохион байгуулалтын төсөл зургийг ашиглах талаар сум орон нутагт сургалт зохион байгуулж, сумын удирдлага, холбогдох албан тушаалтанд ойн санг мөнгөн үнэлгээгээр нь танилцуулж, үнэ цэнийг нь олон нийтэд ойлгуулах ажлыг зохион байгуулах.
- Ойн санд орсон өөрчлөлт, ойн санд хийгдсэн ойн аж ахуйн арга хэмжээний ажлын бүртгэл маягтыг тогтмол хөтлөх. Энэ нь ой зохион байгуулалтын ажлын дараа дараагийн шатны ажлын үр дүнг дээшлүүлэхэд их хувь нэмэр болох юм.

ГАРЧИГ

ОРШИЛ	1
Монгол орны ой түүний үүрэг, ач холбогдол	2
Ерөнхий бичлэг	3
1. Ой зохион байгуулалтын ажлын зорилго	3
2. Ойн сангийн судлагдсан байдал.....	3
3. Ой зохион байгуулалтын техникийн тодорхойлолт	3
4. Ой зохион байгуулалтын ажил гүйцэтгэх үндэслэл	4
5. Ой зохион байгуулалтын ажил гүйцэтгэсэн хугацаа	4
6. Ой зохион байгуулалтын ажлын аргазүй.....	4
7. Хяналт, баталгаажуулалт	8
НЭГДҮГЭЭР БҮЛЭГ	9
УВС АЙМГИЙН БАЙГАЛЬ, НИЙГЭМ ЭДИЙН ЗАСГИЙН ТӨЛӨВ БАЙДАЛ	9
1.1. Газар зүйн байрлал	9
1.2. Уур амьсгал.....	10
1.3. Ус зүйн нөхцөл	10
1.6. Нийгэм эдийн засгийн нөхцөл.....	12
ХОЁРДУГААР БҮЛЭГ	14
ОЙН САН	14
2.2. Ойн сангийн үзүүлэлт	19
2.2.1. Талбай.....	19
2.2.2. Нөөц.....	28
2.3. Ойн таксацын дундаж үзүүлэлт	32
2.4. Ойн нас, насны анги, насны бүлэг.....	32
2.4.1. Ойн насны анги.....	32
2.4.2. Насны бүлэг	48
2.5. Бонитет (чансаа)	54
2.6. Өтгөрөл	56
2.7. Ойн ургамалжил, ойн хэв шинж.....	60
2.8. Аж ахуйн хэлбэр.....	60
2.9. Ойн сангийн экологи-эдийн засгийн үнэлгээ	67
ГУРАВДУГААР БҮЛЭГ	75
ОЙН САНГИЙН ӨӨРЧЛӨЛТ	75
3.1. Ойн сангийн талбайн газрын төрлийн өөрчлөлт.....	75
3.2. Байгалийн ойн насны бүлгийн өөрчлөлт	83
3.3. Байгалийн ойн таксацын дундаж үзүүлэлтийн өөрчлөлт	85
ДӨРӨВДҮГЭЭР БҮЛЭГ	87
ОЙН САНГИЙН ҮНДСЭН АШИГЛАЛТ	87
4.1. Ашиглалтын бүсийн ойн сан	87
4.2. Үйлдвэрлэлийн огтлолтын нас, огтлолтын арга	88
4.3. Тооцоот мод бэлтгэлийн хэмжээ.....	89
ТАВДУГААР БҮЛЭГ	90
ОЙН АЖ АХУЙН АРГА ХЭМЖЭЭ	90

5.1.	Арчилгааны ажил	90
5.1.1.	Арчилгааны огтлолт хийх шаардлагатай ой	91
5.1.2.	Арчилгааны огтлолтын давтагдах хугацаа, жилд огтлох модны хэмжээ	92
5.1.3.	Арчилгааны огтлолтын арга, огтлох модыг сонгох, огтлолтыг эрчим	92
Ойн арчилгааны огтлолтын эрчим.....		93
5.1.4.	Арчилгааны огтлолт явуулах хугацаа	94
5.2.	Цэвэрлэгээний огтлолт	97
5.2.1.	Цэвэрлэгээний огтлолтын хэлбэр.....	97
5.3.	Ойжуулалт, ойг нөхөн сэргээх арга хэмжээ	98
5.3.1.	Ойжуулалт	98
5.3.2.	Ойн байгалийн сэргэн ургалтад туслах арга хэмжээ	99
5.4.	Ой хамгааллын арга хэмжээ	100
5.4.1.	Ойн түймэр.....	100
5.4.2.	Ойн хөнөөлт шавж.....	102
Тэмцлийн арга хэмжээ.....		120
5.5.	Ойн дагалт баялгийн ашиглалт.....	123
ДҮГНЭЛТ		125
ЗӨВЛӨМЖ, САНАЛ:		126